Österreichische Nationalbibliothek

digitalisiert mit Google

Magyar nyelvtudomany (Wissenschaft der ungar. Sprache). 1. A' Magyar Nyelv' Természetéröl

Trattner-Karolyi
Pesth 1837

Signatur: 55540-B.1
Barcode: +Z168666608
Zitierlink: http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ168666608
Umfang: Bild 1 - 154

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNY.

ÍRTA

BITNICZ LAJOS,

SZOMBATHELYI MEGYEBELI PAP, PHILOSOPHIA' DOCTORA, A' SZOMBATHELYI KIR. LYCEUMBAN MATHESIS' ÉS MAGYAR NYELVTUDOMÁNY' TANÍTÓJA, A' SZOMBATHELYI PÜSPÖKI SZENTSZÉK' ÉS VAS VÁRM. TÁBLABÍRÁJA, A' BOROSZLÓI 'S A' MAGY. TUDÓS TÁRSASÁG' ÉS A' MAGY. KIR. TUDOM. EGYETEMB. PHILOSOPHIAI KAR' TAGJA.

ELSŐ RÉSZ

A' MAGYAR NYELV' TERMÉSZETÉRŐL.

PESTEN, 1837.

TRATTNER-KÁROLYI NYOMTATÁSA.
URI UTCZA 612. SZÁM.

55540-B
1

Mind az érzelemnek mind a' gondolatnak egyenes tolmácsa a' nyelv; 's ki ebben szükül, tiszta ideákkal birnia lehetetlen. Szükség tehát a' nyelvet mivelni; 's hol ez egész bőségében kifejtve 's grammaticai és philosophiai módon elhatározva nincsen, ott literaturáról szó sem lehet.

Muzárion. IV. köt. 94. lap.

ELŐSZÓ.

Nevelési rendszerünk a' magyar nyelvtudományt iskoláinkban rendes tanulmányúl tüzvén ki, azt kívánja, hogy philosophiát tanuló ifjaink ezen iskola' czéljával egyezőleg honi nyelvünket mind tudományosan esmerni mind gondolataik' helyes kifejezésére ügyesen fordítani oktattassanak. Ennél fogva kötelessége a' felsőbb iskolai nyelvtanításnak nyelvünk' mezejét tudományosan kimérni, egyes jeleneteit pontosan felfogni, szorosan meghatározni 's természeti törvényeikre visszavezetni, nem különben az irásbeli előadás' három főnemét tökéletesen kifejteni, szabályait világosan előterjeszteni 's czélszerü példákkal megeleveníteni. Literaturánk' körében illy szempontból készült művet Pápai Samuelnek „A' magyar literatura' esmerete" czimű be nem végzett munkáján kivül nem találván 's ezt a' nyelvtudomány' mostani állásához képest nyelvtanításimban alapúl nem vehetvén, összegyűjteni, a' mit nyelvünk' természetéről 's az irásbeli előadás' törvényeiről egyfelől hazánkfiai, másfelől némelly külföldi jelesb irók mivoltit kidolgoztak 's azt tudományos rendbe szedve utmutatásúl ifjainknak oda nyújtani eltökélém.

Munkám' ezen első része nyelvünk' természetét fejtegeti. E' foglalkozásban először, mivel a' nyelv a' nép ajakán él, hangjaink' minemüségét 's változásait a' hangejtés' mechanicai törvényéből igyekszik magyarázgatni 's igy megmutatni, milly szép hasonlatban áll nyelvünk erre nézve más nyelvekkel; kijeleli azután nyelvünk' különféle formáiban azon alapképző erőt, melly minden egyes nyelvág' sajátságát tévén, a' szónyomozásban látható; továbbá a' szókötést logicai törvények szerint törekszik rendbe szedni 's azokból tenni megfoghatóvá; végre arra is kiterjeszkedik, mint emelhetni nyelvünket, természete' hív megőrzése mellett nagyobb tökéletességre.

Literaturánk' esmerője könnyen észre fogja venni, nyelvünk' természetét magyaráztamban mit kölcsönöztem nyelvünk' nagy mesterétől-Révaitól, ennek tanitványitól és „A' magyar nyelvnek új szavak és szólások által tökéletesitése" irójától, valamint azt is, mennyire sikerült a' kölcsönözötteket czélomhoz alkalmaztatnom. Ha ebben boldogultam, csekély fáradozásom bőven meg vagyon jutalmazva.

Szombathelyen, Septemb. 30-kán 1836.

BITNICZ.

FOGLALAT.

BEVEZETÉS A' MAGYAR NYELVTUDOMÁNYBA.

Lap.

1. §. A' magyar nyelvtudomány' értelme és felosztása. 1
2. §. A' nyelvtudomány' segédei. 2
3. §. A' nyelvtudomány' becse és haszna. 3

ELSŐ RÉSZ.

A' MAGYAR NYELV' TERMÉSZETÉRŐL.

Előesmeretek.

I. A' nyelvről átaljában.

4. §. A' nyelv' fogalma. 3
5. §. A' nyelv' eredete. 4
6. §. A' különféle nyelvek származata. 5
7. §. A' nyelvek' gyökérszavai mind egytagúak. . 6
8. §. A' nyelvek' felosztása. 7

II. Nyelvünkről külön.

9. §. Nyelvünk' rokonsága. 8
10. §. Nyelvünk' beszédejtései. 9
11. §. Elvek a' nyelv' természetének fejtegetésében. 10
12. §. A' szónyomozás, szóhasonlat és hangrend. . 13
13. §. A' nyelvtudomány' első részének felosztása. . 13
14. §. Nyelvünk' természetét fejtegető müveink. . 14

ELSŐ SZAKASZ.

A' Betűtanítmányról.

ELSŐ FEJEZET.

Nyelvünk' természeti betüiről.

15. §. Nyelvünk' hangjai. 15
16. §. Hangzó betüink. 16
17. §. A' kettős hangzók. 18
18. §. Mássalhangzó betüink. 18
19. §. A' szótag. 19

MÁSODIK FEJEZET.

A' betük' sajátságairól és változásairól.

20. §. Hangzóink' változásai. 20
21. §. Folytatás. A' hasonló hangkövetés, a' hangh oszszítás, kurtítás és kiütés. 21

Lap.
22. §. Folytatás. Az *i* és *u* hangzók' sajátsága. . . 22
23. §. Mássalhangzóink felcseréltetnek egymással. . 24
24. §. Mássalhangzóink hasonló hangkövetéssel is változnak. 25
25. §. Mássalhangzóink néha elhagyatnak. 26

HARMADIK FEJEZET.

A' magyar helyesirásról.

26. §. A' helyesirás' fogalma. 27
27. §. Helyesirásunk' elvei. 27
28. §. Betüink' száma. 29
29. §. A' különbözések helyesirásunkra nézve. . . 30
30. §. A' hangzók közé csúzni szokott *j* betüről . 30
31. §. Helyesirási különbözések a' mássalhangzókra nézve. 31
32. §. Az idegen szavak' leirásáról. 33
33. §. Összetett betüink' leirásáról. 35
34. §. Szavaink' tagolásáról. 36
35. §. A' szóválasztó jelekről. 37
36. §. A' vonás' tételéről. 38
37. §. A' pontosvonás' tételéről. 39
38. §. A' kettőspont' és a' pont' tételéről. 40

MÁSODIK SZAKASZ.

A' szónyomozásról.

ELSŐ FEJEZET.

A' beszédrészekről átaljában.

39. §. A' beszédrészek' megállapítása. 41
40. §. Utmutatás a' szavak' nyomozására. 42
41. §. Gyökérszavaink' tulajdonságai. 43
42. §. Szóképző és módosító ragasztékaink' tulajdonsága 44

MÁSODIK FEJEZET.

A' szóalkotásról.

43. §. A' szóalkotás' két neme. 46
44. §. A' szószármaztatás. 47
45. §. A' szószármaztatás' főtörvénye. 48
46. §. Némelly szóképzőink. 49
47. §. A' szóösszetétel. 55
48. §. Szóösszetételünk' szabályai. 56
49. §. A' szókölcsönözés. 59

HARMADIK FEJEZET.

A' szóragasztásról.

A) A' subjectumot illető szavak' ragasztása.

Lap.

50. §. A' főnév. 61
51. §. A' névmutató. 61
52. §. Neveinknek nincsenek nemeik. 62
53. §. A' nevek' többese. 63
54. §. Viszonyragasztékaink. 65
55. §. Külön álló viszonyszavaink. 68
56. §. Számneveink. 69
57. §. A' névmás. 70
58. §. Személyes névmásaink. 71
59. §. Birtokos névmásaink. 72
60. §. Birtokos névmásaink több birtokra nézve. . 75
61. §. Személyes névmásaink a' viszonyszavakkal és ragasztékokkal. 77
62. §. Összetett névmásaink. 78
63. §. Mutató és visszahozó névmásaink. 79

B) A' praedicatumot illető szavak' ragasztása.

64. §. A' melléknév' ragasztása. 80
65. §. Az ige és különféle nemei. 82
66. §. Az ige' személyei és számai. 83
67. §. Az ige' idői. 83
68. §. Az ige' módjai. 86
69. §. Igeragasztásunk' részei. 87
70. §. Egyszerű igeragasztásunk. 88
71. §. Középső igeragasztásunk. 90
72. §. Mutató igeragasztásunk. 91
73. §. Középső igeragasztásunk' védelme. 93
74. §. Rendhagyó igéink. 95
75. §. Az ige' határozatlanja. 97
76. §. A' részesülők. 97
77. §. A' határozó, és a' kötőszó. 98

HARMADIK SZAKASZ.

A' szókötésről.

ELSŐ FEJEZET.

Az egyszerű mondásról.

78. §. A' szókötés' fogalma. 100
79. §. Az egyszerű mondás. 100
80. §. A' főnév' határozatai. 101
81. §. Az ige' határozatai. 105

Lap.
82. §. A' praedicatum' és kapcsolat' határozatai. . 108
83. §. A' határozatlan ige' szerkeztetése. 109
84. §. A' mondásban előjövő egyéb szavak. . . 110
85. §. A' mondás' részeinek rende. 110

MÁSODIK FEJEZET.

Az összetett mondásról.

86. §. Az összetett mondás' fogalma. 112
87. §. Az összetett mondások' első osztálya. . . 113
88. §. Az összetett mondások' második osztálya. . 115
89. §. A' mondások' megkurtítása. 117
90. §. A' mondások' összeköttetéseinek felcserélése 120
91. §. A' körbeszéd. 121

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' nyelvmüvelésről.

ELSŐ FEJEZET.

A' nyelv' bőségéről.

92. §. A' müvelt nyelv' tökéletességei. 122
93. §. A' nyelv' bőségének értelme. 123
94. §. Az elavúlt szó. 124
95. §. A' tájszavak. 125
96. §. Az új szavak. 126
97. §. A' kölcsönözött szavak. 127
98. §. A' szavak' értelmének változtatása. . . . 129
99. §. Az idegen szólásmódok' követéséről. . . . 131
100. §. Az elavult és tájéki szólásmódokról. . . . 132

MÁSODIK FEJEZET.

A' nyelv' értelmességéről.

101. §. A' nyelv' értelmessége. 134
102. §. A' rokonértelmű szavak. 135
103. §. Nyelvünk' határozottságát illető szabályok . 137

HARMADIK FEJEZET.

A' nyelv' ékességéről.

104. §. A' nyelv' szabályossága. 138
105. §. A' nyelv' rövidsége. 139
106. §. Utmutatás a' nyelv' rövidítésére 140
107. §. A' nyelv' szép hangzata. 142

BEVEZETÉS
A' MAGYAR NYELVTUDOMÁNYBA.

1. §.
A' magyar nyelvtudomány' értelme és felosztása.

A' magyar nyelvtudomány a) nyelvünk' természetét 's azon törvényeket fejtegeti, mellyek szerint általa gondolatinkat tökéletesen előadhatjuk. Megesmerteti tehát nyelvünk' természeti tulajdonságait, azaz: megmagyarázza, mikép egyesíti változtatás 's elrakás által kisebb 's nagyobb részeit bizonyos, szokott egészekké, következőleg e' természete' hív megőrzése mellett mikép emelhetjük nagyobb tökéletességre; kinyomozza azután mind azon egyetemi törvényeket, mellyeken gondolatink' irásbeli helyes előadása átaljában alapúl, mind ama' különöseket, mellyek szerint az előadás' egyes nemeiben — a' prosa', költés' és ékesszólás' nyelvében tökéletes müvet készíthetünk. Ennél fogva

a) A' nyelvtudományt philologiának is nevezik. Ezen, majd tágabb majd szükebb értelemben vett görög szó φιλος és a' sokértelmű λόγος szóból tétetett össze, mellyek' elsője szeretést, másika néha észt átaljában, néha tudományt, néha nyelvet jelent. Philologia a' régieknél eredetikép némelly, főkép tudományos tárgyról folyó beszélgetés' szeretetét tevé (Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21). Később philologusnak nevezék a' saját értelemben vett tudóst (Svetonius de illust. grammat. C. 10.), végre a' csupán nyelvtudóst is (Plutarchus de poetar. lect. 5. 11.). Értelme az ujabb időben is ingatag, és majd az ember' egyetemi müveltségét, majd a' nyelv' és előadás' müvelését, majd a' régiség' történeti esmeretét jelenti.

e' tudomány két részre oszlik; egyik része nyelvünk' természeti tulajdonságiról, másika az irásbeli szép előadásról értekezik.

2. §. A' nyelvtudomány' segédei.

E' tudomány' könnyebb, világosabb 's teljesebb kidolgozására 's megértésére többféle esmeret nyújt segédet. Illyen 1) a' philosophiai nyelvtanítás (grammatica philosophica), mert ez a' nyelv' fő 's az emberi lélek' eredeti törvényszerüségében gyökerezett törvényeit vizsgálván, mind az egyes nyelvek' grammaticájának tudományos müvelésére 's okfejei' helyességének megitélésére sinormértéket ád, mind a' logicai tekintetben helyesen gondolt tárgyak' helyes kifejezésének törvényeit előszámlálja. Segédül szolgál 2) az izléstudomány (aesthetica), mert a' szépség' fogalmát kifejtvén, utat mutat a' nyelvtudománynak mind a' nyelv' természeti szépségeinek magyarázására, mind az irásbeli előadás' tökéletességének megállapítására. Egyébkint is Adelung (Deutsche Sprachlehre az előszób.) megjegyzése szerint a' finom és müvelt izlés mély nyelvesmeret nélkül is észreveszi nagy részben a' nyelvhibákat, a' durva, alacson és nemtelen kifejezéseket, a' kemény, homályos és zavart szókötéseket; ellenben a' legnyomosb nyelvtudós is, ha elhenyélte izlését, amazoktól ugyan talán megmenekszik, de ezektől soha sem, 's annál kevesbé, mennél nagyobb nyelvtudósnak tartja magát. Ezekhez járúl 3) a' honi és idegen nyelvmüvek' szorgalmas tanulása mind azért, hogy a' honiakból kivált régiekből láthatjuk nyelvünk' belső viszontagságait vagy belső történetét, melly fáklyája a' nyelvtanitásnak, mind azért, hogy a' jelesb idegen és honi müvek kalauzúl szolgálnak az irásbeli szép előadásra; pedig a' példák sokkal hamarább és tökéletesebben tanítanak mint a' szabályok. Végre 4) segédül jő a' nyelvünkkel rokon nyelvek' értése, mert ezek mind szónyomozásunkat és szókötésünket felvilágosítják, mind

velek' közös gyökérszavaink' eredeti való jelentését kimutatják.

3. §. A' nyelvtudomány' becse és haszna.

Legegyenesb út a' müveltségre 's a' vele szorosan összekapcsolt polgári boldogságra a' honi nyelv. Ez pedig csak úgy lehet foganatos eszköze a' nemzet' müveltetésének, ha maga is müvelt 's a' tudományokra és müvészetekre alkalmatos; tehát, mivel csak a' nyelvtudomány teheti illy állapotba a' nyelvet, szembetünő annak becse és haszna. Hanem e' tudomány gyakorlati tekintetben is teljes figyelmet érdemel, mert a' könnyebb 's bátrabb dolgozásra és a' mélyebben rejtekezett hibák' kerülésére utat mutat, a' müvészség' természetét okfők és tapasztalás által felvilágosítja, és a' nyelvmüvek vizsgálására 's megitélésére sinormértéket nyújt.

ELSŐ RÉSZ.

A' MAGYAR NYELV' TERMÉSZETÉRŐL.

Előesmeretek.

I. A' nyelvről átaljában.

4. §. A' nyelv' fogalma.

Lelkünk' minden munkálkodása annak e' három erején alapúl — esmerő, érző és vágyó tehetségén. Esmerő tehetsége által képzeteket, fogalmakat, itéleteket, következtetéseket és ideákot alkot. Érző tehetsége által mindenkori állapotját, azaz: érzelmeit tudja meg. Vágyó tehetségénél fogva képzeteinek 's érzelmeinek tárgyait létesítni törekszik. E' tehetségeink' állapotjainak kifejezésére, azaz: érzéki előadására, vagy, mivel érző és vágyó tehetségünk' állapotjait csak úgy adhatni elő, ha előbb képzetekre változtattak, képzeteink' előadására bizonyos külső jegyekkel élünk, mellyek részint láthatók, mint a' tagmozgatás, részint hallhatók mint a' hangok 's mind a' kétfélék

ismét vagy természetiek vagy szabadon alkotottak. Ezen jelek' összeségét nevezzük átaljában nyelvnek, 's pedig ha az előadás látható jegyekkel megy végbe, testmozgatási nyelvnek, ha hallhatókkal, hangnyelvnek tágasb értelemben. Ha a' hangnyelv szabadon alkotott 's több hangból egyesített, vagy szólótagjaink által izekre tördelt, tagolt hangokból áll, azt nevezzük nyelvnek legszorosb értelemben. Igy tehát a' szónyelv képzeteink' kifejezése a' szózat' érthető hangjai által.

5. §. A' nyelv' eredete.

Már régóta törekesznek a' tudósok az első nyelv' eredetét megfejteni 's többnyire vagy a' teremtő' közvetetlen ajándékának tartják a' nyelvet a), vagy úgy vélekednek, hogy az ember maga találta 's pedig szükségképen találta fel, a' hallott természeti hangokat utánozván 's a' tárgyak' és viszonyok' kifejezésére fordítván b). Az utólsó vélemény, úgy látszik, természetesen magyarázza ugyan a' nyelv' eredetét 's felvilágosítja némelly nyelvek' különösségét; mindazáltal meggondolván, hogy nyelv nélkül az ember, mivel így világos esmerettel nem birhatna, az oktalan állatokénál szerencsétlenebb állapotban jött volna ki teremtője' kezéből, azt kell állítanunk, hogy teremtésekor kapta az ember a' nyelv' első elemeit. Azonban a' teremtő akar egyenest a' nyelv' elemeit adá teremtéskor az embernek, akar csak azon tehetséget, mellynél fogva gondolatait külső jelek által kifejezheti, minden esetre tagadhatatlan, hogy a' nyelv egy belső, hatalmas és következetes erőnek müve, nem pedig vak esetnek, vagy, mint némellyek vélik, önkényes

---

a) Versuch eines Beweises, dass die erste Sprache ihren Ursprung nicht von Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe. Von J. J. Süszmilch. Berlin 1766.

b) Ueber den Ursprung der Sprache, eine von der k. Academ. der Wissenschaft. in Berlin gekrönte Preisschrift. v. Herder. Berlin, 1789.

egyezkedésnek szüleménye, melly vélemény szintúgy sérti az isteni bölcseséget, valamint össze nem fér az első ember' együgyű tehetségeivel.

6. §. A' különféle nyelvek' származata.

Ezen emberi első nyelvből származott minden egyéb nyelv, valamint a' különböző csontalkat' és a' bőr' különböző színe mellett is minden emberfaj eredetikép csak egy, az éghajlat' különsége miatt idővel különbözőleg kifejlett emberfajtól származik. Bizonyítja ezt az időre és térre nézve egymástól felette távul eső nyelvek közt tapasztalható megegyezés és pedig nemcsak a' hangutánzó (onamatopoia) szavak' megegyezése, mellyet a' hallott hangok' egyenlőségéből könnyű megfejteni, hanem főkép olly fogalmak' kifejezésének csudálatos megegyezése, mellyek csak belső szemlélet' tárgyai lévén, nincsenek változó hangokhoz kötve, hanem magából a' lélek' belsejéből származnak. Igy p. o. a' lélek' nevezete régi 's a' nemzetek' majd közmegegyezésével van a' leheléstől, széltől, fuvástól átvéve a). Nem kételkedhetünk tehát, hogy van egy igen egyszerű 's nagyon kevés elemekből álló, ősnyelv, melly alapja ugyan minden egyes nyelvnek, de származtatás és ragasztás által annyira elváltoztatott, hogy csak bajjal lehet megesmerni b). Va-

---

a) Nálunk lélek a' leheléstől, szellet vagy szellem a' széltől, a' német nyelvben Seele, az angolban soul, az islandiban soäl, a' svedben sjael, a' latinban halitus, spiritus, a' persában salih, a' törökben jel, a' tatárban zel, a' lappban siuello. Nézd Tripartitum, seu de analogia lingvarum libellus. Viennae 1820—23. a' 153 és 282 lap., melly munkában sok hasonló példát láthatni. Említ némelly, illy megegyező szavakat Toepler Edvárd is. Nézd Etymologiát illető néhány észrevét. Tudom. Gyűjtemény 1833. XI. Köt.

b) Quare verius, primaevam lingvam nullibi puram exstare, sed reliquias ejus esse in linguis omnibus. Hugo Grotius annot. ad vet. Testam. Genes. XI. 1.

lamint pedig a' hangutánzó szavak különböző nyelvekben különbözők lehetnek, mivel a' különbözőleg alkotott halló- és szólótagok, a' levegő' különböző sürüsége vagy ritkasága, a' nagyobb vagy kisebb figyelem igen változtatja a' hangot, 's ez maga is néha gyengébb néha erősebb, úgy az egyes nyelvágokban tapasztalható más és más alapképző erő az ősnyelv' első elemeiből különféle helybeli és természeti okok miatt más és más származékokat alkothatott, az egyes nyelveknek más és más szerkezetet adhatott. Eme' különösségekből erednek az egymással folyvást közösülésben maradt nemzetségek' nyelvének hasonszavai (synonimae voces) és beszédejtései (dialectus), ezekből az egymástól elszakadtaknak 's külön nemzetekre oszlottaknak különböző nyelvei. Sőt egyik nemzet összeelegyedvén a' másikkal, nyelveik is összevegyűlnek 's ismét új nyelveket szülnek, mint az olasz, franczia 'stb. nyelvek' példája nyilván mutatja. Következőleg a' nyelveket egy forrásból eredt nagy folyamnak tekinthetjük, melly lassanként több ágra szakadoz, szélességét és mélységét, szinét és izét különféleképp változtatva, futását méretlen távolságra folytatja.

7. §. A' nyelvek' gyökérszavai mind egytagúak.

Mint a' nyelvek kivált régiebbek, szembetűnőleg bizonyítják, az ősnyelv' elemei — az úgy nevezett gyökérszavak mind egytaguak. Igy a' chinai nyelvben minden szó csupán egy mássalhangzóból 's egy hozzá toldott hangzóból van alkotva. Nyelvünkben sok az egytagú gyökérszó 's majd minden szavunkat a' szónyomozás' törvényei szerint erőtetés nélkül egytagú gyökerekből származtathatjuk. Hasonlót bizonyít a' zsidó nyelvről Gesenius a), a' Sanskritról Bopp b) 's a' németről Grimm

a) Hebräisch. Grammatik 10te Auflage. Halle 1831. a' 70. lap.
b) Jahrbücher der Literatur. Wien, a' 42. Köt. 244 lap.

a). A' mássalhangzók teszik, úgy szólván, a' képzetek' első kifejezéseit, a' hangzók pedig csak módosítják a' szózatot 's a' mássalhangzókkal egyesűlve adnak neki értelmet. Valamint a' szózat helyhez és szokáshoz képest különféle, nagyobb vagy kisebb mértékben harsány vagy durva, úgy a' hangzók is változnak hazára nézve; holott a' mássalhangzók, kivévén némelly, bizonyos osztályokra szorított, módosításaikat, mindig és mindenütt ugyanazok. Következik innen, hogy a' szónak hangzóit mind elmellőzhetjük nyoma' eltévesztése nélkűl; ellenben mássalhangzóit hagyván el, nyomát többé meg nem esmerhetjük. Ha p. o. e' szónak b a r o m hangzóit hagyják el, fenmaradt *brm* mássalhangzói a' szavat még gyaníttatják; ellenben *ao* hangzóiból értelmét hijában törekszünk kitapogatni.

8. §. A' nyelvek' felosztása.

A' származás' rendéhez képest azon nyelveket, mellyekből mások származnak, a n y a = vagy f ő n y e l v e k n e k, a' származottakat anyjokhoz képest l e á n y = vagy m e l l é k n y e l v e k n e k, egymás közt pedig r o k o n o k n a k nevezik. Philosophiai tekintetben a' nyelvek müveltek vagy müveletlenek. M ü v e l t a' nyelv, ha mind a' nemzettől elért értelmi, izlési és erkölcsi müveltség' állapotjait és viszonyait ki tudja fejezni, mind az előadás' egyes nemeire és felekezeteire tökéletesen ki van fejtve; ellenben m ü v e l e t l e n, ha ezen tekintetben egészen vagy részszire hijános és tökéletlen. Divatra nézve a' nyelv élő vagy holt. H o l t az, melly megszünt egy egész nemzet' nyelve lenni, ámbár különféle nemzetek' egyes tagjainál még szokásban van, p. o. a' régi görög, latin és zsidó nyelv. T u d ó s n a k a' holt

a) Deutsche Grammatik. 2te Ausgab. Göttingen 1822—26. a' 2dik Köt. 1—5 lap.

nyelvet akkor nevezik, ha a' tudományok' és művészetek' művelésére segédül szolgál, mint a' görög és latin. Élő azon nyelv, mellyen, mint eredeti sajátján, beszél valamelly élő nemzet. Az élő nyelvet egyes személyekre nézve nemzeti nyelvnek hiják 's általa olly szavak és szólások összeségét értik, mellyek által valamelly nemzet' tagjai képzeteiket egymás közt érthetőkké teszik.

II. Nyelvünkről külön.

9. §. Nyelvünk' rokonsága.

Nyelvünk' eredete nemzetünk' regekorának homályában vész el, 's azért csak úgy deríthetünk rá némi világot, ha nyelvünket másokkal összehasonlitván, rokonságát — a' hasonló gyökérszavakon és hasonló természeten alapuló rokonságát kinyomozni törekszünk. Erre nézve nyelvünk, úgy látszik, a' Finn, vagy mint Klaproth a) nevezé, Urali nyelvághoz közelít leginkább, mert azon kivül, hogy sok szava megegyez e' nyelvág' egyéb nyelveinek szavaival, p. o. ad, *ada*, ágy, *aigy*, rét, *rete*, vaj, *voj* stb. b) természete is nyilván azokéhoz hasonlít. E' nyelvek a' hangzók és mássalhangzók viszonyára 's elegyítésére nézve a' legszebb hangzatúakhoz, grammaticai alkotásra nézve a' legszabályosabbakhoz tartoznak, neveik nincsenek nemekre osztva, de sok viszonyesettel birnak; neveik' birtokos állapotjai, valamint igéik' személy szerinti változásai is személyragasztékok által fejeztetnek ki; mellékneveik rendszerint a' főnevek előtt 's pedig változatlanúl állnak 'stb. c), melly tulajdonságok nyelvünkben is megvannak. Azonban nyelvünk a' keleti, vagy szorosban szólván, a' semi nyelvághoz is

a) Asia polyglotta. Paris, 1823.

b) Gyarmathi Affinitas Lingv. Hungaricae cum lingvis Fennicae originis. Göttingae 1799.

c) Jahrbücher für wissenschaft. Kritik, 1836. Jann. Nro 18.

közelít nem csak abban, hogy némelly szavai e' nyelvágéihoz hasonlítanak, hanem abban is, hogy mind nevei birtokos állapotjait, mind igéi' személy szerinti változásait személyragasztékokkal fejezi ki, és igéihez, mint a' tárgy határozott vagy határozatlan, más és más személyragasztékokat told. Innen valamint nemzetünk hihetőleg azon nagy néptörzsökből származott, melly délnyugotti Ásiától kezdve a' kaspi tenger mellett szinte Europa' legmagasb éjszakkeleti részéig terjeszkedék; úgy nyelvünk is azon néptörzsök' saját nyelvétől — a' semi és urali nyelvág' közös törzsökétől származott a).

10. §. Nyelvünk' beszédejtései.

Nyelvünk már, midőn eleink mai lakhelyünkön megtelepedtek, bibor. Constantin' tanusága szerint két beszédejtésre oszlott. Egyik volt a' Palóczoktól, Kunoktól, Jászoktól, Székelyektől és más mellékágaktól beszélt palócz nyelv, másik a' magyar nyelv, melly az elsőtől

a) A' semi és urali nyelvágak az Indiától szinte Europa' nyugotti részéig terjedő 's a' sanskrit, persa, görög, latin, német és sláv nyelveket magában foglaló, úgy nevezett indogermaniai nyelvággal több oldalról határosok, mellytől azonban mind szavakban mind főkép természetben mivoltosan elütnek, jóllehet vele sok szóban megegyeznek, és pedig nemcsak nyilván hangutánzókban, hanem ollyanokban is, mellyek a' sokféle átvitel miatt hangutánzásból lett származásukat nem mutatják, vagy abból nem is származhattak. Illy hangutánzó szó p. o. nálunk kiált, lappúl kiljon, kiâl, zsidóúl kahal, arabúl kala, mongol. kelen, sanskrit. kala, görögül kaleo, latinúl calo, németül Gälle, Kalle. N. Tripartitum, seu de analogia lingv. a' 48. lap. — Nem hangutánzó szó p. o. nálunk halál, lappúl halal, kalol, németül hel, svédül häl, zsidóúl choli (betegség), törökül ölüm. Nézd Tripart. a' 412 lap. Vagy nálunk rud, lappúl ruodo, latinúl rudis, oláhúl ruda, oroszúl rozga, németül ruthe, angolúl rod stb. Tripart. a' 135. lap.

különbözött ugyan, de egyik a' másikat megértette. Ezen palócz ejtés ma is divatozik a' Mátra körül Heves, Borsód és Gömör vármegyében, beszélik azt néhol Abauj, Torna, Pest, Tolna és Baranya vármegyében, nem járatlan benne Veszprim', Somogy' és Szala' némelly tája, főkép Göcsej, kiterjed Vas, Sopron és Győr Vármegye' némelly környékeire, él vele a' Nyitravölgyi magyarság és, ha igaz, Telegd' tájéka is Biharban. Különben nyelvünk' ejtése két főágra szakad: egyik vastagabb, nyersebb, keményebb 's azért hihetőleg eredetiebb; másik csínosb, lágyabb. Tartományaik a' Duna és Tisza közt válnak el egymástól, de nem tisztán, mert a' dunai szóejtés bele vág a' tiszaiba és viszont. — E' két beszédejtéstől meg kell különböztetni a' magyar tulajdon irónyelvet, melly által nem értünk semmi különös egyedűl 's kizárólag valamelly tájéki saját beszédet, hanem így nevezzük a' nemzet' jelesb iróitól lassanként müvelt 's megtisztított nyelvet.

11. §. Elvek a' nyelv' természetének fejtegetésében.

Nyelvünket tudományosan vizsgálni 's rendszerbe szedni akarván, elvekre van szükségünk, mellyekre állitásinkat épithessük. Illy elvek a' nyelvszokás, szónyomozás, nyelvhasonlat és hangrend.

Nyelvét alkottakor a' nemzet, úgy szólván, bele lehelte szellemét e' szülöttébe 's így lőn a' nemzeti nyelv' szelleme. Azért ez teljesen hasonlít a' nemzet' szellemèhez 's annak mintegy képé. Értjük pedig a' nyelv' szelleme vagy természeti alkotmánya állal azon bizonyos, állandó és századokig tartó veleéléstől megszentelt módot, melly szerint hangjait ejtjük 's összekapcsoljuk, így eredt szavait változtatjuk 's a' mondásban elrendeljük. A' nyelv' ezen természete az egyetemi nyelvszokás által nyilatkozik, valamint az ember külső önvise-

lete 's erkölcsei által mutatja ki szive' indulatját 's természeti tulajdonságait. Honnan nyelvünk' természetét magyaráztunkban egyetemi nyelvszokásunkat kell szem előtt tartanunk. Emez egyetemi nyelvszokást a' nemzet' jelesb iróinak müveiből lehet és kell megitélni. Mert az iró nem csak kortársihoz hanem késő utóihoz is szólván, kifejezéseit tartozik megválagatni 's müvét a' lehető tökéletességre emelni; annál is inkább, hogy az irás hosszasb gondolkozás' szüleménye lévén, szerzője arra nagyobb figyelmet fordíthat, mint a' hirtelen elmuló élő szóra. Azután az irók tanítják a' nemzetet, ők terjesztik az új képzeteket, ők fejtegetik bővebben a' már esmerteket, tehát képzeteik' helyesb 's tökéletesb előadhatása végett a' köznyelvet bővíteni, hajlékonyítani, szóval: csinosítani tartoznak. Következőleg míg a' nemzet az irásbeli előadás minden nemében sok, igen jó müvet nem mutathat, iró nyelve mindig tökéletlen, mindig nevekedésben van, szabad az irónak elavult szavakat feléleszteni, a' nyelv' kincsében kényére válagatni, sőt módjával új szavakat és szólásokat is alkotni. De ha már a' nemzet minden nemben több jó müvet bir, irónyelve némiképp állandóvá lesz, mert az irók' munkái fenmaradnak. Ekkor a' közbeszéd' szokása, melly a' nyelv' első müveltetésekor egyedül 's még az irókon is uralkodik, kénytelen az irók' közmegegyezéséből eredő irásszokásnak engedni 's magát alája vetni. Ez itéli meg az egyes iró javalta ujításokat, ez fogadja vagy veti el azokat, ebben, mint Horatius (de arte poetica) mondta, teljes kéjű biró és úr gyanánt parancsolván. — Ezen okoskodást a' történetirás is támagatja. A' régiségből egyebek közt nevezetes, a' mit Cicero (de Orat. III, 12.) említ, hogy ő csak öt vagy hat római hölgyet esmert, kik idétte jól 's tisztán beszéltek, és midőn Laeliát hallotta szólani, úgy tetszett neki, mintha Plautust hallotta volna Kétségtelenül

mutatja ez, hogy Róma' nyelvét Plautus óta sokat művelték az irók, 's midőn Cicero azon legtökéletesben irt, a' közbeszéd nem sokat különbözött Plautus' nyelvétől. A' sok, önálló tartományra oszlott Német ország mind addig nem birt egyetemi nyelvvel, míg irói azt meg nem állapíták; de ezen iró nyelvet sehol sem beszélik közönségesen, csak a' művelt Német szól könyvből tanult tisztább nyelven, ámbár koránt sem olly tisztán, mint mellyen ir. A' szoros korlátok közé szorított franczia irónyelvet a' tisztább közbeszéd már ugyan szinte elérte; mindazáltal franczia országban sem beszélnek sehol olly helyesen, tisztán és ékesen, mint irni szükséges. — Sikeretlen is attól félni, hogy az irók által így tetemes kár háramlik nyelvünkre. Mert azok, kik anyanyelvöket sem tudják, csak rövid ideig élnek 's eltünnek, a' nélkül hogy botlásuk 's törvényszegésök az igyekezőbbeket eltántoríthatná. Ellenben a' jelesb iró' tévedései több veszélyt okozhatnának; de a' nyelv' természete, a' logica és aesthetica kijegyzi a' határokat, mellyeket átlépni a' legnagyobb elméjű irónak sem szabad. Meg lévén t. i. határozva a' nyelv' törvényei 's kifejtve természete, az irók' ujításai megvizsgáltatnak 's a' következő nyelvszokás végitéletet hoz rájok. Ámbár tehát a nyelvszokás a' nyelvmüvelésének egyes szakaiban észrevehetetlenül ugyan, de még is lassanként változik 's a' nemzet' müveltségét követi; ámbár a' szavak' választására, haszonvételére, jelentésére 's elrakására, valamint a' közbeszédek' alkotására nézve is egyes koraiban nevezetes változást szenved, míg végre a' nyelv eléri aranykorát: mindazáltal az a' nyelv' főtörvénye, mellyet minden irónak tisztelnie 's a' jó irók' példája szerint követnie kell.

12. §. A' szónyomozás, nyelvhasonlat és hangrend.

A' nyelv' természete 's az azt mutató egyetemi nyelvszokás a' szónyomozás', nyelvhasonlat' és hangrend' szabályaiban leszláthatóvá. Névszerint 1) a' szónyomozás, melly a' szavak eredetét vizsgálja, ha határán túl nem lép, nagy hasznára lehet a' nyelvnek, mert egyenlőségét előmozdítja, kimutatván a' hasonlat' segédével a' szavak' alkotásában és változtatásában uralkodó nyelvszokást; értelmességét eszközli, a' szavak' eredeti értelmét a' származtatás által kifejtvén; a' nyelvet tiztítja 's tisztán megtartja a' nyelvszokással ellenkező szavakat elvetvén 's a' szép hangzat' szine alatt elrontott gyökereket helyre állítván: mindazáltal csak alrendű elv, mert javallata egyedűl azért elfogadható, hogy a' nyelvszokással megegyez, 's ha kétség támad felőle, ki igazítja el a' dolgot, mint a' nyelv' természete 's ennek képe a' nyelvszokás? 2) A' nyelvhasonlat, melly a' bizonytalant más hasonló bizonyosból tanítja megitélni 's főkép a' szavak' származtatására, ragasztására 's elrendelésére terjed, hasonlóan csak alrendű elv, mivel a' nyelvszokás a' rendhagyásokat is helybenhagyja, jóllehet a' hasonlat' szabályaival ellenkeznek; azután a' nyelvhasonlat' dolgában mindég a' nyelv' szelleme 's az azt mutató nyelvszokás végez. 3) A' hangrendre is kell ugyan figyelmezni, mert a' szó' könnyebb 's kellemetesb ejtését tanítván, a' nyelvet szebbé 's kellemesebbé teheti; de nem lévén előleg kiszabott 's így egyetemi, átaljában szükséges törvényei, csak azt tarthatni szépnek a' nyelvben, mi természetével, következőleg a' nyelvszokással megegyez.

13. §. A' nyelvtudomány' első részének felosztása.

Mivel a' magyar nyelvtudomány' első része nyelvünk' természetét fejtegeti, ennek pedig három alkotó

része van — a' hangok, szavak és mondások, e' három tárgyra nézve a' tudomány' első része három szakaszra oszlik. Az első a' betütanitmány szól a' hangokról mind magokban véve, mind mennyire szótagokká és szavakká egyesűlnek 's kifejti innen eredő tulajdonságikat. Azután ama' jeleket vizsgálja, mellyekkel hangjaink' leirására élünk, 's ezek' haszonvételét határozott törvényekre törekszik szorítani. Innen az első szakasz magában foglalja a' hangejtést és helyesirást. A' második a' szónyomozás úgy tekinti a' szavakat mint a' beszéd' részeit és szól 1) a' szóalkotásról, az az: mikép származnak a' beszéd' különféle részei a' gyökerekből vagy egymásból, 2) a' szóragasztásról, vagy azon különféle formákról, mellyeket kölcsönös viszonyukra nézve a' szavak felvesznek. A' harmadik — a' szókötés részint megmutatja, mint kell a' nyelv' szóragasztásait a' különfélekép árnyékozott képzetek' kifejezésére fordítani, részint előszámlálja a' törvényeket, mellyek szerint a' beszéd' részei mondásokká egyesíttetnek. Végre egy negyedik külön szakaszban arról értekezik, mikép emelhetjük nyelvünket természete' megőrzése mellett nagyobb tökéletességre.

14. §. Nyelvünk' természetét fejtegető müveink.

A' nyelvünk' természetének fejtegetésére fordított fáradozások' becsét leghelyesben meghatározhatjuk, ha szem előtt tartjuk a' jó grammaticában megkivánt, következő két tulajdonságot: 1) hogy a' nyelv' egyes jeleneteit lehetőleg tökéletesen és helyesen fogja fel 's létszeres (organicus) összefüggésbe irja le; 2) hogy azon jeleneteket, részint egymás közt 's a' rokon nyelvekéivel összehasonlítva, részint az egyetemi nyelvhasonlatból 's nyelv philosophiából megfejteni törekedjék. Ide tartozó munkáink közűl nevezetesebbek ezek:

Gyarmathy Samuel. Okoskodva tanító magyar nyelvmester. Kolosvárott. 1794. 2. Dar.

Magyar Grammatica, mellyet készített Debreczenben egy Magyar társaság. Bécsben 1795.

Joan. Nicol. Révai. Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini 1803 — 1806. 2. Vol. és Antiquitates Literaturae Hungaricae. Pestini 1803. 1. Vol.

Miklósfi János. Verseghi Ferencznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága. Pest. 1805. — Boldogr. Vig László. Verseghi Ferencznek megfogyatkozott okoskodása. Pest 1806. — Kardos Adorján. Verseghi Ferencznek megcsalatkozott illetlen mocskolódásai. Pest. 1806.

Pápai Samuel. A' Magyar literatura' esmerete. Veszprim. 1808.

Verseghy Ferencz. Egyéb munkáin kivűl fökép: Analyticae institutiones lingvae Hungaricae. Budae 1817. 3. Part. — A' Filosofiának talpigazságaira épített felelet. Budán 1818.

Kassai József. Magyar nyelvtanító könyv. Sárospatak. 1817.

Jutalomfeleletek a'Magyar Nyelvről. Pest. 1821. 2. köt.

Kölönféle, a' Tudomány. Gyűjteményben és Felső Magyar országi Minervában elszórt értekezések.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Betűtanítmányról.

ELSŐ FEJEZET.

Nyelvünk' természeti betűiről.

15. §. Nyelvünk' hangjai.

A' nyelvet, mint hallható emberi szózatot apró részeire akarván szétszedni, végképen egyszerű hangokra osztjuk, mert a' szólótagok, ugymint a' torok, iny,

nyelv, fogak és ajak által izekre szaggatott vagy is tagolt hangokból, mint elemekből, áll össze a' nyelv. Ezen egyszerű hangok, különböztetés végett a' leirásukra felvett jegyektől, természeti betüknek neveztetnek 's számukat azon változás határozza meg, mellyet szólás közben a' tüdőből feljövő hangon a' szólótagok okoznak. Nyelvünkben illy egyszerű hangok ezek: *a*, *ä*, *á*, akarás; *b*, bor; *cz*, czomb; *cs*, csép; *d*, dél; *e*, *ë*, *é*, emberség; *f*, fa; *g*, gőg; *gy*, gyöngy; *h*, hát; *i*, *í*, visít; *j*, jég; *k*, kar; *l*, ló; *ly*, lyuk; *m*, mag; *n*, nap; *ny*, nyak; *o*, *ó*, olló; *ö*, *ő*, ölő; *p*, pad; *r*, rét; *s*, sas; *sz*, szó; *t*, tél; *ty*, tyuk; *u*, *ú*, ujúl; *ü*, *ű*, ürűl; *v*, vér; *z*, zab; *zs*, zsir; mellyek, mint vagy csak különféle szájnyitással a' szólótagok' összeütközése nélkül tisztán hangzanak a' torokban, vagy a' szólótagok' különféle alkalmaztatása által képeztetnek, hangzókra és mássalhangzókra oszolnak.

16. §. Hangzó betüink.

Mivel minden betű' ejtése a' tüdőből kilökött levegőhöz — a' lehelethez van szükségképen kötve; hangzót csak úgy ejthetünk, ha azon leheletet külöuféle szájnyitás által módosítjuk. A' szájnak pedig három fő nyilása lehetséges, mellyen a' szóhangnak keresztül kell mennie: a' lehetőleg összeszorítók a' lehetőleg kiszélesített 's e' kettő közt magától keletkező, természetes középnyilás; következőleg a' fő hangzó is három. Az ajakak előnyujtása lehetőleg összeszorított 's így leghosszabb szájnyiláson kilökött hangból támad az *u*, mellyhez, mivel ejtését az ajkak némikép segítik, egy mássalhangzó 's pedig ajakbetű (v) szövetkezik. Az ajakak' szétterjesztése által lehetőleg kiszélesített 's azért legrövidebb szájnyiláson előtörő hangból ered az *i*, mellyhez, mivel az inynél alkottatik, hasonlóan egy mássalhangzó 's pedig inybetű (*j*) ragad. A' száj' természetes

nyi-

nyilásán kiömlő hang az *a*. E' főhangzók közt ismét mások vannak, az *a* és *i* között az *e*, az *a* és *u* között az *o*. *Ö* hangzónk az *o* és *e*, *ü* pedig az *u* és *i* hangzókból vegyes hangot látszik adni a). Világos *a* hangzónkon kivűl homályos *a* betünk is van, mellynek hangja a' köznép' ajakán *o* hangzónkhoz hajlik 's erre is változik p. o. ezeket: láttam, láttad a' köznép így ejti láttom, láttod. Hasonlóan világos *e* hangzónkon kivűl homályos vagy úgy nevezett középső *e* betünk is van, melly a' köznépnél néhol *ö* hangzónkhoz hajlik, p. o. e' szó: hegyre annál högyre hangzik. Összevéve tehát hangzóink ezek: *ü*, *u*, *ö*, *o*, *ä*, *a*, *e*, *ë*, *i*, mellyek, a' középső *ä* és *ë* betűt kivévén, mint hosszan vagy röviden ejtetnek, rövidek vagy hosszúk. Az utolsókat vonással szoktuk jegyezni így: *ű*, *ű*, *ő*, *ő*, *á*, *é*, *í*. b).

---

a) Kempelen Mechanismus der menschlichen Sprache stb. Wien, 1791. a' 211. lap. — Kiss. Elementare Universale totius generis humani. stb. Pestini, 1813. a' 27. lap.

b) Az *u*, *a*, *i* három főhangzóból eredt a' többi hangzó hanghanyatlás 's változás és grammaticai módosítás által a' zsidó (Gesenius Hebraeis. Grammat. a' 24. lap.), arab 's aethiopiai (Hupfeld Exercitat. Aethiop. Lipsiae, 1825. a' 8. lap). a' sanskrit (Hermes, oder krit. Jahrb. d. Literat. 31. B. I. Heft. a' 20 lap), és német nyelvben (Grimm Deutsche Grammatik I. B. az 571. lap), a' latinban is *a*-ból *e* lesz, p. o. carpo, decerpo; fallo, refello stb.; hihetőleg tehát nyelvünkben is, mire látszik mutatni mind hangzóink' lépcsőzete 's egymásba olvadása, p. o. *a*, *ä*, *o*, mind az, hogy némellyeket egymással felcserélhetni a' szó' értelmének változása nélkül, mint: csal, csel; villa, vella; csuda, csoda stb. Vagy nemde illy hangváltozás van e' szavainkban: karima, karika, kerék, környék, mellyek mind egy gyökérből látszanak származni?

17. §. A' kettős hangzók.

Kettős hangzó (diphtongus) két egymás mellé eső, külön hangzónak egy hangba olvadásából ered, midőn a' száj' egyik nyilása folyvást másikra változván, mind a' két hangzó szakadatlanúl ejtetik, egyik gyengébben, a' másik erősebben, mint p. o. az *au* e' latin szóban: **aurum**. Illy kettős hangzókat nyelvünk nem esmer, és kölcsönözött szavaiban is vagy elveti azokat, vagy hosszú hangzókba vonja össze így; mester-meister, pál-paulus, győr-jaurinum stb. Könnyű innen belátni azon vélemény hiúságát, hogy a' hangzókat követő *j* betű mindannyi kettőst szül illy szavainkban: **baj, báj, téj, új, ij**; mert a' *j* betű, ámbár rokon az *i* hangzóval, mindazáltal való mássalhangzó 's a' *g*-nek csak mérséklete, következőleg kettős hangzót nem szülhet. — Azonban a' Palóczok és Sopron, Vas és Szala Vármegyék' némelly tájainak lakosi kettősökkel beszélnek. A' Palóczok e' hangzókat *á*, *é*, *ó*, *ő*, igy ejtik: *uá*, *ié*, *uó*, *üő*, mint: **vuáros, iédes**, stb. melly ejtésben mind a' két hangzó hallik, az *i*, *u*, *ü* röviden, az *á*, *é*, *ó*, *ő* hosszan. Hasonlóan ejtik a' nevezett Vármegyékben ezeket: **iédes, riépa, luó**, stb. a)

18. §. Mássalhangzó betüink.

Mássalhangzót a' szótagok' különféle alkalmaztatása által alkotunk, hozzá járulván némelly észrevehetetlen lehelet, mint a' hangejtés' szükséges feltétele, millyen p. o. a' *p*, *k*, *t* mássalhangzókat kisérő. Mindenik szólótag részesül ugyan minden egyes mássalhangzó alkotásában; szokás azonban a' mássalhangzókat azon szólótagok szerint felosztani, mellyektől ejtésök leginkább függ. Három lévén tehát a' főszólótag: a' torok, melly-

a) Tudomány. Gyűjtemény. 1835. 2e köt. 15. lap.

nek az iny csak folytatása, a' nyelv és az ajak, mássalhangzóink is három osztályra szakadnak: 1) torok betükre: *k*, *g*, *gy*, *j*, *h*; 2) nyelvbetükre, *t*, *ty*, *d*, *l*, *ly*, *n*, *ny* 's ezekkel szorosan rokonok sziszegő *cz*, *cs*, *s*, *sz*, *zs* fogbetük; 3) ajakbetükre *p*, *b*, *f*, *v*, *m*. Ezek közül a' *j* és v betüket, mivel a' hangzókat összekötik a' mássalhangzókkal, félhangzóknak, valamint a' lengő *f*-t sziszegő *sz*-t és lehelő *h*-t méltán leheletbetüknek mondhatjuk. Az *r* a' torok és nyelvbetük közt áll. — Nevezetes továbbá, hogy némelly mássalhangzókat az említett észrevehetetlen lehelet csak kisér, némellyeket mind megelőz, mind kisér. Azokat hangtalanoknak (muta), ezeket folyóknak (liquida) nevezik. Folyók ezek: *l*, *m*, *n*, *r*; a' többiek hangtalanok és vagy kemények: *h*, *k*, *t*, *p*, *s*, *sz*, *f*, *ty*, *cz*, *cs*, vagy gyengék: *g*, *d*, *b*, *zs*, *z*, *v*, *gy*.

19. §. A' szótag.

Egyesülvén a' hangzó és mássalhangzó, szótagot tesznek, melly tehát az által származik, hogy a' mássalhangzó részesül a' hangzó' leheletében. Hogy szótag hangzóval nem kezdődhetik, vagy a' mi ugyanaz, magános hangzó nem tehet szótagot, tehát két hangzó sem állhat közvetetlenül egymás mellett, természet' törvénye 's minden nyelvben áll. Szó' elején mindég lehelet előzi meg, melly a' keleti nyelvágban és az indiai 's görög nyelvben nyilván kiiratik, a' többiben oda kell érteni. Szó' közepén a' hangzó mindig az előtte álló mássalhangzóhoz tartozik; ha pedig hangzó előzi meg, vagy kettőssé olvad ezzel, vagy lehetetlen a' következőt ejteni, ha csak vagy az előre menőből mintegy észrevehetetlenül leheletet nem fejtünk ki, vagy *j* lágy mássalhangzót közbe nem csuztatunk. Két mássalhangzóval kezdődő szótag nincs nyelvünkben, valamint az eredeti

nyelvben nem is lehet a), azért az idegen nyelvekből költsönözött szavakban előretüzött vagy közbeszúrt hangzóval választja el a' két mássalhangzót; sőt szó' végén is csak ollyan két mássalhangzó jöhet össze, mellyek egymáshoz könnyen ragadnak.

MÁSODIK FEJEZET.

A' betük' sajátságairól 's változásairól.

20. §. Hangzóink' változásai.

Azon változásoknak, mellyeken a' beszéd részei nyelvünk' szónyomozása szerint keresztül mennek, tökéletes és helyes felfogása végett szükséges esmerni azon egyetemi törvényeket, mellyektől ama' változások függnek. Ezen törvények részint némelly betük' sajátságain, részint a' hangrenden alapulnak, és vagy hangzóinkat vagy mássalhangzóinkat illetik.

I. Szóképző vagy — módosító ragasztékaink hajdan mint összetett szavaink részei még ma is, változatlanúl toldattak a' tőszavakhoz; hanem utóbb hangrend okáért a' ragaszték hangzója a' tőszóéhoz alkalmaztatott azon törvénynyel, hogy egyiket a' másik után könnyű szájnyitással lehessen ejteni. Ezen törvény az illő hangváltozás. Hangzóink erre nézve vagy vastagok, mint *a*, *o*, *u* rokonaikkal, vagy vékonyak: *e*, *ö*, *ü* rokonaikkal, vagy élesek: *é*, *i*, *í*. Nyelvünkben tehát e törvény szerint vagy csupa vastag vagy csupa vékony hangzók jönnek öszve ugyanazon szóban, és csak az *e* vegyűl néha a' két első vastaghoz, p. o. gyertya

a) Némelly nyelvekben vannak két mássalhangzón kezdődő szavak, mint p. o. e' görög-latin szó: Stephanus vagy e' német: frei; de ezekben az első betüt csak előütésnek kell tartani, mint az arab (Gesenius Hebräische Grammatik. a' 35 lap.) és német nyelv' (Grimm Deutsche Grammatik 2. Theil. 406. lap) példája mutatja.

leány, hernyó; következőleg a' ragaszték is tőszóhoz toldatván, olly rendű hangzót vesz fel, melly rendű van a' gyökérben, habár eredetikép más rendű hangzója van is. Az *é* és *í* élesek mindenik osztálylyal közösek; azért az éles egytagú tőszavak némellyike vastag némellyike vékony hangú ragasztékot fogad el, a' többtagúak pedig csak a' vékonyakat. Az összetett és az idegen szavakban az utólsó szótag határozta meg a' ragaszték' hangzóját.

21. §. Folytatás. A' hasonló hangkövetés, a' hanghosszítás, kurtítás és kiütés.

II. Illő hangváltozással lőn a' hasonló hangkövetés olly esetben, mikor a' hangzón végződő szóhoz ismét hangzóval kezdődő ragaszték járúlt. Illyenkor az utóbbi hangzó az előbbihez alkalmaztatik, p. o. *fa* szóhoz tévén *et* ragasztékot, lenne *fa-et* 's innen hasonló hangkövetéssel: *fa-at* 's összevonva a' két egyenlő hangzót: *fát*.

III. Rövid *a, e* hangzón végződő szavaink' ezen hangzói meghosszabbíttatnak, habár mássalhangzón kezdődő ragasztékkal bővűlnek is, kivévén a' *ség*, *sze*, *kor*, *kent kép* és *i*, sőt némellyek szerint az *é*, *ig*, *ért* ragasztékot is, p. o. *fá-nak*, *várá-ba* stb. Illyenkor a' hanghosszítás alaptalan úgyan; de már annyira elterjedt, hogy kiirthatatlan. — Ellenben azon egy-vagy két tagú 's mássalhangzóval végződő szavakban, mellyek' véghangzója hosszú, ezen hangzó rendszerint megrövidűl, ha hangzón kezdődő ragaszték járúl hozzájok. p. o. levél, levelet; agár, agarat; tűz, tüzel. stb.

IV. Hangkiütés történik 1) az *alom*, *elem*; *og*, *eg*; *ok*, *ek*; *el*, *om*, *or*, *oz* végzetű szavakban, mellyek' véghangzója mindig elhagyatik, ha hangzón kezdődő ragaszték járúl hozzájok, mint: hatalom, hatalma;

csavarog, csavargás; 2) a' szenvedő *et*, és hasonlító *öb* ragaszték *l*, *ly*, *r*, *s*, *sz*, *z*, *zs* betüvel végződő nevekhez toldatván, hangzójokat többnyire elvesztik, p. o. vitézt, sast stb. — Ellenben ha mássalhangzóval kezdődő ragaszték járúlván, nehezebb lenne a' kimondás, hangközbevetés történik a' szó' felekezetéhez alkalmaztatva többnyire *a*, *o*, *e* rövid hangzóval mint hagy-o-mány, szüz-e-ség.

22. §. Folytatás. Az *i* és *u* hangzók' sajátsága.

Különös figyelmet érdemelnek *i* és *u* hangzóink, mellyek szintúgy hangzók mint mássalhangzók 's épen azon törvények szerint, mint bár melly más nyelvben; magukban véve t. i. hangzók, de más hangzó előtt mássalhangzók. E' betük' eme' kétféle tiszte nem önkényesen állíttatik, nem saját természetökön alapúl. Ugyan is a' száj' előrészében, *i* az iny, és *u* az ajak' segédével alkottatván, mássalhangzóhoz közelítő, gyenge utóhangjok van (j, v), melly leginkább akkor hallható, ha utánok hangzó következik 's igy a' két hangzó közti rést (hiatus) betölti. Illyenkor p. o. az *ia*; *ua*; *ija*, *uva* gyanánt hangzik, gyors ejtés által pedig *ja*, *va* hangot ád. Innen

1) Ha az *i* és *u*, nem különben a' belőlök lett *é*, *ó*, *ő*, *ű*, hangzóval végződő, főkép egytagú szóhoz hangzón kezdődő ragaszték járúl, az *i* és *é* hangzó *j*, a' többi *v* betüre változik, és hangját sőt gyakran hangzóját is elváltoztatja, mint: veri, verjük; teli, teljes; bú, buvok; hamú, hamvat; ló, lovag; szó, szavak; kő, kövez; nyű, nyüvet stb. Hasonlóan történik ez mind a' keleti mind a' nyugoti egyéb nyelvekben, mint p. o. lautus és lavo; aïs és ajo; cui és cujus; vidua és vedova meg Witwe. Hajdan e' változás a' több tagúakban is min-

dig megtörtént, mint Révai (Antiquin. Liter. Hung. a' 105. lap.) példákkal megbizonyitá; de ma ezekben többnyire, valamint egy tagúakban is néha az *i* és *u* illy esetben hangzó marad 's a' következő hangzó vagy alig mondatik ki, vagy egészen elnyeletik, vagy pedig a' *v* helyett *j* mondatik, p. o. külföldi, külföldies, külföldis; hamu, hamut; erdő, erdeje, nő, neje (hajdan neve, nézd Révai Antiqu. Lit. Hung. a' 103. lap., ajtó, ajtaja stb.; vagy viszont az *i* és *u* hagyatik el, mint: irni, irnom; hosszú, hoszabb; keserű, kesereg stb. — E' törvénytől azonban kivétetnek a' részesülők és némelly, *ó*-val végződő nevek.

2) Ha hangzó előzi meg az *i* és *u* betüt, az egymás mellé eső hangzókat közbe szúrt *j* betüvel ejtjük 's máskép nem is ejthetjük, ámbár tisztán irjuk ki, mint lábai, kezei, stb; vagy az *i* betüt, kivált hosszú hangzó után, mássalhangzó gyanánt ejtjük, mint: gyű-it, gyűjt; oha-it, ohajt stb; vagy az *ai*-t, *é*, *au*-t *ó*, *éü*-t ő hosszú középhangokra változtatjuk, mint; szokna-ik, szoknék; irná-uk, irnók; kéré-ük, kérők, mint erre mind a' keleti mind a' nyugoti nyelvek példát nyújtanak, p. o. a' latin: lavo, lautus, lotus; aurichalcum, orichalcum; vagy az előtte álló hangzót kiütjük, mint: sárga, sárgít, sárgúl; törpe, törpít, törpül. Szinte így teszünk, ha az *i* betüt ismét *i* előzi meg, hogy illyenkor azon hang kétszer ne forduljon elő, egyiket elhagyjuk. p. o. birtokos neveinkben, ha a' birtok többesben áll, két *i* jön össze így; lábaii, kezeii, az egyiket tehát elhagyván lesz lábai, kezei a).

---

a) Igy bánnak a' semi nyelvek is az összejövő két *i* vagy *u* hangzóval. Nézd. Hupfeld Exercit. Aethiop. a' 16 lap. — és Gesenius Hebräisch. Grammatik. az 55 lap.

23. §. Mássalhangzóink felcseréltetnek egymással.

Mássalhangzóink is különféle változást szenvednek. Névszerint:

Felcseréltetnek egymással 's pedig legtermészetesebben a' hasonló ejtésüek 's azon szólótag által képzettek, de egyebek is. Igy 1) nyelvbetüink, kivált, a' *d*, *t*, gyakran váltva járnak a' sziszegőkkel, mert a' fogakhoz legközelebb alkoftatván, belejek kap a' sziszegés 's a' száj' előrészébe tolatnak, mint: haragudik, haragszik; ed, esz stb; 2) folyó *n* betünk *b* ajakbetű előtt *m*-re, ez viszont *t* nyelvbetű előtt *n*-re változik, p. o. azonban helyett azomban; romt, bomt, ömt helyett: ront, bont, önt, stb; 3) *g gy* torokbetüink gyakran felváltatnak *d*, *t* nyelvbetükkel p. o. szeligy, szelid; sőg, sőt; ismég, ismét stb.; 4) félhangzó *f* és *v* betüink elcseréltetnek egymással, sőt *j* a' *h*-val is a' szó' értelmének változása nélkül, mint: ri, rijok, rivok; fú, fuvok, fujok; fejér, fehér stb. Főkép nevezetes az *ő*, hajdan *vő* személyes névmás' *v* betüjének *j*-re változása. Mert e' névmás igéhez járulván, *j*-re változott *v* betüje a' vastag hangúban folyvást hangzik, mint: vág, vágja, a' vékony hangúhan tiszta *i* lesz, mint: ver, veri. — Hangzón végződő nevekhez akar vastag akar vékony hanguakhoz toldatván, mindég *j* gyanánt hangzik, p. o. fa, fája; vese, veséje, ellenben mássalhangzón végződő vastag hangú neveknél néha pedig elhagyatik, p. o. kalap, kalapja; láb, lába; a' vékony hangúaknál mindig kiüttetik 's csak az *e* hangzó marad meg mint: termet, termete. Sőt *j* betű *gy*-re is változik mind szó' elején, p. o. jász, gyász, mind ragasztáskor az *ed* ragasztékkal származott azon igék' parancsolójában, mellyeknek e' ragasztéka *esz*-re is változ-

hatik, valamint a' lesz, tesz, vesz, visz, hisz, eszik, iszik igékéjében is; mint: aluszik, alugyál; hisz, higy stb; 5) végre e' most nevezett igéink a' félmult és jövő időben 's valahányszor hangzón kezdődő ragasztékkal bővűlnek, sziszegőjöket *v*-re változtatják, mint: leve, aluvék, nyugvand, cselekvő stb.

24. §. Mássalhangzóink hasonló hangkövetéssel is változnak.

Hasonló hangkövetéssel némelly mássalhangzóink a' hangzó nélkül előttök állókra változnak, ha megmaradván, nehezítenék az ejtést mint p. o. inlustris helyett illustris. Illy hasonló hangkövetés ala van vetve 1) *j* betünk. Ez lágy hangja miatt nem fér öszve a' sziszegőkkel, azért sziszegőn végződő igéhez vagy névhez járulván a' harmadik személy' ragasztékos *j* betűje mindig a' tőszó' végbetüjére változik, mint: sas, sasja, sassa; zuz, zuzja, zuzza. Szinte ez történik a' parancsoló mód *j* bélyegbetüjével a' sziszegőn végződő igénél, mint: ás, ásj, áss stb. Ezen *j* betű a' rövid végtagú 's *t*-vel végződő igéknél mind maga *s*-re változik mind a' *t* betüt is arra változtatja, p. o. vet, vetj, vess, holott a' hosszú végtagúakban egyedül maga változik *s*-re, mint: tanít, taníts; ront, ronts. Ha pedig a' tőszó' végbetüjét *s* vagy *sz* előzi meg, kiütvén a' *t* betüt, maga előtte álló sziszegőre változik, mint: fest, festj, fess; 2) *v* betünk, melly a' *vá* változtató és *vel* segítő ragasztékban mássalhangzón végződő nevekhez járúlván, ezek' végbetüjéhez szabja magát mint: bor: borvá, borrá, borral; 3) sziszegő *sz* és *z* betünk. Ezek olly betüre változnak, millyen a' hozzájok forradó ragasztékban van, p. o. lesz, leszne, lenne; az, aznak, annak stb; de a' *z* összejövén *v*-vel, vagy ez változik *z*-ré vagy az *v*-re, mint: az-

zal, avval; 4) a' hasonhangúakat, mint sziszegőt sziszegőre vagy *d* nyelvbetüt *n* ugyan azon ollyanra változtatni szükségtelen, mint: ravaszság helyett ravasság, adni helyett anni; jóllehet néha a' könnyebb kimondás mást parancsol, mint: akgat helyett aggat; lyukgat helyett lyuggat; sarló néhol salló, talló vagy sarró, tarró.

25. §. Mássalhangzóink néha elhagyatnak.

H leheletbetüink sajátsága a' lehelet' természetén alapúl. A' lehelet a' hangzó' ejtése végett ujolag, az az: miután bezáratott, ismét megnyitott torokból kilöködött, hallható levegő, melly tehát minden új szótagot kezdő hangzót megelőz, de minden egyéb, a' már megnyított torokból kitörő hangoknál nyugszik, nem hangzik. Innen *h* betünk csak hangzó előtt hallható, ellenben hangzó után egyedül ennek nyújtására szolgál, 's ekkor szó' végén nem ejtetik, nyugszik; de kimondatik, ha a' szóhoz hangzón kezdődő ragaszték járúl, p. o. e' szavainkban: juh, méh stb. a' *h* végbetű nyugszik, de ha mondott ragasztékkal bővűlnek, mindég hangzik, mint: juhász, méh-es stb.

Nem különben elhagyjuk néha főkép félhangzó 's folyó betüinket. Igy a' *v* kimarad hajdani *vő* személyes névmás' elején, mert csak *ő*-nek mondjuk, az *l* kimarad ebből: bolcsát, bocsát stb. Szó' közepén néha egész szótagot is elhagyunk, névszerint az igék' mult idejében és parancsolójában, p. o. adottam helyett adtam, adjad helyett add stb. Sőt a' köznép még nagyobb összevonásokkal is él, mint: minő e' helyett: minemű, kéd e' helyett: kegyed: metszek vele e' helyett: mit teszek vele, 's ez utólsóval hajdan még irásban is éltek. a)

---

a) Révai Antiquit. Literat. Hungar. a' 65. lap.

HARMADIK FEJEZET.

A' magyar helyesirásról.

26. §. A' helyes irás' fogalma.

Az élő nyelv, hogy enyésző szavait állandókká tegye 's némikép megállapítsa, azokat bizonyos jelekkel lerajzolja. Ezen jelek vagy egyenesen magát a' tárgyat fejezik-ki, alakját festvén-le, mint a' mexicoi hajdani himvarrás és festés 's hihetőleg a' chinai régiebb irás is a), vagy a' tárgyat nem érzéki képe hanem önkényesen felvett jel által jegyzik-meg mint a' Chinai mostani irás, vagy végre a' tárgy' nevének egyes, tagolt hangjait irják-le, mellyek — az ugy nevezett betük — összeszedve 's kimondva közvetetlenül a' tárgy' nevét 's ennél fogva magát a' tárgyat is kifejezik, mint p. o. a' latin betük.

A' betük feltalálása egészen a' vakesettől és önkénytől függött; mindazáltal összeségök minden müvelt nemzetnél egy határozott egészet tesz, melly által a' képzeteket olly világosan, határozottan és teljesen előadhatni, hogy a' nyelvet értő általok épen azon képzeteket éleszti fel magában, mellyeket az iró általok kifejezett 's kifejezni akart. Ezen jelek' pontos esmeretére 's a' velek élésre vezérlő oktatás helyesirásnak neveztetik.

27. §. Helyesirásunk' elvei.

Nyelvtudósaink a' helyesirásra nézve igen meghasonlottak. Némellyek a' szóejtést, mások ismét a' szónyo-

a) Némellyek az egyiptomi hieroglyphákat is illy irásnak tartják, mások ellenben Champollion' vizsgálatai után azt hiszik, hogy ezek csak titkos hangbetük. Nézd Hermes, oder krit. Jahrb. d. Liter. Leipzig. 1824. N. XXIII, a' 274—305. lapp.

nyomozást veszik vezérül szavaink leirásában. Kik a' szóejtést tartják alapnak, így okoskodnak: valamint az a' legtökéletesb festemény, melly legigazabban 's leghivebben adja elő tárgyát; úgy az a' legtökéletesb helyesirás, melly a' tiszta szóejtést leghivebben kinyomja. Azonban nehezen van nyelv a' világon, mellyben e' törvény helyesirási elv gyanánt megállhatna. A' görög, latin, német, franczia, angol bizonyára nem illyen. Mi lenne ezekből, kivált a' két utólsóból, ha szavaik' leirása a' kimondást követné? De melly ingatag e' törvény különösen helyesirásunkra nézve, könnyű belátni egyebek közt csak abból is, hogy mind eddig nincs megállapítva, mellyik szóejtés a' legtisztább magyar szóejtés. Egyik ezt, másik amazt tartja ollyannak. E' szavakat p. o. ferdő, fel, per, kell, lelkem stb. némellyek így ejtik: fördő vagy fürdő, föl, pör, köll, lölköm stb; következőleg így is irják azokat. De ha megvolna is határozva nyelvünkben a' legtisztább szóejtés; a' felvett törvény még sem alkalmatos arra, hogy a' helyesirást igazgassa. Mert a' szóejtés némelly szavak' végbetüjét ragasztáskor gyakran másokkal cseréli fel sőt néha egészen is kihagyja; honnan csak értelemvesztés, kétkedés stb. eredne, úgy hogy néha nemcsak az idegennek de a' született magyarnak is nehéz, sőt talán lehetetlen volna kitalálni az ejtés szerint leirt szavat p. o. ezekben: agygy, aczcz, tucz, elkesztem ezek helyett: adj, adsz, tudsz, elkezdtem — A' másikak főkép azon oknál fogva ragaszkodnak a' szónyomozáshoz, mert ez részeikre bontván a' szavakat, leginkább megitéli, milly hangokból állottak össze; már pedig az irás' czélja az, hogy határozott és szokott betükkel a' szó' valóságához tartozó hangokat rajzolja le; következőleg a' szónyomozás ebben sokkal bizonyosb és bátorságosb uton vezérli az irót, mint sem a' sok

esetben kétes, bizonytalan és sokszor magával is ellenkező szóejtés.

Innen helyesirásunkban a' szónyomozást vèsszük főtörvényűl. Mivel azonban nyelvünk főkép ügyel a' szép hangzatra, 's ennek más keleti nyelvek' példájára sokat feláldoz, névszerint némelly részecskékben, u. m. a' *vá* és *vel* ragasztéknál, a' mutató névmásoknál és a' *j* betünél, mint a' főnevek' és igék' harmadik személybeli ragasztékánál 's a' parancsoló mód' bélyegbetüjénél, továbbá némelly, rendhagyó igék' ragasztásában, illy esetekben az összejövő betük' nehezebb kimondását a' szép-hangzat simítja, mellyet, mivel közegyetértés által már el van fogadva, a' szónyomozás nem ront el, hanem csak kifejt. Végre megtörténik néha kivált gyökérszavainknál, hogy a' szónyomozás nem adhat elég tanítást, illyenkor a' felvett irásszokáshoz folyamodunk. Mert valamint vagyon a' nemzet' legjobb iróitól megállapított nyelvszokás; úgy vagyon azoktól bevett irásszokás is, mellytől az egyes irónak eltávozni nem szabad, hacsak tudatlanság', különködés' és makacsság' gyanujába nem akar keveredni. Igy p. o. némelly restelkedők így ejtik és irják ezeket: hej, mej, tengej, ojjan stb.; do ezen új szokást megczáfolja a' régi és állandó, mert mostani iróink' nagyobb része, a' régiek' megegyező példája után így irja ezeket: hely, mely és melly tengely, ollyan stb.;

28. §. Betüink' száma.

Nyelvünkben, ha minden előforduló 's egymástól különböző hangot külön veszünk, negyven egyszerű hangot találunk; tehát, mivel a' betüknek, mint azon egyszerű hangok' jeleinek, mindegyike mindenkor csak egy külön hangot rajzolhat le, betünknek is negyvennek kell lenni. Hangjaink' leirására eleink, miután a' keresztény hitre tértek, a' latin betüket vették-fel, de

mivel ezekkel nyelvünk' hangjainak a' latinban elő nem forduló, minden nemét és finomságát teljesen ki nem fejezhették, illy keleti kevert hangokat két összekötött betüvel, vagy más nemzetek' példájára a' betükhöz ragasztott bizonytalan jegyekkel iparkodtak kitenni. Innen eredt nagy részint helyesirásunknak még ma is tartó bizonytalansága, innen némelly nyelvtudósok' kivánsága, hogy összetett betüink helyett egyszerű jeleket állitsunk elő, mellyek által sok irásbeli különbözés egyszerre elháríttatnék a).

29. §. A' különbözések helyesirásunkra nézve.

Lássuk a' helyesirás' nevezetesb eseteit, mellyekben nyelvtudósaink bizonytalankodnak 's vizsgáljuk először azokat, mellyek belső tökéletességét, azután mellyek külső tulajdonságit illetik. Az elsők' elintézésénél alapúl kell venni, hogy, midőn két vagy három betű összejő akar egy szóban akar két egymás mellett állóban, köztök némi összeütközés támad, mellyet a' magyar ajak azzal igazít el, hogy a' hangon valamelly forditást ejt a' sebes kimondásban, 's ekkor azután a' hangejtés nem foglalja magában a' szó' mioltára tartozó hangokat. Illy eset fordúl elő mind hangzóinkra mind mássalhangzóinkra nézve.

30. §. A' hangzók közé csúszni szokott *j* betüről.

Említettük a' hangrend törvényei között (22. §. 2. szám). hogy *i* és *u* hangzóinkat más előttök vagy utánok álló hangzóval akarván ejteni, mind *j* betüt csúsztatunk közükbe, p. o. lábai helyett mondjuk: lábaji; hiúság helyett: hijúság stb; Sőt minden összejövő két

a) Többen adtak már e' tárgyról javallatot; de mind eddig egy sem fogadtatott el. Nézd A' Magy. Tud. Társ. Évkönyvei. 2. köt. 1835. a' 276. lap.

hangzót, legalább titkon, így ejtünk, p. o. atyáé helyett: atyájé ejtjük. Irás közben e' becsuszó betüt, mivel a' szó' valóságához nem tartozik, némellyek mindenütt elhagyják, némellyek ellenben a' többes harmadik személy' birtokragasztékában megtartják azon okból, mert ekkor a' *vő* névmás' *v* betüje helyett állván, a' ragasztékhoz tartozik. Már az idézett helyen mondottuk, hogy illy esetben az összejövő két *i* betű közül az egyiket elhagyjuk; véleményünk szerint tehát a' *j* ekkor is csak közcsúszott betű mert egyébkint a' többes jele — az *i* után kellene állnia valamint a' többes' jele után járúl a' szóhoz, p. o. fá-i-m, fá-i-d stb.; következőleg, ha egyébütt elhagyjuk, itt is el kell hagynunk.

31. §. Helyesirási különbözések a' mássalhangzókra nézve.

Hangtalan betüink összekerülvén akar azon egy akar két egymás után álló szóban, a' kemények, kivévén a' *v*-t, nem türik maguk előtt a' gyengéket, hanem kemény társaikkal felváltják és viszont, p. o. életben helyett mondjuk éledben, szép bot helyett mondjuk széb bot stb. Nem különben mikor *b*, *p*, *v* előtt *n* áll, úgy tetszik, mintha ez *m*-re változnék, p. o. ellenben, különben így hangzik: ellemben, külömben. Illy esetekben szembe tünő, hogy a' szónyomozás szerint kell a' szavakat irnunk, mert máskép a' szó' mivoltára tartozó betű elveszne.

2) Leglágyabb mássalhangzónk a' *j* nem üzi el az előtte álló mássalhangzót, hanem inkább a' *d*, *l*, *n*, *t* betükkel egyesülvén, *gy*, *ly*, *ny*, *ty* betüinkkel egyező új hangokat képez a' hirtelen kimondásban. Innen némellyek ragasztáskor e' betünket, mint a' régi *jő* személyes névmás' maradékát 's a' parancsoló mód' bélyegbetüjét a' *d*, *l*, *n*, *t*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty* mássalhangzók után is megtartják, p. o. adja, falatja stb. mások ellenben el-

rontván a' betűt, így irnak: adgya, falattya stb. Könnyű a' mondottakból belátni, hogy csak az első mód helyes, mert a' *j*, ámbár, midőn *d*, *l*, *n*, *t* stb. után álván, ezekkel együtt két hangzó közé esik, a' lágyhangzókat hathatósság okáért mintegy kettőzve adja, a' ragaszték' mivoltához tartozik, 's ha nincs is ott nyilván, vagy titkon ott lappang, mint mikor sziszegőkkel jövén össze, ezekre változik, vagy azt kell itélnünk, hogy csak a' szokás hagyta el vagy szép hangzat végett p. o. vedre e' helyett: vederje, vagy takarékosságért, p. o. homloka, lába és a' lágy hangú *l* betün végződő minden főnév után, vagy a' két értelmüség' eltávoztatásáért, p. o. hasa, hogy különbözzék a' hassa igétől. Az ellenfél a' kimondást hozza fel ezen állítás ellen, de mondottuk máshol, hogy az nem lehet a' helyesirás' főtörvénye. Különben is a' szóejtés' védői rosszalják a' restelkedő köznép' illy szóejtését: hej, mej, óma stb. ezeket: atta, tutta így irják: adta tudta; ha tehát ezekben nem követik a' szóejtést, miért követik másokban? Továbbá hol hallani ezeket így ejtve: adgya, goudgya? Ezeket csak így ejtik: agy-gya, gongy-gya, miért nem tartják meg tehát öntörvényöket? Vagy talán így a' gyökerek' épségét őrzik, miért henyélik el tehát a' ragasztékokét? — Másodszor a' régiség' tekintetével akarnak győzni, nem gondolván meg, hogy a' régiség más példákat is nyújt. Azután eleink nem voltak képesek nyelvünket jól, törvényesen 's e' felett még idegen, némelly keleti hangok' kifejezésére nem alkalmatos betükkel leirni. Hogy tehát a' kimondáshoz szabták magokat, nekik megengedhetjük; de már ma tudós irónál szenvedhetetlen hiba volna. Éljünk tehát a' felebb mondott betük után is *j*-vel, mert így megtartjuk a' tőszó' betüit, a' *j*-t, a' kettőztetést, a' szó' egész valóságát, a' ragaszték' igaz formáját, a' legkevesb betüszámot 's így mindent.

3) Ha

3) Ha *d* és *t* nyelvbetüink összejönnek *s* és *sz* sziszegőinkkel, mivel nyelvbetüink a' fogakhoz közel alkottatnak, az első sziszegővel *cs*, a' másikkal *cz* hanggá olvadnak össze, p. o. vadság, kétség helyett vaccság, kécscség ejtjük. Világos, hogy ezeket is nem szóejtés hanem szónyomozás szerint kell irnunk, ha a' szó' mivoltára tartozó hangokat meg akarjuk tartani.

4) Sziszegőink más sziszegőt nem türnek magok előtt a' kimondásban, azért összekerülvén, az első átváltozik a' következőre, honnan ez kettősen hangzik, p. o. gazság helyett gasság ejtjük. Ha tehát illy szavainkat tökéletesen akarjuk leirni, gyökérbetüiket meg kell tartanunk.

5) Mássalhangzóinkat, ha bár eredetikép csak egyszeresen állnak is a' szóban, erőadás végett néhol kettőztetve ejtjük, 's ezért némellyek mindenütt kettőztetve, mások ellenben néhol kettőztetve, néhol pedig csak egyszer irják. Az illy kettőztetés vagy eredeti, vagy ragasztásból hasonló hangkövetés által támad, vagy helytelen ejtésből származik. Az első két esetben kétségkivül irni is kettősen kell illy betüt, mert különben a' szó' mivolti betüje hagyatnék el, mint ezekben: függés, annak, láttam stb.; de az utolsó esetben maradjon el a' szükségtelen kettőztetés, mint ezekből: bennem. bölcsesség ezek helyett: benem bölcseség, Világos innen, milly alaptalan illy következtetésből azt következtetni, hogy a' ragasztékatlanul álló szó' végbetüjét is kettőztetni kell.

32. §. Az idegen szavak' leirásáról.

Helyesirásunk' külső tulajdonságit azon rendszabályok teszik, mellyek' meghatározása nyelvtudósainknak bizonyos törvényeken 's okokon épült köz egyetértésétől függ. — Illyen először: ha az idegen műszavakat magyarosan irjuk e', vagy meghagyjuk eredetiségökben?

Nincs itt kérdés azon idegen szavakról, mellyek már meg vannak honosítva, 's igaz magyar szavaknak tekintetnek, mert ezek minden ellenmondás nélkül nyelvünk' természete szerint iratnak, p. o. Rajna nem Rhein, Boroszló nem Breszlau stb., a' kérdés csak azon idegen szavakat illeti, mellyek épen nem honiak 's azokká semmiképp sem lehetnek, mint az idegen tulajdon nevek és műszavak. Ezeket úgy irjuk, mint eredetiképp iratnak. Mert a' szó már magában méltán kivánja, hogy úgy irassék, mint szerzője irta, különben elveszti eredetiségét, való értelmét, sőt létét is, mellytől pedig megfosztani nem szabad, hanem ha neki új életet adunk 's megmagyarosítjuk. Iróink e' törvényt az ujabb nevek' és szavak' leirásában nagyobb részint hiven követik, de a' görög és római tulajdon nevekre nézve eltérnek tőle, ezeket a' francziák és németek példájára helytelenül megcsonkítván, p. o. Horatius, Virgilius helyett Horácz, Virgil irják; holott ezek szintúgy el nem tulajdonitható vezeték nevek mint az ujabbak. Irjuk tehát a' római neveket és szavakat is úgy, mint a' rómaiak irták, a' görögöket pedig görögösen, az az: lehetőleg közelítve a' göröghöz, vagy legalább mint a' rómaiak irták, kik, hogy a' görög szavakat hivebben leirják 's eredetiségöket lehetőleg megtartsák, a' saját hangjaik' leirására szükségtelen *ch*, *ph*, *th*, *y*, *z* betüket is el fogadták. Kifogást egyedül azon nemzetekéi közé tartozó tulajdon nevekről teszünk, mellyek' irása a' görög vagy latin betüktől felette eltérnek, mint a' keleti 's némelly nyugotti p. o. orosz, oláh, stb. nemzetekéi; ezeket ejtésöknek leginkább megfelelő Magyar hangon irjuk. Azon nemzetekre nézve pedig, mellyekről nem tudhatjuk, mint nevezték magokat anyanyelvökön, más müvelt nyelvek összehasonlításából keressük ki a' nevezet' tövét 's ezzel éljünk, mert hihetőleg ez a' való nevezet, p. o. Hunni, Van-

dali, Vendi, die Hunnen, Vandalen, Venden mutatják, hogy Hunn, Vandal, Vend a' tőszó, mellyel élnünk kell. Továbbá a' helységek', városok' és tartományok' neveit korcsosítás nélkül irjuk, ha csak a' földképeken vakoskodni 's tudatlankodni nem akarunk. Végre az idegen nevek' és műszavak' hív leirása a' Magyar olvasónak nem nehezére sőt könnyűségére szolgál, mert, ha az idegen nyelvet érti, igy a' szót egész formájában 's teljes értelmében látja; ha nem érti, a' szó' leirásából azonnal észreveszi, hogy az idegen nyelvből vétetett.

33. §. Összetett betüink' leirásáról.

A' második főszabály összetett betüinket illeti. Felvévén eleink a' római betüket nyelvünk' irására, a' latin nyelvben szokatlan hangok' kifejezésére két betűt tőnek össze, 's igy származtak a' *cz*, *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, *sz*, *zs* összetett betüink, mellyeknek, mint egyszerű hangok' jeleinek, elválaszthatatlan részekből kell állaniok, azért is tőszavakban e' hangokat a' nevezett összetett betükkel irjuk, hol pedig azok szóragasztás által támadnak, a' tőszó' és ragaszték' betüit hiven megtartjuk. Heves vetélkedés folyt csak nem régen is, ha a' *cz* és *cs* hangokat ezen, vagy inkább *tz* és *ts* betükkel kelljen-e irni? E' feleselés' elintézése végett jegyezzük meg, hogy mihelyt őseink *k* helyett magányos *c*-vel élni megszüntek 's latin *c*-nek sziszegő hangját *cz*, az olaszét ellenben *cs* betükkel irni kezdették, az innen önként következett helyesirási szabály szerint a' *c*-től, mivel magánosan többé semmi hangot nem jelentett, a' következő *z* és *s* betűt irás vagy olvasás közben soha sem szabad elválasztani. E' törvényt megszegik, kik *cz* és *cs* helyett *tz* és *ts* betüket irnak, mert a' nyelvphilosophia szerint a' helyesirásnak kifejezőnek, határozottnak és könnyűnek kell lenni, a' *tz* és

ts pedig egyik sem, midőn a' latin vagy olasz *c* hangnak kifejezésére fordíttatik. Ugyan is a' *ts* nem a' kivánt olasz *c*, hanem inkább a' német *tsch* hangot fejezi ki, mint e' szavakban: b a r á t s á g, r u t s á g láthatni. De illy végre fordítva; határozatlan is, mert ragasztáskor elválasztható, mint ezekben: r u t s á g b o n t s a d 's így is választatik el sor' végén, a' tőszavakban pedig elválaszthatatlan, p. o. a l a - t s o n, b e - t s e s. Szinte így határozatlan a' *tz* irás is, mivel néha kettős hangú 's ekkor külön kell irni 's olvasni, p. o. á t - z u h a n; néha ellenben egy hangú 's elválaszthatatlan, p. o. a - c z é l, g ö n - c z ö l. Az olvasó tehát, kivált a' tanulatlan és idegen, vagy épen nem vagy csak nehezen tud eligazulni rajta, valljon együvé tartozik-e a' t z és *ts*, vagy elválasztható, a' mi a' helyesirás' könnyűségével ellenkezik.

Összetett betüink gyakran kettőztetvén, sok és nagy alkalmatlanságot okoznak 's az egymás után álló sok betű rutitja az irást. Honnan úgy véljük, hogy, hol az összetett betük már eredetikép kettőzve hallatnak, elég csak az elsőt kétszer irni, p. o. f a g g y ú, i l l y, h a t t y ú stb., ellenben hol a' kettőztetés ragasztásból ered, midőn t. i. a' ragaszték' mássalhangzója a' 'tőszó' összetett végbetüjére változik, a' tőszó' fentartása miatt illy rövidítést nem teszünk 's irjuk. p. o. ö c s c s e, v e s z s z e n stb.

34. §. Szavaink' tagolásáról.

Szavainkat kétféleképp oszthatni tagokra, következőleg kétféleképp választhatni is el sor' végén: vagy szónyomozás vagy hangrend szerint. Az első mód összefoglalja azon betüket, mellyek a' gyökérszóban együtt voltak, a' másik az előre menő szótag' egyes másalhangzóját a' következőnek hangzójához köti, p. o. e' szót: n e m e s í t é s az első így osztja meg: n e m - e s í t -

és, a' másik n e - m e - s í - t é s. Amazt az pártolja, hogy milly renddel 's melly részekből rakatik valami össze, természetesen ugyanazon részekre kell osztatnia is szétszedéskor; emezt az ékesb hang 's könnyebb ejtés védi, sőt a' szó' egysége is látszik kívánni. Mert hangzót lehelet nélkül nem ejthetvén, midőn a' következő szótag' hangzóját kimondjuk, ezt a' közbe csuszott lehelet az előbbi szótagtól mintegy elszakasztja; holott az előremenő szótag' mássalhangzójának leheletével szépen összeolvad. Nyelvtudósaink mind ezen okokból, mind abból, hogy az első mód szerint úgy is csak a' szónyomozást gyökeresen értők tudnák a' szavakat helyesen tagolni, közegyezéssel az utólsó módot tartják a), kivévén az összetett szavak' elválasztásakor, mert ezeket úgy szaggatják meg, mint összetétettek.

35. § A' szóválasztó jelekről.

Irás közben a' mondások' könnyebb érthetése végett némelly jeleket rakunk az egyes szavak, egész mondások és tökéletes gondolatsorok közé, hogy általok az értelemre nézve együvé tartozókat összefoglaljuk, a' különbözőket pedig elválasszuk. Az ezen jelekkel élés' szabályai szoros kapcsolatban állnak ugyan a' nyelvtudománnyal; azonban egyenest a' logicától függnek, mivel e' jelek nem annyira a' szavak' grammaticai helyességét és tökéletességét, mint inkább értelmét illetik. Honnan e' szabályok nem a' szónyomozáson és helyesiráson alapulnak, hanem csak annyiból a' szókötésen,

---

a) Némellyek e' szótaglást nyelvünkben a' latin nyelv' majmozásának nézik, melly a' mienk' természetével nem fér meg, mert nálunk minden szótag jelentéssel bír. De ezek feledni látszanak, hogy a' latin szavak' világos jelentésű részeit is hasonlóan szokás tagolni, p.o. e' szót: c o m i t i s igy: c o m i - t i s, holott nyilván c o m - i t - i s részekből áll. Nézd. Jahrb. d. Literat. Wien 42. B. a' 244. lap.

mennyire ez maga is a' logicától függ, mivel a' szóválasztó jelekkel élést szükségképen a' képzetek' logicai viszonya határozza meg. Iparkodjunk tehát a' már esmert és szokott jelekkel élést egyszerüvé tenni, és, mivel egyetértésnek kell benne uralkodnia, ne hagyjuk az iró' kényére, hanem logicai törvényeknél fogva állapítsuk meg. Azonban azon jeleket, mellyek' haszonvétele egyedül a' képzetek' és mondások' kölcsönös viszonyától függ, meg kell különböztetni azoktól, mellyek csak önkényből felvett jelek gyanánt állnak. Itt egyedűl az elsőkről 's ezek közül is csak a' vonásról (comma), pontos vonásról (semicolon), kettőspontról (colon) és a' pontról (punctum) leszen szó.

36. §. A' vonás' tételéről.

Vonás által jegyezzük meg az összetett mondás' belső szerkezetét; azt teszünk tehát főkép mindenhová, hol a' mondásokat összekötő szavakat elhagyjuk. Vagy magányosan áll 's csak két szót választ el, vagy egy másik felel meg neki, mellyet azonban néha pontosvonás, kettős pont stb. pótol.

I. Az egyszerű mondás' részeit, ha csak egyszer jönnek elő, nem választja el vonás, kivévén a' közbenvetett szót és az indulatszót; de ez utolsónál néha a' felkiáltás' jelével váltatik fel, néha pedig egészen elmarad, p. o. Az időt barátom ne vesztegesd. Szinte teszünk vonást, ha több környülállás következik egymás után, vagy egyet közülök ki kell jelelni, p. o. Péter néhány hét előtt, saját házánál, közel anyja' lakához, ennek kimondhatatatlan fájdalmára, törrel átdöfetett.

2) Az összetett és pedig a) tökéletes mondásban a' fő- és mellék mondást vonással választjuk el egymástól. Vonást teszünk tehát, ha egyik mondás a' másiknak valamelly főnevét irja körül, vagy igéje' bizonyos határo-

zatát adja elő, vagy főnevének valamit tulajdonít, nem különben a' magyarázó, korlátozó, kivevő és kizáró, a' folytató, következő és összefoglaló mondások előtt, p. o. olvastam a' könyvet, mellyet küldöttél. Kivévén, ha a' fő- és mellékmondás elő- és utómondássá változtatik, mert ekkor pontosvonással választjuk el a' mondásokat; b) ha összetevéskor a' mondások nem maradnak épen. Illyenkor a' mondás azonnemű részeit, mint subjectumai, praedicatumai, mellék nevei, tárgyai stb. közé vonást irunk, mint e' mondásban láthatni. Azonban ha ezek és, 's, vagy, mind, mind kötőszavakkal vannak összekapcsolva, elhagyjuk a' vonást 's csak akkor tesszük ki, ha új subjectum következik.

37. §. A' pontosvonás' tételéről.

Valamint logicai tekintetben különbözik az utómondás a' mellékmondástól; úgy irás közben is eme' logicai viszonyára különös jel által szükséges az olvasót figyelmeztetni. E' végre pontosvonással élünk, melly a' vonásénál hosszabb szünetet jelent. Illy jel áll tehát α) a' feltevő, szétválasztó, hasonlító, okmutató, ellenkező és következő mondások' elő- és utórésze közt, p. o. teste szép, de sokkal szebb lelke; β) hatöbb előmondás egy utóval, vagy egy előmondás több utóval van összekötve; az egyes elő- vagy utómondásokat pontosvonással különözzük el, p. o. E' föld valóban szép; foglal ollyakat magában, mellyek vándorlásunk közben kielégithetnek benünket; de még sem maradandó lakhelyünk. γ) ha több utómondás ugyan azon kérdés' vagy felkiáltás' jele alá tartozik e' jelt ekkor a' beszéd' végére hagyjuk, 's az egyes mondások közé pontosvonást teszünk; δ) végre a' logicai felosztásokban, ha mindenik fő- vagy alrészt külön is előadjuk, az azon rendű részek közé

pontosvonást irunk, p. o. Becsületes ember' képe; a) magáról soha sem tart igen sokat; b) nem esmer önhasznot; c) nem szünik meg jót tenni, ha bár esmeretlenül marad is; d) mások' hibáit fedezgeti; stb.

38. §. A' kettőspont' és a' pont' tételéről.

Kettőspontot, mellyel valamivel hosszabb szünetet jelent mint a' pontosvonás, teszünk α) közbeszéd' (periodus) utórésze előtt, ha azt egymástól pontosvonással elválasztott több mondás előzi meg, p. o. Nem az arany vesztegeti meg a' nemzeteket; ártatlan az olly nemzet' kezében, mellynél egyszerüség uralkodik: de veszedelmessé lesz, mihelyt becsét az álörömök felette nagyra emelik.; β) a' magyarázó mondás' részecskéi után, p. o. A' földnek öt része van, úgymint: európa, asia, africa stb., de elhagyatván a' magyarázást jelentő részecskék, kettős pont helyett csak vonást irunk; γ) a' beszéd' főmondása előtt, p. o. legyen elmélkedésünk' tárgya: hogy az erény önmagának jutalma, vagy midőn valaki beszédét szórol szóra felhozzuk, p. o. Lessing mondja Náthánjában: A' nagy embernek mindenütt nagy tér kell. Azonban ha az összefüggés nem igen szoros, és a' beszéd hosszabb, rendszerint pont áll előtte.

Pontot irunk minden közbeszéd' végén; tehát mind az egyetemi mind az alrendű és azon rendű itéletek után, p. o. E' föld az eszes lények' munkásságának tére. Az eszes lényeknek végetlen 's örök rendeltetése van. Ki tehát örök rendeltetéséhez közelíteni akar; uralkodjék e' földön czélszerűen. — Pontot teszünk a' rövid, kielégítő, habár egy szóból álló felelet után

is, mihelyt általa a' felelet teljesen meghatároztatik. p. o. Voltál a' városban? — Igen. —

MÁSODIK SZAKASZ.

A' szónyomozásról.

ELSŐ FEJEZET.

A' beszédrészekről általjában.

39. §. A' beszédrészek' megállapítása.

Mivel szóval csak azt lehet kifejezni; a' mi előbb gondoltatott; kétségkivül a' nyelvben csak annyiféle szó lehet, hányféle szükséges a' gondolat' tökéletes előadására. Gondolkozni annyit tesz, mint fogalmakat, ítéleteket és okoskodásokat alkotni, 's ezek közt az ítélet azon egyszerű tett, mellyből minden összefüggő gondolkozás keletkezik; azért a' beszédrészeknek, mint minden szóbeli előadás' első elemeinek alapját is szükségképen az foglalja magában. Már pedig minden ítéletben három fogalmat különböztetünk meg: a' subjeltumét, praedicatumét és kapcsolatét (copula); mellyek közül azonban a' két utólsó gyakran összeolvad, következőleg a' beszédrészek is vagy a' subjectumot vagy a' praedicatumot illetik.

I. A' beszédrészek, mellyek a' subjectumot illetik 's vagy közvetetlenül azt adják elő, vagy beszéd közben helyette tétetnek, vagy kifejezését szorosabban meg határozzák, ezek: a) a' *főnév*, vagy a' gondolt logicai subjectum' közvetetlen kifejezése; b) a' *névmutató*, melly a' dolgot másoktól elválasztva szorosban meghatározza; c) a' *viszontagszó*, melly a' subjectum' viszonyait fejezi ki; d) a' *számnév*, vagy a' subje-

ctum' mennyiségének előadása; e) a' névmás, mint a' subjectum' személységének kifejezése.

II. A' praedicatum' megjegyzéséhez e' bezédrészuek tartoznak: a) a' melléknév, ez a' subjectum' minemüségét adja elő; b) az ige, melly vagy a' közvetetlen kapcsolatot jelenti minden praedicatum nélkül — a' létige, vagy a' subjectumnak valamelly praedicatumot tulajdonitván a' kapcsolatot is magában foglalja; c) a' részesülő, melly a' dolognak bizonyos időbeli minémüségét jelenti; d) a' határozó, melly vagy a' praedicatumban foglalt tulajdonságát módosítja vagy a' praedicatum' egy különös viszonyát fejezi ki.

III. Mivel az összetett itéletekben majd több subjectum egy praedicatummal vagy viszoot, majd több subjectum több praedikátummal összekötve gondoltatik, és az egyes itéletek' összefoglalása által származnak a' terjedtebb esmeretek; a' nyelvben is kell olly szavaknak lenni, mellyek a' subjectumok' és praedicatumok' összekötését vagy elválasztását és a' gondolatok' összekapcsolását előadják. Ezeket nevezik kötőszavaknak — Végre vannak olly szavak, mellyek egyedül az indulatokat jelentik elkülönözött hangokkal, ezeket indulatszóknak hiják. Azonban e' most érintett kétféle szavak, mivel sem a' subjectumot sem a' praedicatumot nem érdeklik, nem részei a' beszédnek azon értelemben, mint az előbbiek.

40. §. Utmutatás a' szavak' nyomozására.

Minden szó vagy gyökér vagy ennek származéka. Gyökérszó az, melly bizonyos szóosztály' magvát 's középpontját tévén, olly betüt nem foglal magában, mellyet valamelly szóképző vagy módositó ragasztéknak lehetne tulajdonitani. Ha tehát a' szót minden hozzá járult ragasztéktól megfosztjuk, előtünik a' gyökér. A' szónyomozás kikeresvén így a' nyelv' szavaiból a'

gyökereket, egyszersmind megmutatja, mint származtak ezekből annak divatozó szavai. E' foglalkozásban a' szavaknak mind betüire mind értelmére kell ügyelni, mert a' betük minden eltávozásaikkal együtt sem elégek kimutatni az utat, mint jutott a' lélek értelemről értelemre 's hangról gondolatra; ellenben a' jelentések is, hacsak a' nyelv' formái által rendbe nem szedetnek, czéltalanúl szétkalandoznak. Ki e' nehéz dologban valamelly nyelvre nézve némi szerencsével akar fáradozni, a' betük' változásainak pontos esmerete mellett mind a' nyelv' történetében eléggé járatos legyen, mind az idegen, főkép rokon nyelveket értse 's szavaikat szem előtt tartsa. Igy elkészülve, keresse ki a' gyökér tiszta formáját 's ebből iparkodjék a' belőle származott különféle szavak' különféle értelmét fejtegetni, mert a' gyökér' formája minden változás mellett sem üt el teljesen mivoltától, és a' szó' értelmének változásai is majd nyilván majd titkon egymással összekötvék; de hihetőleg minden fáradozása mellett is maradnak még szavak, mellyeket gyökereikből kifejtegetni nem lesz elég tehetsége.

41. §. Gyökérszavaink' tulajdonságai.

Nem lévén nyelvünkben előragaszték és szavaink csak hátulról nevekedvén önként következik, hogy szavaink' gyökereit mindig azok' elején kell keresni. Gyökérszavaink mind egytagúak; bizonyitják ezt mind a' még élő az az: magányosan divatozó gyökérszavaink, p. o. bú, les, nyom stb.; mind a' származékok' felolvadásából kitalált homályos értelmű, magányosan már nem divatozó, úgy nevezett néma gyökereink. Ha p. o. e' szavaktól: fesz-es, fesz-ít, fesz-ül az es, ít, ül ragasztékokat elválasztjuk, a' fenmaradt fesz szótag lesz a' gyökér. Azonban hány betüből áll rendszerint minden gyökér, bajos meghatározni. Egy hangzóból, mint másutt emlitők, szó nem állhat, azért é, í

ő, *ű*, gyökereinket csak látszólag teszi egy hangzó; egyébként némelly gyökérszavunk a' hangzót megelőző vagy követő egy, némelly a' hangzót körülvevő két mássalhangzóval zeng 's csak úgy végződhetik két mássalhangzóval, ha folyóra vagy szószegőre hangtalan következik. Gyökereink eredetiképp majd mind igék, mert a' gyökérnek egyetemi jelentéssel kell birnia, melly főképp igében vagy ezzel összekötött, elvont főnévben mutatkozik, és e' véleményt mind egyéb nyelvek' példája *) mind az is pártolja, hogy sok gyökérszavunk mind ige mind név. p. o. csal, fagy, zár stb.; jóllehet vannak olly egytagú neveink, mellyek nem igék 's másokból még sem származtathatnak. — Következik a' mondottakból, hogy holt, mint némellyek nevezék, az az: szóképző nélkül semmit sem jelentő, de ezzel értelmes szóvá elevenülő gyökér nincs nyelvünkben. Mert a' szó egy, a' jegytudomány' (semiotica) tanitása szerint pedig a' jegy értelem nélkül nem lehet, sőt, mivel e' vélemény a' szóképzőket is értelmetleneknek tartja, megfoghatatlan, mint lenne két értelmetlenből összealkotás által egy értelmes.

42. §. Szóképző és módosító ragasztékaink' tulajdonsága.

Gyökérszavakból a' nyelvek háromfélekép alkotnak beszédrészeket 's ezek' kölcsönös viszonyait is azon háromféle módon fejezik ki, vagy a' gyökér hangzóinak változása 's így belső kimüvelés, vagy a' gyökérhez toldott szóképző és módosító ragaszték, vagy külön szavakból álló körülirás által. E' háromféle mód minden

*) A' Sanskrit nyelvé Bopp szerint. N. Jahrb. d. Liter. Wien. 42 B. a' 244 lap.; a' németé N. Grimm. Deutsche Grammat. 2. Band. 5. lap; a' zsidóé. N. Gesenius Hebräisch. Grammat. a' 69. lap.

nyelvben előjő, csakhogy a' két első körül némellyik nyelvben főkép az egyik, némellyikben meg a' másik uralkodik. Sőt a' képző és módosító ragasztékokkal élő nyelvek köztt is van különség, mert míg egyik a' ragasztékokat teljes épségben toldja szavaihoz, a' másik annyira kurtítja, változtatja 's a' szóba, ugy szólván, beolvasztja azokat, hogy eredeti formájokat helyre állítani, való jelentésöket kinyomozni csak ritkán 's nagy bajjal lehet a). Nyelvünk belső változás által hihetőleg készített némelly új szavakat, mert p. o. karika, karima, kazán, kerék, kereng, kerget, kör,

a) Hammer, a' mostani legjelesb nyelvtudósok' egyike, említvén, hogy mind a' tatár mind a' persa nyelv igéit jobbadán, neveit pedig átaljában ragasztékok által változtatja, ragasztásmódjok' különbözéséről így szól: Wæhrend in jenem (a' tatár nyelvben) jeder grammatikalische Zusatz mit den vollsten Lauten tönend und dröhnend in ganzer Wortrüstung auftritt, und sich nicht einmal in der Schrift bequemen will mit dem Worte, welches durch ihn Bestimmung erhælt, næhere Freundschaft anzuknüpfen, sind die persischen Partikeln so luftig und duftig, so biegsam und schmiegsam, dasz wenn sie so in Schrift als Aussprache unmittelbar mit dem Worte auch nicht verschmelzen, demselben doch wie angehaucht scheinen. Wieder ganz anders als bey den persischen und tartarischen Stamme hat sich das Partikelsystem bey den semitischen gestaltet, bey welchem einerseits die Formen der Verba und die Pluralia fracta von innen heraus durch Flexion gebildet werden, wæhrend andererseits die Verænderungen der Konjugation, so wie der gewöhnlichen Plurale durch Partikeln ausgeführt sind. Dieses Beysammenseyn des Flexions- und Partikelsystems in einer und derselben Sprache læszt sich vielleicht in keiner andern als in der arabischen so hæufig und befriedigend nachweisen, so dasz es dem Kenner derselben beym ersten Blicke klar wird, wie sich diese reichste der reichen, und diese gebildetste der gebildeten Sprachen auf beyden Wegen organisch und unorganisch entwickelt und vergrözert hat. Jahr. d. Literat. Wien. 1821. 14. B. a' 6. lap.

körül, környék stb. szavaink', 's talán még a' görbe, gördít, gerjed stb. is, úgy látszik, egy, a' görög γυρος, latin circus német kreis szavakéval egyenlő, gyökérből eredtek; mindazáltal új képzeteit, vagy főképzetei mellett a' mellékeseket, nem különben képzetei' viszonyait a' gyökerekhez 's ezekből támadt beszédrészekhez toldott szavak által fejezi ki, mellyek közül némellyek' formáját 's eredeti értelmét is jobbadán fentartá mint: szer, hat, ben, lel, ad, ész stb. illyenekben: két-szer, hat-szor; ir-hat, üt-het, kér-lel, fog-lal, ap-ad, ep-ed; kert-ész, halász, stb.; mások' határozott formáját megtartá, de tiszta jelentését már ma nem tudjuk kimutatni, millyenek a' nek, től, nál, vel stb. mert így szólunk: nekem, tőlem, nálam, velem, 's még a' XV. században is igy irtak: gazdag-ság-ú (Révai Antiqu. Lit. Hung. a' 95. lap.); végre némellyeket annyira elváltoztatott 's eldarabolt, hogy határozott formájokat és saját jelentésöket teljesen kinyomozni nyelvtudósinknak mind eddig nem sikerült, 's hihetőleg csak úgy derül rájok legalább némi világ, ha azokat Révaiéhoz hasonló szellemű nyelvtudósunk ugyanannak nyomán indúlva teszi nyomozása' tárgyává. Azonban az épen maradtakról, úgy hisszük, nem hiú ezekre is következést venni 's pedig annál kevesbé, mivel némelly, már ma csak egy betüből álló ragasztékaink, régi irományaink' tanúsítéle szerint, hajdan teljes szótag gyanánt divatoztak, mint p. o. a' régi sirbeszédben: részet, adotta stb.

MÁSODIK FEJEZET.

A' szóalkotásról.

43. §. A' szóalkotás' két neme.

Nyelvünk' mai korában új gyökeret vagy gyökereinkből hangváltoztatás által új szavakat nem alkothatván,

mert ezeket senki sem értené, ha főképzet mellett valamelly mellékest vagy tiszta új képzetet akarunk kifejezni, az összealkotáshoz kell folyamodnunk, és gyökereinket vagy ezekből készült szavainkat egymáshoz kötögetnünk. Mellékképzet' kifejezése végett a' főszóhoz végről toldunk többnyire olly szavat, mellyel magánosan már nem élünk, 's az összealkotás e' nemét származtatásnak nevezzük; tiszta új képzet' kifejezésére ellenben a' jelentő szó' értelmét olly elébe tett szó által határozzuk meg, mellyel ismét magánosan élünk, 's ezen összalkotást összetételnek mondjuk. Amaz a' szóhoz elvont, egyetemi fogalmat told, ez két különös, többnyire élő fogalmat köt össze, mellyeket gyakran semmi származtatás által ki nem pótolhatni. Tehát a' szóalkotás' e' két módja eszközben és czélban egymástól mivoltikép különbözik.

44. §. A' szószármaztatás.

A' szószármaztatás nyelvünkben igen termékeny 's természetével legegyezőbb. Itt áll nyelvünk legnagyobb fényben, erre nézve kevés nyelv éri el 's egy sem előzi meg. Azonban helyes vele élés végett ezekre ügyeljünk: Minden származókban tekinteni kell először a' tőszót, melly a' származtatás' alapja 's vagy gyökérszó vagy már maga is származék, azután a' végszót, mellyel a' származtatásra élünk. Szóképzőink mindig egyenest a' tőszavakhoz ragasztatnak, szükséges tehát először ezeket kikeresnünk, mellyekhez igen könnyen eljutunk, ha minden szómódosító ragasztékot elhagyunk. Ha ezt nem a' nyelv' törvényei szerint viszszük végbe, csak hibás, képzelt tőre akadunk, melly rosz lévén, származtatásunk is helytelen lesz, p. o. szerez és mond szavainkból nincsenek szerzel és mondol tőszavaink, azért az ezekből koholt szerzelet, és mondolat korcsszülemény. Neveink, részesülőink és névmásaink

úgy, mint vannak első képökben, magok a' tőszavak, igéinkben pedig keleti módra a' jelentő mód' jelenidejének egyes harmadik személye. Származtatáskor tehát a' ragasztékokat ezekhez kell egyenesen függesztenünk. Csak hallomás, hagyomás, vallomás, áldomás látszanak e' törvénytől eltérni. Továbbá a' tőszavat így vagy amúgy változtatni sem szabad, kivévén ha a' hangrend némelly lágyitásokat kiván. Végre ragasztékainkban nyelvünk' természete szerint csak a' mássalhangzók változhatatlanok, a' hangzóknyelvünk' hangrendével egyezőleg a' tőszóéhoz igazodván

45. §. A' szószármaztatás' főtörvénye.

Fontos kérdés a' szószármaztatásra nézve: milly szavat származtathatunk egyik vagy mésik szóképzővel? E' kérdés' eldöntése végett jegyezzük meg, hogy ámbár szóképzőink' jelentése jobbadán elveszett; mindazáltal a' hasonló esetekben előfordultokból nagyrészint kitanulhatjuk némelly egyetemibb értelmöket, sőt jelentésöket érezzük is legalábbb homályosan, mert tudjuk, hogy mást jelent p. o. uri, mást uras, mást uracs, mást ural stb. Azért származtatáskor e' jelentésökre, hacsak a' nyelv' philosophiája ellen véteni nem akarunk, szükségképen vigyáznunk kell 's így kinyomozgatnunk azon logicai képzeteket, mellyek' kifejezésére a' nyelvszokás azokat felszentelte. Segédül vévén tehát a' szavak' és szóképzők' természetén 's jelentésén alapúlt szóhasonlatot, mind azt kitanulhatjuk, egyik vagy másik képző által milly szavat alkothatunk, mind azt, az ugyanazon logicai képzet, kifejezésére felvett több ragaszték közül mellyiket kell a' tőszó' sajátsága szerint választanunk. Ha pedig a' kevesb előjövő példákból némelly szóképzőinknek bármelly egyetemi jelentését sem tapogathatjuk ki, a' józan ész javasolja, hogy ezekkel új szavakat ne származtassunk, mivel a' fogalmak' éles megjegyzésére nem alkalmatosak.

46. §. Némelly szóképzőink.

Nevezetesebb szóképzőink e' következők:

A) Főnevek származnak ezekkel:

1) *ász*, *ész*, és *nok*, *nek*. Mind a' kettő valamivel bánó személyt jelent 's főkép csak főnevekhez járul azon különséggel, hogy az első kivált látható, a' másik mind látható mind testetlen tárgyakat kifejezőhöz is ragadhat, p. o. hal-ász, kert-ész; pohár-nok, baj-nok, szó-nok.

2) *ás*, *és*. Mindenféle igéből cselekvést jelentő főnevet alkot, p. o. ad-ás, verhet-és stb. Illy nevek a' latin nyelv' követése mellett annyira elönték nyelvünket, hogy velek a' cselekvés' okozatjának kifejezésére is élünk, p. o. ir-ás, vet-és; de ezt csak akkor hagyhatni helyben, ha az utólsó esetre alkalmatos szavat elő nem állíthatunk;

3) *at*, *et*, és *mány*, *mény*, *ék*. Ezek az előbbivel épen ellentételben állnak, mert elvont, független főneveket alkotnak azon különséggel, hogy az *at*, *et* mindenféle igéhez járulhat 's hajdan gyakrabban járult, mint Révai (Antiquit. Lit. Hung. 100. §.) megmutatta, azért is iróink ismét divatba hozzák. A' *mány*, *mény* nagyobb részint csak cselekvő igékből alkot főneveket, p. o. talál-mány, hirdet-mény; jóllehet vannak e' ragasztékkal nevekből is származtatott főneveink, mint sár-mány. Végre az *ék* változatlanúl mind nevekhez mind igékhez ragad, p. o. táj-ék, marad-ék, fest-ék stb;

4) *am*, *ám*, *em*, *om*. Már csak kevés szóban jő elő, p. o; vill-ám, szell-em; de hajdan terjedtebb hasznú volt, mint némelly elavult tőszavainkból, huzomba, foly-amat kitetszik. Nevezetesbek a' részről belőle származott *alom*, *elem* és *dalom*, *delem*, néha *adalom*, *edelem* szóképzők, mellyek értelemre nézve az

at, *et* képzőhöz nagyon hasonlítnak és főkép igékből alkotnak főneveket, mint: hat-alom, fél-elem stb.

5) *ság*, *ség*. E' legtermékenyebb szóképző mindenféle szavakból a' gyökér által jelentett tárgy' bőségét kifejező, elvont értelmü főneveket szül, p. o. ember-ség, jó-ság, nevet-ség, ellen-ség stb. Ide tartozik a' *ság* ragaszték is e' két szóban: jó-ság, or-ság.

B) Mind fő-mind mellékneveket alkotunk ezekkel:

1) *ag*, *eg*, *og*, *ug* 's a' belőle lett *atag*, *eteg* rendszerint főnevekből, gyakran elavult tőszóból készít fő- és mellékneveket, p. o. gyal-og, lov-ag, ür-eg stb;

2) *ka*, *ke* a) mind fő- mind melléknevekkel szövetkezik és kicsinyzett értelmet ád a' tőszónak, p. o. madár-ka, kövér-ke stb. Illy kicsinyző értelemmel bír ámbár nem mindig, a' *csa*, *cse* vagy *acs*, *ecs*, úgy szinte a' *cza*, *cze* vagy *acz*, *ecz* szóképző is, mint: szem-cse, tó-csa, ur-acs, köv-ecs, ut-cza stb. Ide számlálhatni az *ad*, *ed*, és *dad*, *ded* szóképzőt is, melly főneveket is alkot ugyan; de többnyire a' mellékne-

---

a) Ezen több más nyelvvel közös szóképzőnk hihetőleg egy a' kis 's az ebből lett kicsiny és csekély szavaink' gyökerével, mellyből a' *csa*, *cse*, és *cza*, *cze* is származott, mert a' torokbetük néha felváltatnak a' sziszegőkkel. N. Tripart. a' 79. lap. — Nem lesz talán helytelen ide iktatni egy nyelvtudós' jegyzését az Örmény nyelv' *k* ragasztékáról: Merkwürdig ist, dasz, das *k*, dessen Ursprung in dem sanskrit. *c'it* zu liegen scheint, auch zur Bezeichnung des Plural bey Nomen und Verbum gebraucht wird, und hier die Unbestimmtheit in Betreff der Zahl andeutet. Auch könnte man vielleicht den das Diminutivum bezeichnenden Buchstaben *k* aus derselben Quelle ableiten, indem in diesem Falle die Unbestimmtheit in Betreff der Grösze dadurch ausgedrückt wurde. Jahrb. für wisschenschaft. Kritik. 1836. Janu. N. 10. a' 107. lap.

be kicsinyező értelmet olt, mint: gyengé-d, kisded stb;

3) *ú, ű* főneveket nemz többnyire néma gyökerekből, mint: tan-ú, gyür-ű, ár-ú stb; minéműséget jelentő mellékneveket pedig főnevekből, de hogy a' minéműséget meghatározó mellékszó legyen előtte, mint: aranyszájú, két lábú stb. Vannak azonban magukban megállhatók is, mellyek neme főnevekből származnak, p. o. dombor-ú, szomor-ú stb.;

4) *vány, vény* rendszerint csak igékhez toldatik, mint: aszal-vány, kele-vény stb. Értelemre sőt természetre nézve is nagyon hasonlít az említett *mány, mény* szóképzőhöz, melly azonban csak főneveket szül.

C) Egyedűl mellékneveket szülnek ezek:

1) *as, es, os, ös.* E' nagyon termékeny szóképző mindenféle nevekhez járúlhat, és főnevekből ezek' tulajdonságát jelentő mellékneveket alkot, mint: becs-es járat-os; melléknevekből a' tulajdonságot kicsinyítő másokat képez, p. o. lágy-as, kék-es, stb. Végre valamivel bánót is jelent 's az így támadt melléknevekkel főnevek gyanánt élünk, mint: bolt-os, üveg-es, ezered-es stb.;

2) *i.* Valamiből vagy valamiről valót jelent, minden főnévhez járul, sőt a' való körüliró szó' gyakor előjöttének gátlására a' viszonyszavakhoz is toldatik; a' mit azonban talán egyedűl az elválaszthatóknál, mint önálló szavaknál, kellene megengedni, p. o. kert-i, ember-i, felett-i, iránt-i stb.;

3) *beli*, a' *bél* főnévből 's *i* szóképzőből készült melléknév, főnevekből belső tulajdonságot, minéműséget jelentő mellékneveket alkot, p. o. vár-beli, láb-beli stb;

4) *ékony, ékeny* igékből származtat mellékneveket, azon értelmet toldván a' tőszóhoz, hogy az könnyen vagy hamar történik, mint: kárt-ékony, fél-ékeny, alusz-ékony stb.;

5) *talan*, *telen* vagy *atlan*, *etlen*, tagadó melléknéveket alkot mind nevekből mind igékből, p. o. nő-t e l e n, v i g y á z - a t l a n, f ő z - e t l e n stb. Midőn nevekhez ragad, a' tagadás nem egyenest a' tőszóra, hanem inkább annak birtokára vitetik, nőtelen p. o. azt jelenti, hogy nincs neje. Jóllehet értelemben e' két szóképző teljesen megegyez: úgy látszik mindazáltal, hogy az első főkép nevekhez a' másik igékhez járul örömestebb;

6) *só*, *ső*, helyet, hollételt jelent 's csak illy jelentésű nevekből és részecskékből készít mellékneveket, mint: a l - s ó, e l - s ő, k ö z é p - s ő stb.

D) Igeképző ragasztékok.

1) *at*, *et*, *tat*, *tet*. Révai' (Elab. Gramm. 2. Dar. 622. lap.) véleménye szerint a' régi *te* gyökérből származott 's cselekvő igéből müveltetőt, középrendűből művelőt alkot, p. o. a d - a t, r o p o g - a t stb. Egytagú igéből, ha a' végbetüje nem *t* vagy e' betüt mássalhangzó előzi meg, az elsővel; több tagúból pedig, kivévén az igékből származottakat, ha *t* végbetüjök előtt mássalhangzó áll, a' másodikkal készítünk új igéket, valamint akkor is, ha a' művelő ige más igéből lett *t* vagy névből *l*, *z* 's más betü által. Hangzóját az első, kivált *l*, *m*, *n* végzetü igéknél, gyakran elhagyja az *ed* ragasztékúaknál pedig a' *d* betüt *sz*-re változtatja, p. o. p a t t a n - t, a p a s z - t. stb.;

2) *ít*. R é v a i (Elab. Gramm. 1. Dar. 104. lap.) szerint ez is *te* igéből ered 's azért művelő igéket képez különféle néma gyökerekből, mint: s z é d - í t, t a n - í t 's *i* betüje néha *j*-re változik, p. o. s u - j t, f o - j t. De főkép mellékne vekből készít művelő igéket, mint: c s e n d e s - í t, s á r g - í t stb. Ebből ered az *int* igeképző, melly kicsinyítő hirtelen tettet jelentő igét szül, p. o. t a p - í n t, e m e l - í n t;

3) *ik*, hihetőleg az iktat ige' gyökere, saját képzője a' szenvedő igéknek, mellyeket a' műveltetőkből bőven teremt, p. o. adat-ik, kéret-ik, sőt némelly művelőkből egyenest szenvedőket nemz, mint: hall-ik, tör-ik. Bélyegző ragaszték sok középrendű igében, és néha nevekből is egyenesen középigéket alkot, p. o. hugy-ik ok-ik. stb.;

4) *ad, ed, od, öd*. közép igéket alkot igékből és nevekből, mint: fog-ad, görb-ed stb. Néha főkép a' nevekből lett középigék *ik*-kel is toldatnak, p. o. hajnal-od-ik, tün-öd-ik, 's ekkor néha kezdődést néha folytatott cselekvést tesz, p. o. csendes-ed-ik. Végre minden igéből *ódik, ődik* által viszontagló igék lesznek, p. o. tol-ódik, ver-ődik. Ebből ered a' *ked, kod* összetett képző, mint: csip-ked, kap-kod, melly azonban többnyire *ik*-kel toldva gyakorló igéket szül nevekből és igékből, p. o. mara-kodik, töre-kedik. Sőt ezekben a' *d* betü *sz*-re is változtatik így: meleg-eszik, nyug-oszik;

5) *az, ez, oz, öz*, igékből gyakorló, középrendű vagy művelő *ik*-es vagy *ik*-etlen igéket szül, mint a' millyen tőigéhez ragad, p. o. önt-öz, hord-oz, ölt-özik, rejt-ezik; nevekből művelő, gyakorlatos 's a' tőszó' értelmét hiven megőrző igéket képez, p. o. ágy-az bélyeg-ez. Ha pedig olly igét alkotunk általa, melly benmaradó cselekvést jelent, *ik*-kel toldjuk meg a' származékot, p. o. vér-z-ik, hab-z-ik 's igy választ-uk meg a' művelőtől: vér-ez, hab-oz stb. — Ebből 's az előbbi *ed*-ből eredt a' *doz, dez, döz* úgy *edz, odz, ödz*, melly kicsinyezve gyakorlatos a' tőige miniműségéhez képest majd *ik*-es majd *ik*-etlen igéket szül, mint: kap-doz, lök-döz, es-edezik, harap-ódz-ik;

6) *eg, og, ög*, gyakorló középigéket származtat részint igékből, mint: teker-eg, gözöl-ög, ré-

szint nevekből, mint: zaj-og, hábor-og stb. Néha lágyító közbevetett *n* betűt vesz magához, p. o. zsib-ong, ker-eng, melly *n* hogy csak lágyító, kitetszik onnan, mivel az így képzett igék nélküle is divatoznak, p. o. vill-og, vagy vill-ong. Ebből támadt az *ogat*, *eget*, *öget* igeképző, melly mindenféle igékből sőt nevekből is gyakorlatos müvelőket alkot, p. o. huz-ogat, közel-get;

7) *al*, *el*, *ol*, *öl*, művelő és középrendű igéket származtat jobbára nevekből, néha igékből és részecskékből is, tesz veleélést, gyakorlatba vételt, ollyannak tartást, p. o. csuf-ol, szem-el. Némelly középigékben *ik*-et is vesz fel, mint: haj-ol vagy haj-lik. A' belőle származott *gál*, *gel* igeképző gyakorlatos müvelőket szül még a' középrendűekből is, p. o. ad-ogál, nőd-egél, némelly szavakban *g*-betüje *k*-ra változik, p. o. ir-kál, szúr-kál, sőt hihetőleg *cs*-re változván a' *k*, belőle lett a' *csál*, *csel* is, p. o. farag-csál;

8) *hat*, *het*. világos értelmű 's ma is élő ige, minden nemű igékből tehetőseket szül azon észrevétellel, hogy az *ik*-esekben az *ik* elébe járúl 's a' rendhagyók' első gyökeréhez forrad, p. o. származ-hat-ik, e-het, i-hat-ik.

9) *úl*, *ül*, ollyanná lételt jelent 's középigéket alkot gyakrabban melléknevekből mint igékből, p. o. ker-ül, jobb-úl. Jelent néha kezdődést 's lassú cselekvést is, mint: csord-úl. kond-úl stb.

E) Határozókat készítünk ezekkel:

1) *an*, *en*, *on*, *ön*, módot jelentő 's e' kérdésre: hogyan? felelő határozókat szül mellékenevekből 's részesülőkből, p. o. kedves-en, bátr-an, ment-en;

2) *ánt*, *ént*, p. o. kor-ánt. Ma gyakran felveszi a' *k* betüt, p. o. ember-ként, kivált midőn számne-

vekből készít határozókat, mint: százan-ként. Ide tartozik az *int* is ezekben: meg-int, szer-int.

3) *lag*, *leg*, főkép *as*, *es* végzetű melléknevekből és részesülőkből készít módhatározókat, p. o. oldalaslag, hihető-leg stb;

4) *úl*, *ül* sok melléknévből sőt némelly főnevekből is alkot határozókat, mint: józan-úl, ember-ül. Meg kell tőle különböztetni az *ól*, *ől* határozóképzőt, mert ez e' kérdésre: honnan? amaz pedig erre: hol? felel meg, p. o. al-ól, al-úl stb.

Egyébként ki szószármaztatásunkat bővebben esmerni 's tanulni akarja, jó utmutatásra talál e' munkákban: Dissertatio Philologica de Vocabulorum derivatione et formatione in lingua Magyarica. scripsit Paulus Nagy de Beregszász. stb. Pestini, 1815. — A' Magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólások által. Irta Gróf Széki Teleki Jósef. Jutalomfelelet. I. köt. Pest. 1821. Magyar szótár készítette Kresznerics Ferencz. Budán 1831. Nyelvtudományi Pályamunkák, kiadja a' Magyar tudós társaság. I. köt. Budán 1834.

47. §. A' szó összetétel.

Az összetétel a' szó' értelmét elébe tett, más szó által határozván meg, az összeolvadó két értelmes szóból egy magányost alkot egy külön képzet kifejezésére p. o. vasszeg ezekből: vas és szeg. Megkivántatik tehát bene a' képzet' egyessége 's részszavai' kölcsönös viszonyának elhalgatása, úgy hogy hol e' két dolog megnincs, ott való összetétel sincsen, p. o. e' két szó: kocsi és rúd így ejtve: kocsi' rudja, együvé nem forrhat, de a' viszonyhatás elhallgatva 's így mondva: kocsirúd, összetett szóvá lesz. Ez az összetétel' philosophiai fogalma; nagyon csalatkoznék azonban, ki azt minden nyelvben csak ez szerint keresné. Annak a' külön nemzetek' nyelvszokása nagyobb vagy kisebb

kiterjedést adott, némellyeknél az összetételre bizonyos összekötő hangok is származtak, sokszor csak a' szavak' szokott rendének változtatásán épül és gyakran a' képzet' egysége is ok az összetételre. Nyelvünkben az összetétel két vagy néha több szó' összeolvasztásából ered, az azokat jobban meghatározó és értelemre nézve összekötő, de épen ezért alakra nézve jobban elválasztó szavacska vagy szómódosító ragaszték elhagyatván. Hol tehát grammaticai természetök szerint a' szók minden kötés nélkül egymás mellett megállhatnak, ott nincs helye 's azért melléknevet főnevével, határozót igéjével össze nem köthetni, p. o. meleg nap, jól ir összetett szók nem lehetnek; jóllehet a' nyelvszokás itt némelly kifogásokat tesz, p. o. szépnem. Továbbá hol a' kötöttszó' vagy ragaszték' elhagyását a' nyelv' természete vagy a' dolog' értelme nem engedi, vagy magunk nem akarjuk, ott összetételt nem alkothatni, p. o. mássalhangzó nem való összetétel, szemrehányás valamivel jobb, mert részei közűl az összekötő való elmaradt. Végre a' szavakat nem csak töveikben 's minden változtatás nélkül tegyük össze, hanem arra is ügyeljünk, hogy az így alkotott szó szerfelett hosszú ne legyen, a' mit elnem kerülhetvén, inkább hagyjuk el az összetételt, p. o. házfedéltatarozás.

48. §. Szóösszetételünk' szabályai.

Nyelvünk összetételkor e' szabályokat követi:

I. Főnevet összetétel által igen könnyen alkothat. Illyenkor a' határozó szó akarmelly beszédrész lehet, de a' határozott mindig főnév legyen, vagy azzá változtassék, mint: könyvkötő, hadnagy. Ha 1) a' határozó főnév, mind a' két szó tőben tétetik össze, 's ekkor az összetett képzeteknek egyébként viszonyragaszték vagy melléklet (appositio) által kifejezett viszonyait pótolja. Első esetben többnyire ugyan a' birtokos he-

lyett álló *nek* ragaszték hagyatik el, p. o. ludtojás, ajtósark stb., 's azért a' birtokos állapotban lévő főneveket majd mindig összetehetjük, kivévén a' hely' nevét a' tisztségével, mellyet kurtított mással álló birtok ragasztékkal adunk, p. o. ház' kulcsa, város' orvosa; mindazáltal egyéb viszonyragasztékokat is pótlunk összetétel által. Névszerint a' tulajdonító *nek*, a' *hoz*, *ra*, *be* ragasztékot, mikor a' szer' nevét összetesszük ezéljáéval, p. o. épületfa, lábviz, műszer, a' *ből* viszonyragasztékot, midőn a' szer' nevét összetesszük a' belőle készültével, p. o. aranyláncz, borleves, a' *vel* szómódosítót, mikor a' cselekedet' nevét azéval tesszük össze, mivel végbe megy, p. o. kézmű, lábnyom. Második esetben, mikor az összetétel mellékleti viszonyokat pótol, a' két szó egymás mellett áll, 's csak a' kötőszó marad el közülök. Igy összetesszük a' hasonló képzeteket, az első a' fődolog, mellyhez a' másik hasonlít, p. o. aranyhegy, tűzész, gazember vagy a' fajt és nemet az állatok', növevények' és kövek' neveinél, mint: bakőz, kankutya, stb, tölgyfa, szilfa, tűzkő, vagy a' rokonszavakat, hogy egyiket a' másik által nyomosítsuk, p. o. erőhatalom, vagy a' különbözőket, mellyek egymást meghatározzák, p. o. gyermekágy, szélmalom. 2) Melléknevet határozó gyanánt össze nem tehetünk főnévvel, mivel köztök semmi kihagyás nem történik, p. o. veresrépa stb. 3) Névmást főnév' meghatározására nem veszünk, mert természetre nézve a' melléknévhez nagyon hasonlít; mindazáltal a' Német nyelv szerint 's az önkény szó' formájára ujabb iróink *ön* névmással élnek főnevek' meghatározására, p. o. önerő, önszeretet stb., Ezt, ámbár *ön* névmásunk csak harmadik személyt jelent 's azért nem teheti azon szolgálatot, mellyet a' mindenik számban mindenik személyt jelentő selbst német névmás, kerekebb mon-

dás végett eltűrhetni. 4) Igével főnevet nem határozunk, mert az ige' viszonyjai változók 's érzékiebbek, mint sem hogy magukat úgy megkötni hagyják, mint a' nevekéi; hanem részesűlőt mint igéből lett melléknevet, összetehetünk főnévvel, p. o. ivópohár, sütőkemencze, mert ezek közül a' való hagyatik el. Azonban nyelvszokásunk némelly igéből és névből lett összetételeket már elfogadott, p. o. lakhely, látkör, fogház; de ezekben az ige alig ha részesülőből nincs megkurtítva ezek helyett: lakóhely, látókör stb. mert többnyire felható ragasztékú nevet pótolnak, p. o. irótoll, az az: írásra való toll. 5) Némelly részecskékkel is élhetünk főnév' meghatározására, p. o. felház, alperes, de többnyire csak miután ezek igével egyesültek, p. o. felirás.

II. Ha melléknevet alkotunk összetétel által, a' főszónak melléknévnek vagy részesülőnek kell lennie, ez természetre nézve az elsővel megegyezvén; de határozó szót a' beszéd' többféle részéből vehetünk. 1) Főnevet csak melléklet gyanánt 's ritkán fordítunk melléknév' meghatározására, ezt amahhoz mintegy hasonlítván, p. o. libazöld, tengerkék stb; de annál gyakrabban kötünk össze főnevet részesülővel, 's ekkor a' fönévtől rendszerint a' szenvedő ragasztékot hagyjuk el, p. o. helytartó, kötélverő. 2) Néha melléknevet vagy részesülőt is teszünk össze más melléknévvel, p. o. lágymeleg, vakmerő. 3) Névmásokat soha sem, határozatlan igét és részecskét pedig csak a' való részesülővel alkotunk össze, p. o. innivaló, meszszevaló.

III. Vannak ugyan összetett névmásaink, mint: ennenmagam, tenmagad stb; de ezek olly csekély számúak, hogy az összetétel' törvényeit belőlök megnem határozhatjuk.

IV. Összetett igéket csak némelly határozókkal alko-

tunk, p. o. bemegy, leszáll. Ezekben nincs ugyan kihagyás; de a' határozók, értelemre olly szorosan egyesülnek igéjekkel, hogy összetett szavaknak tekinthetjük. Illy határozók az igékbe sokszor jövő idő' értelmét oltják, p. o. mondom dico, megmondom dicam, és a' középigéket néha áthatókká 's előbbi értelmöktől elütő értelmüekké teszik, p. o. él vivit, kiélte a' sok vendég stb.

49. §. A' szókölcsönözés.

Az előadott két módon kivűl van a' szóalkotásnak egy harmadik neme, a' szókölcsönözés. Az egyes személyek 's az egésznépek' müveltségi története nyilván bizonyítja, hogy a' más népekkel lakás, kereskedés, hadakozás és egyéb közösülés által összeköttetésbe jött nemzetek' nyelve sokat kölcsönözött azon szomszédokéitól, kik azokat müveltségben megelőzték, nincs is müvelt nyelv, melly csupa eredeti szavakkal büszkélkedhetnék; sembetünő tehát, hogy egyik nyelvnek a' másiktól kölcsönöznie kell. Nemzetünk mind Ásiában a' rokon, mind itt Európában a' szomszéd nemzetek' nyelveitől sokat kölcsönözött, mint ezt szavainak az idegen nyelvekéivel összevetése kétségtelenül mutatja; de azokat mind hangzatra, mind különösen és főkép végzetre nézve önnyelve' járásához iparkodott alkalmaztatni e törvények szerint:

Kölcsönözéskor nyelve' hangejtésére ügyelt. Igy 1) a' melly idegen szóban a' vastag és vékony hangzók vegyítve voltak, azokat egy nemüekké tevé, p. o. altare oltár; kramer, kalmár; 2) ha a' szó több mássalhangzóval kezdődött, ezeket előre tüzött vagy közbeszúrt hangzóval választá el, p. o. stall, istálló; grossus, garas a); 3) sokszor a' kemény 's egymásba

a) Illyenkor az előre tüzött vagy közbe szúrt betű maga a' lehelet vagy *scheva*, mellyet a' zsidó nyelvben e félhangzóval

nehezen folyó mássalhangzókat lágyabbakkal cserélé fel névszerint a' *g*, *l*, *n*, *t* betüt *y* által lágyitá meg, p. o. Georg, György. — A' szavak' végzetére nézve: 1) néha a' latin főneveket, végzeteiket elhagyva 's így a' való vagy képzelt szót elfogadva, honositá meg. Igy elmarada gyakran az *um* és *us* végzet, mustum, must; modus, mód, az *is* végzet ritkábban hagyaték el, némelly példa azonban erre is van, különösen a' városok' polis-ban végződő neveikben, p. o. Neapolis, Napoly; 2) az idegen végzetek' hangját elváltoztatva nem sok szavat honosíta, a' latin *um* végzet szokott többnyire a' magyarosb *om*-mal felcseréltetni, p. o. templom, almáriom; 3) igéket, mivel a' főneveknél jobban behatnak a' nyelvbe, nem kölcsönöze honi végzet nélkül, hanem azokhoz *ál* vagy *oz* ragasztékot tolda, p. o. muzsikál.

E' törvényeket kell tehát szem előtt tartanunk, ha szavat akarunk kölcsönözni. Azonban az elsőre nézve, mivel eleinknél jobban hozzá vagyunk szokva az idegen hanghoz, az idegen szavakat épségökben fogadjuk el. Nagyobb figyelmet érdemel az idegen szó' végzete, mert úgy látszik, ez határozza meg a' szó' való természetét. A' szóképzőkkel biró eredeti nyelv az idegen szó' tövét veszi által, 's aztán azt tulajdon gyökér gyanánt tekintvén, a' szükség szerint vagy magában fogadja el, vagy honi végzettel toldja meg. Az utólsó mód jobb az elsőnél, mert a' tőszóhoz ragasztott végzet annak nemcsak valamelly honi hangzatot de honi értelmet is ád. Tehát, mivel nyelvünk eredeti, ezen móddal kell

---

fejeznek ki, vagy ollyanra változtatnak, millyen hangzó következik. Szó' elején nyelvünk az első törvényt tartja, de az *e-t*, *i*-vel váltja fel, p. o. Stephanus-ból lesz István, István; schola-ból iskola; mikor pedig közbe szúrja a' hangzót, a' másik törvényt követi, p. o. grossus garas; graecus, görög.

élnünk. Azonban az idegen tőszó, midőn átvétetik, helyesen kerestessék ki 's olly értelmes legyen, hogy kiki azonnal reá esmerjen, mert különben új gyökérnek nézethetnék.

HARMADIK FEJEZET.

A' szóragasztásról.

A) A' subjectumot illető szavak' ragasztása.

50 §. A' főnév.

A' főnév a' gondolt logicai subjectumot fejezi ki. Ha a' főnév által jelentett képzet szemléletből származik, a' subjectum egyetlen gyanánt adatik elő. Igy származik a' tulajdon név. Ha pedig az előadott képzet ismét más képzetből ered; ez a' közös név, melly a' subjectumot neme' közös jegyeinél fogva terjeszti elő. Ezek teszik a' főnevek' két főnemét, mert valamint a' képzeteknek logica megállapította nemei és felekezetei továbbá felső 's legfelső nemei, alsó 's legalsó felekezetei, úgy ezek' nevei is — a' gyűjtő, ismétlő, kicsinyítő stb. nevek csak ismételt szemléletből 's a' képzetek' összehasonlításából származnak. Maga az elvont név is, melly a' tulajdonságot mintegy individualisálva terjeszti elő, középképzet a' tulajdon és közös név között, mert egyezőleg az elsővel csak egyes tárgyat fejez ki, de az által, hogy egyetemi jegyet foglal magában, a' másikhoz közelít.

15. §. A' névmutató.

Eredetiképen minden főnév tulajdon név volt; későbben, hogy a' közös név elvált a' tulajdontól, szükségessé lőn kijelenteni, hogy a' közös név még is egyes egészet tesz, kivált mivel sok főnév egyszersmind melléknév gyanánt is vétetett. Némelly nyelvek e' végre saját jelentő szótagokat választottak, mások pedig fő-

neveik önállását különös szóval jegyzették meg, 's ez a' névmutató (articulus). Ezen főczélján kivül a' névmutató azt is helyesen kijelentheti a' közös névről, valljon bizonyos nemnek határozott tagjáról van e' szó, vagy csak akarmelly tagjáról, 's ezért a' névmutató határozott vagy határozatlan. Nyelvünkben határozott névmutató e' névmás *az*, melly a' főnév' elébe tétetik, hogy azt a' többi közül kimutassa. Hangzón kezdődő főnév előtt épen marad, mássalhangzón kezdődő előtt *z* betüje elhagyatik 's irásban vonással, ejtésben a' főnév' mássalhangzójának kettőztetésével pótoltatik. Vannak, kik ez mutató névmásunkat is névmutatónak tartják; de ez a' tárgyát mindég sokkal erősebben mutatván a' másiknál, és soha sem tűrvén maga előtt a' névmutató azt mint ez türi a' mutató ez névmást, szembetünő, hogy nem névmutató. Határozatlan névmutatónk nincs. Illyennek tartják némellyek e' szót: egy, melly több hasonló dolog közül egyet határozatlanúl jelent; de csalatkoznak, mert akkor a' valaki, némelly szavaink is illy névmutatók lennének, mivel egy szavunk sokszor csak annyit jelent, mint a' mondott szavak.

52. §. Neveinknek nincsenek nemeik.

Mivel a' nyelvképzés eleinte főkép a' képzelettől függött, 's a' müveletlen ember igen hajló arra, hogy minden tárgyat magához hasonlítson, saját természetét egyéb természeti tárgyakra sőt képzeteire is átvitte, úgy bánt ezekkel mint élőkkel 's valamint az élő érzéki egészek him- vagy nőneműek, ezek' és képzetei' neveinek is him- vagy nőnemet tulajdonított. Később, midőn a' nyelvmüvelés főkép értelem' dolga lőn, dologkönnyebbités végett egy, a' természetben nem találtató, nemet is alkottak, melly tulajdonkép csak a' nem tagadást fejezi ki. A' nyugotti müvelt nyelvek közt az egy Angolban nincsenek a' nevek nemekre osztva; de nemet

különböztető névmásai ennek is vannak. Nyelvünk mint átaljában az Urali nyelvág, neveit sem nemekre nem osztja, sem nemet különböztető névmásokkal nem bélyegzi, mert nálunk mind a' férfi mind az asszony csak ő, 's ha nemet akarunk megkülönböztetni, vagy olly szóval élünk, melly bizonyos állatok közt valamellyik nemet jelenti, p. o. férfi, asszony; legény, leány; bika, tehén; mén, kancza; kakas, jércze, vagy a' him, kan és nőstény szóval jelentjük ki a' nemet, p. o. kankutya. Ámbár az egyes nyelvek összehasonlítva, kevés egyezést mutatnak a' nevek nem szerinti elkülönözésében, mint p. o. sol a' latinban hím, sonne a' németben nőnemű; tagadhatatlan mindazáltal, hogy ezen különböztetés egy felől nagyon határozottá teszi a' nyelvet, másfelől különféle szómódosításra nyújt alkalmat, sőt a' fő-és melléknevek szabadabb elrakatását is elszivelteti. Azonban, mivel a' nemnek behozása nyelvünk' egész szerkezetét megzavarná, kárhoztatnunk kell annak törekvését, ki a' *nő* vagy *né* szó' hozzátoldásával akarta neveinket nemekre osztani.

53. §. A' nevek' többese.

A' gondolt subjectum egy vagy több. E' viszonyt, ha a' többség határozott, számnév által, ha határozatlan a' főnév' bizonyos módosítása által fejezzük ki. Azért is a' főnév egyes vagy többes számban áll, mint csak egy vagy több példányról szólunk. Az egyes szám mindig maga a' név első formájában, mellyből a' többes *ak*, *ek*, *ok*, *ök* és *k* bizonytalan eredetű a) ragasztékkal készül.

a) Révai' (Elab. Gramm. I. 198) véleménye szerint az *ök* eredetre nézve melléknév 's annyit tesz, mint sok, melly hajdan *öt* vagy *öth*, utóbb *öch* formában ragasztott 's ebből letta' mai *ök*; már pedig az *öt* vagy megforditva *tö* a' mai t ö b b-nek gyökere mást nem jelenthet, mint mai pótléka

Hangzón végződő nevekből rendszerint *ak* és *ek* ragasztékkal készül, p. o. fi, fiak, fa, fák, kivévén azokat, mellyek' utólsó *ó*, *ő*, *ú*, *ű* hangzója a' ragasztékét kiüti, p. o. erdő, erdők. Mássalhangzón végződő nevekből pedig némellyek csak *ak* és *ek*, mások viszont egyedül *ok* és *ök* ragasztékkal akarják alkotni; holott nyelvünk' járása oda mutat, hogy vastag hangú nevekben rendszerint *ok*, *ö* és *ü* véghangúakban *ök*, *e*-vel végződőkben *ek* a' ragaszték, melly állítás nyelvünk' hangrendén alapúl. Vannak azonban e' főtörvénytől kivételek: 1) az *alom* és *elem* végzetű nevek *ak* és *ek* ragasztékot kivánnak, mint: hatalm-ak, kegyelm-ek; 2) a' hasonlító lépés 's a' múlt idejű részesülő is *ak*, *ek* ragasztékkal bővül, p. o. jobb-ak, irott-ak; 3) azon nevek, mellyek hosszú végtagjokat a' többesben megkurtítják, hasonlóan *ak*, *ek* ragasztékot kivánnak, p. o. agar-ak, eger-ek; 4) ezek: láb, nyak, ház, minden tiszta *d* 's némelly *g*, *gy*, *j*, *l*, *r*, *s* betűvel végződő egytagúak ismét *ak*, *ek* ragasztékkal alkotják többesöket, p. o. láb-ak, tárgy-ak, ur-ak.

---

a' sok, annál is inkább, hogy *tö* gyökér tömény származéka szinte sokat jelent. De nagyon kétessé teszi e' származtatást az, hogy sem az *öt* sem az *ök* szó' illy jelentésének e' ragasztékon kivül nyelvünkben nyoma nincs, és az *öt*-nek megfordítás által *tö*-ből lett eredete sincs megmutatva. A' debreczeni grammatika (25. lap) sok szóból véli származhatottnak *s* betű' elmaradtával. Azonban e' véleményt az terheli, hogy ámbár a' nyelvek hangtanitmányának világos bizonyítása szerint a' lehelet mássalhangzó szó' közepén vagy végén néha elhagyatik; szó' elején mindazáltal mindég megmarad. Jóllehet pedig e' ragaszték' eredetét 's hajdani saját jelentését megmondani nem tudjuk; még is többi ragasztékaink' hasonlata szerint azt hisszük, hogy ez is saját értelmű szóból származott.

54. §. Viszonyragasztékaink.

A' tárgyak' viszonyainak, mint egyik a' másiknak birtoka, szüleménye, czélja, szere, eszköze 'stb., vagy mint a' térben és időben előjönnek, megjegyzése végett némelly nyelvek a' neveket változtatják 's így ama' viszonyokat a' nevek' esetei (casus) által fejezik ki, mellyeket pedig eset által elő nem adhatnak, azok' kifejezésére úgy nevezett viszonyszavakkal (praepositio) élnek; mások ellenben a' tárgyak' nevezett viszonyait mind viszonyszavakkal terjesztik elő. Következik innen, hogy viszonyszó csak főnév, vagy főnév gyanánt vett szó mellett állhat, 's azért hol fő név nincs, ott a' viszonyszónak látszó kifejezés nem viszonyszó, hanem határozó vagy kötő szó. Innen a' viszonyszavak határozók is lehetnek, és a' határozók a' nyelv későbbi korában viszonyszavakká változhatnak. E' szavak némelly nyelvekben a' főnév előtt, másokban utána állnak, ámbár legalább némellyek az elsőkben is állhatnak a' főnév után, p. o. a' latinban: maria circum, mecum, a' németben: der Leute wegen, dem Leibe nach. Nyelvünk a' nevek' viszonyait mind különös szavak által fejezi ki, melly részint az épen maradt nevekhez hátul ragadnak 's azért viszonyragasztékoknak neveztetnek, részint elválva a' nevek után állnak 's viszonyszavaknak hivatnak. Nyelvünk tehát szoros értelemben vett viszonyeseteket nem esmer 's így hajlítást (declinatio) sem, hanem csak névragasztást, mellyre következő viszonyragasztékai vannak:

1) a' birást jelentő *é*, melly a' biró' nevéhez toldva, annak birtokát fejezi ki. Eredett az *ő* személyes névmásból, mint *nő* szóból összetételkor *né* lesz, p. o. ácsné e' helyett: ácsnő, ezen eredetét nyilván mutatja értelme' rokonsága a' birtokragasztékával, mert p. o. mind ebben: széke mind ebben: széké a' szék

szóhoz toldott ragaszték tulajdonítást jelent, de első esetben a' biratást, a' másikban a' birástfejezi ki. Nem is egyetlen eset ez nyelvünkben, hogy ugyanazon szó mind a' birást mind a' biratást jelenti, mert enyém, tied, övé birtokos névmásinkban az *ém*, *ed*, *é* ámbár eredetikép a' birót fejezi ki, már ma egyedűl a' birtokra émlékeztetnek. Eredeténél fogva a' többi viszonyragasztékokat elfogadja, sőt a' többes *k* ragasztékát is a' mienk, tietek, övék birtokos névmások' hasonlata szerint 's ekkor különös szójárást alkot, p. o. biróék, pálék, melly a' birónak vagy pálnak nem többségét, hanem embereit, cselédeit, szóval: némi tekintetben birtokait jelenti;

2) a' tulajdonító *nek*. Révai' (Elab. Gramm. I. 207. lap.) gyanítása szerint hajdani főnév 's viszonyt, ellent, irányt jelentett. Eredeti formája ez, mert a' birtokragasztékokat ez fogadja el 's hajdan változatlanúl ragadt mindennemü szavakhoz, p. o. halál-nek a' régi sir beszédben; melly két környül állás védi hajdani önállását;

3) a' szenvedő *et*. Révai (Elab. Gramm. I, 207. lap) szerint ez is önálló főnév volt hajdan 's tárgyat, subjectumot jelentett, a' mit részint onnan gyanít, mert megegyez a' zsidók' *eth* szenvedő előragasztékával, melly Gesenius (Hebräi. Gramm. 88. lap.) szerint eredeti mutató névmás, részint onnan, mivel a' rokon Urali nyelvág is *t*, *d*, *at*, *ta* ragasztékkal fejezi ki a' szenvedő értelmet. Ragasztáskor hangzóját az egyes számban azon renddel változtatja, mint felebb a' többes' ragasztékáról mondatott a' *j*, *l*, *ly*, *n*, *ny*, *r*, *s*, *sz*, *z*, *zs* betün végződő nevekhez forradván, hangzóját elveti; a' többesben pedig vastag hangú nevekhez *at*, vékony hangúakhoz *et* formában ragad mindig;

4) az okadó *ért*. Hihetőleg *ér*' ige' származéka, önállólag nincs divatban, de a' személyes ragasztékokat elfogadja;

5) a' segítő *vel*. Eredete bizonytalan, e' formában fogadja el a' személyragasztékokat, hajdan mindenféle nevekhez teljes épségben járult, ma mind hangzója mind v mássalhangzója a' hangrend' szabályai szerint változik;

6) a' változtató *vá*. Hihetőleg v á l i k igéből lett, hangzója és mássalhangzója a' hangrendhez szabja magát;

7) a' közelítő *hoz*. Talán maga a' *hoz* ige, hajdan hoza formában is kellett divatoznia, mert ez veszi fel a' személyragasztékokat;

8) a' határozó *ig*. Aligha nem egy az i k t a t behelyeztetést, bevezetést jelentő ige' *ik* gyökerével, mellynek értelméhez a' ragasztéké is hasonlít;

9) a' veszteglő *nál*. Eredete bizonytalan, de felveszi a' személyragasztékokat;

10) a' felható *ra*. Eredete bizonytalan, de a' személyragasztékokat elfogadja;

11) az állapító *on*. Származata nem tudatik, talán egy az o n n a n határozó' gyökerével, melly ámbár helyből mozdulást jelent, rokonság miatt a' helyben maradás' kifejezésére is fordíttathatott ragasztáskor. Támagatja e' gyanítást az állapító *ott* ragaszték, melly az *ott* eredeti határozóval mind hangban mind értelemben teljesen megegyez, de csak kevés tulajdon nevekhez, némelly *ár*, *vár*, *ör*, *ly*, *cs* végzetüekhez járúl;

12) a' beható *be*. Ez önálló 's azért világos értelmű határozó is; a' személyragasztékokat azonban nem veszi fel, hanem ekkor helyette a' b e l e, melly nyilván maga a' b e l, szokott tétetni, sőtt hajdan ragasztáskor is ez divatozott;

13) a' marasztaló *ben*. Külön állva is, mint határozó megtartja jelentését, hajdan minden névhez változatlanúl toldatott, mint j o v - b e n a' sírbeszéd szerint, ha a' hangrendet követi. Elfogadja a' személyragasztékokat; de hajdan illyenkor helyette *benett* viszony-

szóval éltek, p. o. Komjáthinál (S. Pál level. Krakkó 1533) az én bennettem lakozó bűn;

14) a' kiható *ből*. Alkalmasint a' *bel* szóból és *el* ragasztékból álló belől-ből rövidült meg, mivel régenten ragasztva ez tétetett helyette, és ma is ez fogadja el a' személyes ragasztékokat;

15) a' leható *ról*. Ez *ra* és *el*-ből állot össze: *ra-el*, *ra-ol*, *ról*, 's a' személyragasztékokat elfogadja;

16) a' távolító *től*. Eredete bizonytalan, a' személyragasztékokat felveszi;

17) a' mutató *ül* 's hangváltva *ul*. Eredete nem tudatik;

18) a' hasonlító *ként*. Származata esmeretlen.

A' ki- és leható ragasztékban tehát származat szerint nyilván *ő* és *ó* hangzónak kell lennie, azért helyesebb igy ragasztani: várból, várról; székből, székről, mint sem: várbúl, várrúl; székbűl, székrűl. Hasonlat szerint a' távolítóról is így vélekedünk, jóllehet eredetét ki nem mutathatjuk, 's pedig annál inkább, mivel más a' *túl* (trans), más ismét a' *től*, *tól* (a, ab).

55. §. Külön álló viszonyszavaink.

Független és változatlan viszony szavaink e' következők:

1) tér- és időviszonyt jelentők: alá, alatt, alól; felé, felett, felől; elé, előtt, elől; megé, megett, megől; felé, felől; hegyé, hegyett; mellé, mellett, mellől; köré, körött, köről (hibásan körűl); közé, között, közől (hibásan közűl); után, óta, ellen, iránt, nélkűl, gyanánt, helyett;

2) ok', okozat', alap' és mód' viszonyát jelentők: által, miatt, végett, szerint.

Eredetök nagyobb részint esmeretes, mert többnyire most is divatozó főnevekből: al, fel, hegy, kör, köz, út, hely stb., és határozókat képző ragasztékokból származnak, azért is némellyek egy uttal határozók gyanánt vétetnek. Az elé, felé, hegyé, közé helyett ezekkel is élünk: előmbe, előbe, elejébe vagy kurtítva elébe, előnkbe stb. — A' két és háromféle formában előjövőkből az *á, é* végzetűek e' kérdésre felelnek: hová? az *att, ett, ott* végzetűek erre: hol? az *ól, ől* végűek erre: honnan? Azért az *úl, ül* ragasztékkal készült, de másként ezekhez hasonló szavaink nem viszonyszavak, hanem határozók.

56. §. Számneveink.

A' subjectum' határozott mennyiségét számnévvel fejezzük ki, melly a' subjectumok' ugyanazon neméhez tartozó egységeket nyilván előszámlálja. A' számnév részint sarkszám (cardinalis), p. o. egy, kettő, három stb., részint rendszám, p. o. első, második stb., részint osztószám, mint: hárman hárman, négyenként, részint sokszorozószám, mint: kétféle, ötrétű, egyes, kettős 'stb. — Sarkszám neveink igen rövidek 's egyszerűek, és kisebb nagyobb változással más nyelvekben is előjönnek a). A' kettő hajdan két volt, mint ma is főnév előtt, a' tiz-et és husz-at *en, on* ragasztékkal toldjuk, midőn utánok egyeseket számlálunk, a' harmincz hihetőleg

a) Igy egy zsidóúl: echad, sansk. hek, pers. jék, czigán. jek, samojed. engo; öt samojed. wet; hét persául: hapta, heft, czigán. efta; tiz sanskrit. dasan, görög. δέκα, latin. decem, franczi. dix, cseh. deset; száz sanskrit. sata, pers. sada, fin. sata stb. Nézd Tripartitum, seu de analogia lingvarum libellus és Tudom. Gyűjt. 1833. XI. Köt. 35. lap.

három tiz-ből eredt, a' többi tizes, mint: negyven, ötven, hatvan 'stb. összetett szó az egyszerű számnevekből és van szóból, melly Horvát István (Tud. Gyűjt. 1833. VII. Köt. 30. lap) szerint hajdan tizet jelentett. E' számneveink mind főnevek, mert rend- és sokszorozószámaink belőlök *ad*, *ed*, *od*, és *as*, *es*, *os*, *ös* csak főnevekhez illő ragasztékokkal készülnek; de a' számlált tárgyak előtt, mint némelly más főneveink, melléknév gyanánt állnak. Többesök, szorosan véve, nincs, mert *an*, *en* ragasztékkal toldott számneveink illy mondásokban: három mennek, mint a' keleti nyelvekben, határozók gyanánt állnak; azonban mellettek értvén titkon a' számlált tárgyakat, szokás őket, főkép a' tizest, százast és ezerest a' többes' *k* ragasztékával is toldani. p. o. annyi a' pénze, hogy nem csak százakat de ezereket is olvashat.

57. §. A' névmás.

Személységet tulajdonít magának az' ember, 's azt egyéb tárgyakra is átviszi. A' tulajdon név kifejezi ugyan e' személységet, de nem egyszersmind azon viszonyt is, melly pedig beszéd közben igen mivolti dolog, hogy azon tulajdon név épen hozzám, a' beszélőhöz, tartozik, vagy ahhoz, kihez szólok. Ezen személységet adja elő a' névmás (pronomen), melly egyenest a' tulajdon név' helyébe lép, 's azért, ha személy benne a' fődolog, a' főnevekhez, ha tárgy, a' melléknevekhez számláltatik.

Ha a' névmás csak személyt fejez ki minden más mellékhatározat nélkül, személyes névmásnak mondatik, 's mivel ekkor a' tulajdon név' helyébe lép, ezzel minden viszonyban megegyez, még abban is, hogy saját többese nincs, mert *mi*, *ti* nem tulajdon többese az *én*, *te* névmásoknak, hanem csak ezen személyek' összefog-

lalása egy vagy több mással. Szoros értelemben csak kettő a' személyes névmás, a' beszélő *én* és a' kivel beszél: *te*. De a' beszéd' tárgyának is lehet helytartója, az *ő*, 's ez a' harmadik személyes névmás, melly beszéd közben a' másik kettőnél gyakrabban jő elő. Ez utólsóra nézve igaz az, mit különben ezen szónem' saját czéljának tartottak, hogy az ugyanazon szó' untató ismétlésének kerülése végett vetetett fel.

58. §. Személyes névmásaink.

Egyszerű személyes névmásaink ezek: *én*, *te*, *ő*, az utólsó, mint sok példa bizonyítja a' régi sírbeszédben, hajdan lehelettel mondva: *hő*, *vő*, *jő*, vagy hangzóját *ű*-re változtatva, mint Telegdinél (2. R. 591. lap) ólálkodik *ű* 's illy módon, kivált Dunán túl, a' köznépnél ma is fenvan, sőt *n* betüvel toldva *ön*, *ün* formában is mind régente divatozott, mind ma szokásban van, főkép magányosan a).

Az első személy' többese eredetikép *mű*, a' másodiké *tű* volt, mint későbbi nyomtatott nyelvemlékeink' számtalan példáján kivül a' sírbeszédben előjövő *mív*, *tív* forma mutatja, melly hogy az eredeti *mű*, *tű* névmásból készült, a' *szű*, *hű*, *mű* szavakból lett *szív*, *hív*, *mív* szavak' hasonlatából nyilván kitetszik. Később kellemesb hang' kedvéért elhagyatván a' kellemetlen *v* származott a' mai *mi*, *ti* forma. Nagyobb erő 's könnyebb ejtés' oká-

---

a) E' szavak' régisége egyebek közt onnan tetszik ki, hogy alaphangban más nyelvekéivel szembetünőleg megegyeznek. Én első személy, névmás zsidóúl: anoki, ani, arab. ana, syr. eno, kopt. anok, anog, sanskrit. aham stb. — Te névmás zsidóúl: attah, sanskrit. tva, persa. tu, görög. τύ, σύ, latin. tu, cseh. ty, német. du. — Ő névmás zsidóúl: hu, hi, görög. ἴ, ἵς, latin. idem, is, iste, pers. ö, u, német. hu, hua, ho, he. Nézd Tripartitum stb.

ért a' *mü*, *tü* többes a' többesnek rendes *k* jegyét is felvévén, lőn *mük*, *tük*, mint nyelvemlékeinkben és az erdélyi közbeszédben előjő, végre ezekből a' *mik*, *tik*. — Szinte *mü*-ből származott az első személyes névmás' másik többese is, a' *mink*. Hangosb ejtés végett keleti módra kettőztetvén a' névmásokat, az első *mű* és a' nevekedett *mük*-ből lőn *mü-münk*, innen *mümk* vagy *m* betüt *n*-re változtatva: *münk*, *mink*.

Hogy *ő* harmadik személy névmásunknak szinte volt hajdan külön — nem a' ma divatozó, egyenes *ők* — többese *ű*, a' rokon nyelvek' világos példáján kivűl a' két első személy: névmás' hasonlata gyaníttatja a), melly eredeti többesből, hozzá toldván hangosb ejtés végett a' *k* többes ragasztékot, eredett az *ük*. — *Ön*-nek többese pedig önök, mint ezeké: azon, illyen imezek: azonok, illyenek.

59. §. Birtokos névmásaink.

Birtokos névmásaival nyelvünk csak magányosan él, azaz: mikor a' birtokot jelentő szó nincs nyilván kifejezve; ellenben midőn a' birtok' neve nyilván jelen van, akkor ehhez, mint a' vele rokon Urali és keleti nyelvek, olly személyragasztékot told, milly személyű a' birtokos, sőt magányosan álló birtokos névmásait is személyes névmásaiból és e' személyragasztékokból alkotja össze. Változnak e' ragasztékok, mint a' birtok csak egy, vagy több.

Ha egy a' birtok, személyragasztékink ezek: 1) *ém*, maga az első személyes névmás, végbetüjét *m*-re változtatva, mivel az *n* szó' végén *m* gyanánt hangzik 's e' két betű egyébütt is elcseréltetik, p. o. a' régi mevet

a) Támagatja e' gyanítást illy szójárásunk: p. o. az ő lovok, mellyben az *ő* névmás, mint a' szókötés kivánja, hihetőleg maga a' harmad. személy, *ű* többese, de már *ő*-re változtatva.

helyett lőn nevet. Eredeti formájában fenvan e' birtokos névmásban: enyém, melly eleinte én-én lévén, utóbb a' lágyított eny-ém-re változott; de máshol elvesztvén hangvonását, lesz em 's így szinte, mint a' többes ragasztéka, a' hangrend' törvényeit követi, p. o. baj-om, kés-em, tükr-öm 'stb.;

2) *ed*, maga a' *te* másod. személy. névmás, előre bocsátván hangzóját 's kemény *t* betüjét lágyabb *d*-re változtatván. Igy lőn a' *te* személy névmásból és *ed* ragasztékból: te-ed, azután: té-ed, végre ti-ed. Változásokat azokat okozza és szenvedi, mellyeket az előbbi, p. o. baj-od, kez-ed 'stb.;

3) *e*, maga az *ő* harmadik személy. névmás, mellyben, mivel hajdan lehelettel is mondatott, a' *v* és *j* saját eredeti betű. Hajdan az *ő* hihetőleg saját hangzójával ragasztatott, de később hangzója változván, *é*, *vé*, *jé* lett, mint az *ő*-ből és *vé* ragasztékból támadt övé birtokos névmásban és a' nevek' független birtokosában, p. o. uré előfordúl. Övé birtokos névmást azonban helyesebb *ő* névmásból és *é* ragasztékból származtatni, mert hangrendünk szerint (22. §. 1.) hangzó előtt álló *ő* hangzókból kifeslik a' *v* 's maga megrövidűl így: *ő-é*, *ö-vé*. Utóbb különség' okáért *e*, *je* ragasztékká rövidűlt, sőt *e* helyett *i* is mondatott és iratott, mint ma is mondják némelly helyeken és a' nek ragasztékkal mindenütt. Ragasztáskor azon változásokat okozza a' nevekben, mellyeket az *em*, szenvedi pedig ezeket: *α*) minden végh-angzó után felveszi a' *j* betüt, mint: fá-ja; *β*) vastag hangúakhoz *a*, vékony hangúakhoz *e* formában járúl, p. o. láb-a, szék-e; *γ*) mindnyájoknál, de főkép vastag hangúaknál, *b*, *p*, *d*, *t*, *g*, *k*, *ty*, *n*, *ny*, *f*. *m*, *l*, *r* végbetük után, ismét gyakran feléled a' *j*, mint: kalap-ja, sőt ez sziszegők után is megtörténik, csakhogy ekkor a' *j* is sziszegőre változik így: város-ja, város-sa;

azonban e' kettőztetést többnyire elmellőzzük, p. o. város-a 'stb.;

4) *ünk*. Révai (Elab. Gram. I. 349. lap.) szerint maga az emek em-nek rendes többese; de ez állítás ellen a' nyelvhasonlat szól, mert őseink az egyesben, mint látók, nyilván az eredeti egyes számú személyes névmásokból alkoták a' személyragasztékokat, következőleg a' többesben is a' személy. névmások többeséből kellett alkotniok személyragasztékokat. Azért e' ragasztékot helyesebben származtathatni az első személy. névmás' eredeti mü vagy kettőztetett mük többeséből a), mint ezt nyilván mutatják a' sírbeszédb.: ös-e-mük, ur-omk, vagy-muk, vimágy-a-muk szavak. Mük ragasztékunk' eredetiségét az első olly világosan mutatja, hogy benne az *e* betüt kapocsbetünél egyébnek nem tarthatni; annál is kevesbé, mivel a' harmadik: vagy-muk e' ragasztékot tisztán mutatja, az ur-o-mk, vimágy-a-muk pedig nyilván láttatják: mint lágyíttatott e' ragasztás *a* és *o* által 's mint pótoltatott a' mük-ből kitolt hangzó más betű által, ur-muk helyett mondván: ur-o-mk. Erősíti ezt az is, hogy, mint utóbbi már nyomtatott nyelvemlékeink mutatják, e' ragaszték még akkor is, midőn már *m*-je *n*-re változott, sokáig *o* és *ö* betüvel ragasztatott így: onk, önk 's csak később lett unk, ünk. Származata ez: a' kettőztetett mü-ből leve mü-mük, ebből, elhagyván az utólsó *ü*-t, mü-mk, azután mü-e-mk 's végre müe-nk vagy mi-e-nk. A' neveknél eleinte ős-mük, ur-muk, azután ös-ö-mk, ur-o-mk, továbbá ös-ö-nk, ur-o-nk, végre ös-ü-nk, ur-u-nk;

---

a) E' származtatást Révai is említi az idézett helyen; de így Csató fejté ki. Nézd Nyelvtudományi Pályamunkák. Budán. 1834. I. Köt. 30. s. k. lapp.

5) *tük*, a' másod. személy. névmás' szaporított, saját többese: tü-ek, tü-k az előbbi ragaszték' hasonlata szerint. Származata ez: a' tü többes összetéve a' szaporított tük többessel adá a' tü-tük-öt, innen könnyebb hang' kedvéért lőn: tü-e-tek, tü-e-tök 's végre ti-e-tek. A' nevekhez hajdan többnyire kapocs betű nélkűl ragadt, ma nagyobb részint *e*, *o*, *ö* ritkábban *a* betüt kiván 's eredeti *ü* betüjét *e*, *o*, *ö*-re változtatja, p. o. láb-a-tok, ős-e-tök;

6) *ük*, maga az egyes harmadik személy névmás' szaporított többese, melly hozzá forradván azon személy' saját *ü* többeséhez, lőn a' *v*-t kifejtve: ü-v-ük, ü-v-ék 's innen öv-ék. Ragasztáskor azon törvényeket követi, mellyeket az *e*. Különösen vastag hangú nevekhez *o*, vékony hangúakhoz többször *ö* mint *e* hangzóval járúl, kivált ha a' szóban egyébként is sok az *e*, p. o. ur-ok, kereset-ök. Sőt néha nagyobb világosság' és szép hangzat' okáért a' régi *u* és *ü* hangzó kellemmel élesztetik fel így: láb-uk, kereset-ük 'stb.

60. §. Birtokos névmásaink több birtokra nézve.

Ha több birtok tartozik egy vagy több személyhez, kétségkivűl a' birtok' nevét előbb többesbe kell tenni 's azután függeszteni hozzá azon ragasztékokat, mellyek az egy vagy több személyt jelentik. Ezen esetben a' birtok' többesét egy hozzá toldott magányos *i*, vagy *a* és *e*-től megelőzött *i* 's igy *ai*, *ei* ragasztékkal készítjük, melly bizonytalan eredetű ragaszték a' zsidó és finn nyelvben is előjő illy értelemmel a). Személyragasztékaink itt ezek:

---

a) Révai (Elab. Gramm. I, 200 lap) e' ragasztékot egynek véli a' zsidó im többes ragasztékkal, melly birtokos állapotban é-vé vagy *i*-vé kurtúl, 's a' zsidó jam-tenger szóból származtatja, mint mondjuk: tenger nép e' helyett: sok nép.

1) *im*, melly a' név' *i* birtokos többeséből és *en* ragaszték végbetüjéből áll. Igy *én* vagy lágyított *eny* első személyes névmás' birtokos többese lesz, e n y - e i 's ragasztékkal toldva: e n y - e i m nem e n y i m e k, mint hibásan mondatik, magános birtokos névmás. Nevekből hasonlóan, p. o. k e z - e i - m, l á b - a i - m. Az *i* többségragaszték közvetetlenül járúlt hajdan bármelly tőszóhoz igy: c s i l l a g - i - m, a j a k - i - m, utóbb szokásba jött az *a* vagy *e* 's *ja* vagy *je* közbevetéssel lágyítani, mint: c s i l l a g - a i - m, b á b - j a i - m, melly közbevetés, úgy látszik, az egyes harmadik személyből csuszott ide; azonban a' régi forma helyesen, kivált vékony hangú szavaknál 's további ragasztáskor kellemmel is állíttatik vissza így: ö r ö m - i m, b a r á t - i m stb.

2) *id*, melly a' birtok' *i* többes és második személy' *ed* vagy *d* ragasztékából áll. A' második személyes névmás' birtokos többese lesz: t e - e i 's *d*-vel toldva: t e - e i - d ebből: t i - e i - d magányos birtokos névmás. Ragasztása azon törvényeket követi, mellyeket az előbbié p. o. c s i l l a g - a i - d, c s i l l a g - i d, ö r ö m - e i - d, ö r ö m - i - d;

3) *i*. Törvényesen itt *ő* vagy átváltozva *a*, *e* volna a' ragaszték így: l á b - a i - a, k e z - e i - e, melly *a* és *e* Révai' véleménye szerént *i*-re is változott igy: l á b - a i - i, k e z - e i - i, 's ebből lett azután egyik *i*-t elhagyva: k e z e i, l á b a i. *Ei* formában ragadván *ő* személyes névmáshoz lesz: ö v - e i önálló birtokos névmás;

Könnyű ugyan belátni, hogy i m szó' végbetüje nem ejtetvén világosan, mint a' latin nem ejté így *m* betüjét hangzó előtt, sőt közbeszédben és versben el is nyelé. Q u i n t i l. I n s t. O r a t. IX. 4, 40., mikép származhatott belőle az *i* ragaszték; de hogy épen a' j a m szóból eredett azért, mert s o k n é p helyett t e n g e r n é p is mondjuk, igen gyenge alapon épült következtetés.

4) *ink*, mellyben az *i* ismét a' birtok' többese, *nk* pedig az *ünk* eredetiképi *mük* többes névmás' maradéka. Előremenő *e* betüvel forradván az első személyes névmás' *mi* többeséhez, lesz m i - e i - n k önálló birtokos névmás. Nevekhez úgy ragad, mint *im*;

5) *itek*, *i* az előbbi, *tek* a' szaporított *tű* többes. Előre küldött *e*-vel forradván a' második személyes névmás' *ti* többeséhez, szüli a' t i - e i - t e k magányos birtokos névmást. Ragasztáskor a' neveknél *tok* és *tök*-re változik;

6) *ik*, *i* a' birtok' többese, *k* az *ő* névmás' *ők* többesének maradéka. Ez a' harmadik személyes névmás *ű* vagy *ő* többeséhez előre bocsátott *e*-vel ragadván, származik az ö v - e - i k önálló birtokos névmás. Nevekhez hasonlóan forrad: k e z - e i - k, l á b - a i - k.

61. §. Személyes névmásaink a' viszonyszavakkal és ragasztékokkal.

Mint máshol (54. §.) említők, viszonyragasztékink és szavaink csak főnév vagy főnév gyanánt vett szó után állhatnak, azért mind független mind birtokos neveinkhez, szám neveinkhez, sőt mellékneveinkhez és névmásainkhoz is toldatnak; személyes névmásaink azonban a' nevekétől elütő módon szövetkeznek velek. Nevek' módjára csak a' szenvedő ragasztékot veszik fel így: e n g e m, t é g e d, ő t, m i n k e t, t i t e k e t, ő k e t; a' többiekhez 's a' viszonyszavakhoz pedig, kivévén a' *va on*, *úl*, *ként* és *óta* szavakat, személyragasztékok forradnak a' személyes névmások különféle viszonyainak kifejezésére, mintegy jelentvén, hogy a' viszony ezen vagy azon személyhez tartozik, ennek vagy annak birtoka. Következőleg a' ragasztás épen úgy történik keleti módra, mint a' birás' kifejezése, mellyben hasonlóan előmegy a' birtok' neve 's ehhez ragad a' birtokost

kifejező személyragaszték, p. o. nek-em, nek-ed, nek-i (nek-e helyett), nek-ünk, nek-tek, neki-k; nélkül-em (nem nálam nélkül), nélkül-ed, nélkül-e stb.

62. §. Összetett névmásaink.

Szokás nyelvünkben hathatósság' okáért a' személyes névmásokat összetenni 's háromféle az illy összetett névmásunk. Egyik az előadott személyes névmásokból 's régi *en* névmásból származik (Révai Elab. Gramm. I, 359. lap.) igy: én-en, ten-en, ön-ön, min-en tin-en, ön-ön, vagy erősb ejtés végett az első *n*-t kettőztetve: ennen, tennen, önnön stb. A' másik kettő főnévből és személyes ragasztékokból összealkotva, körülirás által fejezi ki a' személyes névmásokat, mikép a' keleti nyelvekben szokás az ember' mivoltához tartozó dolgok' neveit személyes ragasztékokkal megtoldva a' személyek' hathatósb kifejezésére fordítani a). Illy értelemben van nyelvünkben e' két névmás: magam, magad stb. és a' csonka, bennünket, benneteket. Révai (Antiquit. Lit. Hung. 182. §. és Elab. Gramm. I, 361 lap.) szerint ezen a' zsidókkal és arabokkal közös szavunk mag, az ősnyelvben annyit tőn, mint a' latin medulla, vitellum, cor, 's e' jelentésénél fogva személyes ragasztékokkal megtoldva helyesnek itéltetett a' személyek' hathatósb kifejezésére, magam p. o. annyit jelentvén, mint medulla mei, persona mei, vágy ipse ego. Szerinte a' másik személyes névmás' ben első része is, melly ma csak viszonyozó, hajdan való név volt 's annyit teve, mint

a) Igy e' latin névmást ipse ego a' zsidó majd lélek, majd csont, test, az árab majd szem, majd lélek és szellem szavakkal irja körül. N. Gesenius Hebräi. Gramm. 122. §.

a' latin medietas, interius, intimum; ragasztékkal toldva tehát felvétetett a' személyek' hathatosb kifejezésére, de csak a' többes első és második személyben maradt fen. — Végre a' névmásokra is kiterjed a' keleti nyelvekben szokott kettőzjetés. Igy mind az egyszerű mind az ennen, tennen stb. névmásokat elejekbe teszszük a' magam, magad stb. névmásoknak a' személyek' még hathatósb kifejezésére, p. o. én magam, te magad, stb. ennen magam, tennen magad, önnön maga, minnen magunk 'stb. Régi iróink ezekkel mind így éltek, régiebb nyelvtanitóink is mind hasonlóan tanítják: hihaznak tehát, kik az önön névmást tévén mind az egyesben mind a' többesben a' magam 'stb. névmások' eleibe így irnak: önnön magam, önnön magad stb.

63. §. Mutató és visszahozó névmásaink.

Az és *ez* mutató névmásainkban a' *z* eredeti gyökérbetű 's azért őseink azt mássalhangzón kezdődő szavak előtt is megtarták. Igy a' sírbeszédben előjő: ez munkás világ, ez lélekért. Hasonlóan történt a' viszonyragasztékok előtt is, p. o. azból, eznek; de ezen esetben utóbb szép hang' kedvéért a' *z* betű olly mássalhangzóra változott, mellyen kezdődtek a' ragasztékok, mint: annak, ebből 'stb. sőt van példa, hogy nevek és névmások előtt is így változott, p. o. Komjáthinál: atte felebarátod stb. Mai szokás szerint mutató névmásainkat mássalhangún kezdődő szavak előtt *z* nélkül irjuk 's elmaradását vonással jegyezzük a' nevek és névmások előtt p. o. a' világ; de midőn hozzájok viszonyragasztékokat toldunk, *z* betüjöket a' ragaszték' mássalhangzójára változtatjuk így: erre, arra; ehhez, ahhoz; ettől, attól stb. E' mutató névmásokat néha on és en ragasztékkal toldjuk, így:

azon, ezen; néha pedig am és em szótagot teszünk elejökbe: amaz, emez.

Visszahozó névmás három van nyelvünkben: ki, melly, mi. Ki-vel személyekről, melly-el határozott, mi-vel határozatlan dolgokról élünk. Szokás nálunk e' három visszahozó névmást összekötni e' szavakkal, akar, vala, né így: akarki, valaki, néki; akarmelly, valamelly, némelly; akarmi, valami, némi. Néki személyről mondatott határozatlanúl mint ki; de már elavult. Némi szót nemű szóval is szoktuk összekötni így: néminemű 'stb. — ki és mi visszahozó névmásokkal kérdező névmások gyanánt is élünk a).

B) A' praedicatumot illető szavak' ragasztása.

64. §. A' melléknév' ragasztása.

A' melléknév olly jegyét adja elő a' főnévnek, melly ebben még vagy nem gondoltatott, vagy világosan ki nem fejeztetett. Nagyobbítja tehát a' főnév' fogalmát, ennek bizonyos minemüségét tulajdonítván, 's így vele egy fogalomba olvadván össze. A' melléknév' számáról 's egyéb, a' főnevekéivel egyenlő, viszonyairól szoros értelemben szó sem lehet, mert azon viszonyok csak önálló dolgoknál, tehát főneveknél, jöhetnek elő; hanem, mivel az általa jegyzett minemüség majd nagyobb majd kisebb mértékben mutatkozik, 's e' mérték' mekkorasága vagy csak magában, vagy más néha különböző, legtöbbnyire pedig azon mineműségű tárgyával össze-

a) Ki névmásunk hasonlít más nyelvekéihez, p. o. a' kérdező névmás sanskrit és törökül: kim; persául: ki, latin. quis, qui; csehül ky; lappúl kä. Tud. Gyűjt. 1833. XI. köt. 40. lap. A' zsidó visszahozó névmás néha ki, a' kérdező mi. N. Gesenius Hebräi. Gram. 89. lap.

hason-

hasonlítva határoztatik meg, e' viszonyát összehasonlítás által fejezzük ki. Ezen viszonynak két lépcsője van, mint a' minemüség' mértéke vagy csak egy különböző, de többnyire azon minemüségű tárgyéval hasonlíttatik össze 's ezt nevezik hasonlító lépcsőnek, vagy mindazokéval, mellyek azon minemüséggel birnak, 's ez a' felmuló lépcső.

Révai (Elab. Gramm. I. 215 lap.) a' lapp nyelv' hasonlatánál fogva, mellyben a' hasonlítás *ob*, *ub* ragasztékkal megy végbe, és abla vagy kurtítva *ab* szó egy értelmű a' mi *bő* szavunkkal, azt véli, hogy nálunk a' hasonlító lépcső' képzője a' *bő* szó, hangzóját ragasztáskor előre bocsátván: *öb*, illő változással *ab* — csak nagy melléknevünknél *ob* — *eb*. Ezen *bő* szó hajdan bűnek is mondatott, honnan lőn fordítva *üb* a' hasonlítás' megjegyzésére, p. o. nagy-ub Erdősinél (Ján. IV. Fej. 12. V). Ragasztáskor azon változásokat szenvedi, mellyeket a' többes' ragasztéka, kivévén, hogy *i* hangzón végződő nevekhez, hangzó nélkül ragad így: deli-bb. Eredete szerint csak egy *b*-vel kellene irni, mint a' régiek *g*, *k*, *l*, *n*, *ny*, *r*, *s*, *sz*, *z* végbetük után irták 's az utólsó három után ma is iratik; de mivel hangzón kezdődő ragaszték' hozzá járultakor az ejtés kettőzteti a' *b*-t p. o. gazdagabbat, többnyire két *b*-vel iratik. Különös az nyelvünkben, hogy e' ragasztékot némelly főneveink is elfogadják, mint: gaz-abb, ember-ebb stb.

A' felmuló lépcső az összehasonlítóból készül, elébe tévén leg szót, p. o. legnagyobb. E' ragasztékot némellyek a' leg arab szóval egynek tartják, melly annyi, mint superfluus vagy ingens copia (Nagy Parallelism. inter lingvas Orient. cum Hungar. Pest. 1832. 17. lap.) 's innen összehasonlításunk' ezen lépcsője is körülirással készül, és hajdan máskép is szokott körűliratni.

65. §. Az ige és kölönféle nemei.

Az ige valamelly praedicatumot tulajdonítván a' subjectumnak, egyszersmind a' kapcsolatot is magában foglalja, következőleg mindig bizonyos minemüséget vagy állapotot jelent, t. i. müvelő vagy nem müvelő állapotot. Ha a' müvelő állapotot más tárgyra áthatva adja elő, á t h a t ó, vagy mivel illyenkor mindig valóságos müvelő értelmet foglal magában, m ü v e l ő; ha pedig a' müvelő állapotot más kültárgyra át nem hatva fejezi ki, úgy szinte ha nem müvelő állapotot jelent, á t h a t h a t a t l a n vagy középrendű igének mondatik. Továbbá valamint a' müvelő lehet a' mondás' subjectuma, úgy a' müvelést szenvedő is lehet az; ha tehát az ige valamelly müvelés' szenvedését adja elő, s z e n v e d ő n e k neveztetik. Szenvedő úgy lesz a' müvelőből, ha ebből előbb müveltetőt csinálunk 's azután *ik*-kel megtoldjuk, mert a' müveltető képzőhöz tartozó személy másik' közbejöttével 's így távolabbról müvelvén, a' tőigéhez tartozó személyt ezen ige' értelmét szenvedővé teszi, az *ik* pedig azt okozza, hogy elhagyván a' müvelés' tárgyát, a' müveltető képzőhöz tartozó személy is ugyan azon értelmet szenvedni értessék, mint ennek illy erejét nyilván mutatják némelly müvelő igéink, mellyek általa egyenest szenvedő értelmet nyernek, p. o. t ö r müvelő, de t ö r i k már szenvedő. Régen alkot már nyelvünk így szenvedőt, mert ezen alkotás majd minden nyelvemlékünkben előjő, 's úgy látszik, már Ásiában éle vele, mert az Urali nyelvág is így készíti szenvedőjét a). Hibáznak tehát mind azok, kik *úl* és *ül*, mind azok, kik *odik*, *ödik* képzővel akarnak szenvedőt alkotni, mert az első nem igéből, hanem nevekből származtat szenvedő értelmű de középnemű igéket, az utólsó pedig nem szenvedő hanem viszontagló igéket

a) Révai Antiquit. Literat. Hungar. I. 141. §.

szűl. Még rosszabbúl szólnak, kik müveltetőből koholnak *ódik*, *ődik* végzetü igét, mert illy szólásnak nyelvemlékeinkben sehol nincs nyoma, sőt az önmagával ellenkezik, az *et* és *tet* képző más által véghez vitt, az *ódik*, *ődik* ellenben csak magában végbe ment cselekedetet jelentvén.

Ezeken kivül vannak még származtatott igéink, mellyek eredeti jelentésük mellett némelly képzők által jegyzett másod jelentéssel is birnak. Nevezetesek közöttök: 1) a' viszontagló, melly magában maga által véghez vitt müvelést vagy szenvedést jelent, p. o. ereszkedik, tolódik; 2) a' müveltető, melly más által végbe vitt cselekedetet tesz, p. o. irat; 3) a' ható, melly az állapot' jelentésén kivül tehetséget is jegyez, p. o. irhat stb.

66. §. Az ige' személyei és számai.

Minden ige a' subjectumnak bizonyos állapotot tulajdonít, a' subjectum pedig első, második vagy harmadik személy lehet; következőleg az ige is e' három személy közül egyikhez tartozik. Azután mint e' személyek az egyes vagy többes számban vannak, az igé is követi e' különösséget. Igéinknél e' személyes viszonyt személy ragasztékok által szoktuk kifejezni, mellyek az igékkel összeforradván, mindannyi körülirást tesznek.

67. §. Az ige' idői.

Midőn a' subjectumnak praedicatumot tulajdonítunk, vagy nem tekintjük az időt, mellyben ez amazt illeti, vagy ezen időt is meghatározzuk, 's e' viszonyt fejezi ki az ige' ideje. Az idő végetlen, mellynek azonban egy pontját érezzük 's azt jelennek, a' mi ezt megelőzi, multnak, a' mi követi, jövőnek mondjuk. Tehát

a' jelenidőt tekintvén, az igének e' három viszonytalan ideje lehet. Azonban több múlt esetet is összehasonlíthatunk egymás közt idejök közelebbi meghatározása végett, ha egyik a' másik előtt történt e, vagy nem; szinte úgy több jövő esetet is, valljon egyik a' másik előtt megy e végbe vagy nem, 's innen származnak a' viszonyos idők. E' különféle eseteket ezekre szoríthatjuk: 1) az időt mérhetni a' jelenhez 's ekkor a' praedicatum vagy illeti a' subjectumot, p o. irok, vagy már többé nem illeti, p. o. irtam; 2) az időt mérhetni a' multhoz 's ekkor a' praedicatum vagy illeté a' subjectumot, p. o. irék, vagy már nem illette p. o. irtam vala; 3) az időt mérhetni a' jövőhöz 's ekkor a' praedicatum vagy illetni fogja a' subjectumot, p. o. irni fogok, vagy nem fogja illetni, p. o. irandok. Innen ezek az idők: jelen, félmúlt, múlt, legmultabb, első és 2-dik jövő.

Közülök csak háromnak van nyelvünkben saját jegye, 1) a' félmultnak jegye *d*, *e*, melly hajdan hihetőleg *va* volt 's maga a' va-gyon ige' gyökere (Révai Elab. Gramm. II. 646. lap.) *v* betüje ragasztás közben már régóta elhagyatik ezen időben, de épen marad a' részesülőben, p. o. adva; 2) a' multnak jegye Révai szerint (Elab. Gramm. II. 669 lap, lap.) *tő*, *te* szavacskából lőn vagy talán a' *te* vagy *it* gyökérigéből. Ragasztáskor hangzója mindig előmegy 's a' hangrend szabályait követi, *t* betüje pedig erősb hangzás okáért megkettőztetik, sőt hangzója' kiszorultával pusztán is ragad a' hangzón és *l*, *ly*, *n*, *ny*, *r* mássalhangzón végződő igékhez; 3) a' második jövőnek a' jegye a' bizonytalan eredetű *and*, *end* a). Hibásan tartják némellyek az igy

a) Révai (Elab. Gramm. II. 703 lap.) e' ragasztékot az ősnyelvből származottnak 's a' zsidó atád jövőt jelentő szóval egyértelműnek tartja, melly nálunk, *t* betüje *n*-re változ-

származott időt első jövőnek, mert mind jelesb régi nyelvtanítóink csak másodiknak állítják, mind régi íróinknál egyedűl illy értelemben jő elő, p. o. a' régi sirbeszédben: ki napon eendöl ez gyümölcstől, halálnak haláláal halsz. Szinte hibáznak, kik azt vélik, mintha őseink közelebbről megesmerkedvén, a' latin nyelvvel, e' jövőt az *andus*, *endus* latin szóképzőből koholták volna; mert akkor csak szenvedő értelmének kellene lenni mint a' latinban, holott mi többnyire cselekvőleg élünk vele. Némellyek e' ragasztékot ékezett hangzóval ejtik és irják; de mi röviden irjuk, mert régi íróink többnyire így irják és a' szónyomozás is erre látszik hajolni. Hiszem, a' jövő részesülő ezen idő' egyes harmadik személyéből származik *ő* ragasztékkal, ezt pedig senki sem irja vonással.

Sajátsága az nyelvünknek, hogy az első jövőt rendszerint jelenvalóval teszi ki, mint multtal a' zsidó, de hogy ekkor bizonyosan észrevétessék, milly időt jelent, elébe teszi a' jövőt mutató majd, holnap stb. szavakat. Azonban ujabb íróink a' német nyelv' példájára új jövőt alkottanak, fog igét toldván a' határozatlanhoz, p. o. irni fog, melly jövő már szinte a' köznyelvbe is átment. Némellyek mind ezen körűlirt jövőt mind az *and*, *end* ragasztékkal készültet tőige gyanánt véve a' többi időn és módon változtatják. Nyelvünk' történetében, kivévén a' némellyeknél előforduló látandani, kérendeni határozatlanokat, egyiknek sincs nyoma, 's azon felűl, hogy a' körűlirtnak ragasztása nyelvünk' rövidségét szükségtelenűl sérti, a' ragasztásuk által eredt formákat értelemtévesztés nélkül máskép

ván, *ánd* szótaggá olvada, mint p. o. *ött*-ből *önt* leve. Véleményét a' lapp wänt és német Ahndung szó' hasonlatával támagatja; de, mivel e' szavacska jelentésének nyelvünkben semmi egyéb nyoma nincsen, talán nem vétünk, ha azon fejtegetést bizonytalannak valljuk.

is kifejezhetjük. Igéinknek szoros értelemben nincs legmultabb ideje, és körülirt illy kifejezéseink: adtam vala, adtam volna, adtam legyen, adtam volt az egyes két első és mind a' három többes személyre nézve ellenmondást látszanak magokban foglalni, mivel a' segédige mindig az egyes harmadik személyben marad, holott régente hihetőleg a' főigével személyben és számban megegyezett (Révai Elab. Gramm. II. 699 és 780 lap). Különben ezekre, kivévén a' kötő mód' legmultabbját, nincs szükségünk; ebben pedig a' keleti nyelvek' példájára volna igével személytelenül tovább is élhetünk.

68. §. Az ige' módjai.

Az ige magában foglalván az itélet' kapcsolatát, a' subjectum és praedicatum közti viszonyt a' gondolkozás' három főtörvényére nézve is kifejezi, az az: előadja ama' viszony' módját, mint az lehetséges, való vagy szükséges. Honnan az igének e' három módja keletkezik: a' kötő, jelentő és parancsoló. Közülök nyelvünkben csak a' parancsolónak van saját jegye, a' *j* betű, melly Révai (Elab. Gramm. II. 709. lap.) szerint az *ej, hej* szólító szóból ered, 's mivel e' szó felkiáltatván, a' második személyre hat, *j* betüje is ugyan azt képzi, mikor igéhez ragad. Hangrendünk szerint a' *j* különféle változást szenved sziszegő és *t* betüvel végződő igéinkben (24. §.); jóllehet hajdan mindig szorosan megtartatott, p. o. helyhez-je, éleszt-je a' régi sirbeszédben. Hathatosság' okáért *sza, sze* szó is toldatott régente mindenféle ige' parancsolatjához, de ma csak ad-sza igénkben jő elő. Ez szinte olly értelmű mint az *ej, hej*, valamint a' Lappoknál ma is divatozik (Révai Gramm. II. 710 lap.), nálunk egyedül a' no-sza vagy noj-sza szóban. A' kötőmód a' parancsolóból készül,

ha ennek második személye tő gyanánt vétetvén, hozzá toldatnak a' személyeket képző névmások.

E' három mód minden nyelvben megvan; de a' mód által kifejezett viszonyhoz bizonyos mellékképzet járulván, némelly nyelvekben más módok is fordulnak elő. Illyen p. o. az o h a j t ó m ó d, melly azon állapotot fejezi ki, midőn az itélet a' vágyó tehetséggel tétetik viszonyba 's azért kívánságot jelent. Nyelvünkben e' mód' jegye a' *na*, *ne* szó, melly Révai (Elab. Gramm. II. 732 lap.) szerint az Urali nyelvág' *noj* vagy *non* szavával egyező *no* szavunkból eredvén, az igébe egy másod, módosító értelmet olt, a' kívánság', vagy mi ehhez közel jár, az akarat' és igyekezet' értelmét. A' kívánság és vágyás mindig olly valamit jelent, mi lehetséges, azért e' mód a' kötőhöz számláltatik 's annak félmúlt idejét teszi.

69. §. Igeragasztásunk' részei.

Az igének idők, módok és személyek szerinti változtatása nálunk i g e r a g a s z t á s n a k mondatik, mellyben e' három, egymástól megválasztható rész jő elő: 1) a' tőszó, azaz: a' puszta ige, mindenkor a' jelentő mód' jelenidejének egyes, tiszta, harmadik személye, p. o. v á r, á l l, s z o k (ik), e n y é s z (ik); 2) az idők' és módok' jegyei; 3) a' személyeket képző névmások. Segédül jönnek néhol a' mássalhangzók' nehezebb ejtésekor az *a* és *e* rövid kapocsbetük. A' jelentő mód' jelenidejében egyenest a' tőszóhoz járulnak a' személyeket alkotó névmások, mivel itt csak a' puszta ige' jelentését kell valamelly személyre határozni; ellenben a' többi módokban és időkben előbb a' mód' és idő' jegye toldatik a' tőszóhoz 's azután az így elkészült már közelebbi törzsökhöz ragasztatnak a' személyes névmások. — Mivel igéink' módjainak 's ideinek jegyei mindenkor ugyan-

azok 's csak a' személyeket képző névmások változnak, egyedűl ezeket lehet az igeragasztás' nemeinek megállapitásában okfőűl venni, mellynél fogva nyelvünkben három igeragasztást állítunk: egyszerűt, közepsőt és mutatót.

70. §. Egyszerű igeragasztásunk.

Egyszerű igeragasztásunkhoz tartoznak puszta gyökerű igéink, p. o. áll, jár, fojt, emel stb., mellyek jelentésre nézve leginkább müvelők, majd annyi középneműek, ide esnek mindnyájan a' müveltetők és az ezekből származott tehetősek. E' tiszta gyökér a' hasonlat' első jele ezen igeragasztásban. Személyragasztékaink itt e' következők:

1) az egyes számban. A' harmadik személy mindig maga a' tőige 's azért személyragasztékkal nem is bélyegeztetik, kivévén a' parancsoló módban, hol a' bélyegbetű, természeténél fogva, a' második személyhez járúl, következőleg a' harmadik személyt meg kell jegyezni. E' végre a' parancsoló' második személyéhez az ön, illőleg változva: en, on, névmást toldjuk, p. o. küldj-ön, kérj-en, adj-on. — A' második személyt esz, illő hangváltozással asz 's hangzóját néha elhagyva sz ragasztékkal jegyezzük, p. o. küld-esz, ront-asz, ir-sz. Származott e' ragaszték az ed vagy et névmásból, ennek *d* vagy *t* betüje *sz*-re változván a' hangrend' szabályai szerint (23. §. 1.). Haszontalankodnak, kik az igeragasztások' összezavarásával *s*, *z*, *sz* végzetű igéinknél e' ragasztékot al, el ragasztékkal akarják felcseréltetni, mert legjobb iróink is csak esz ragasztékkal élnek illy esetben, p. o. Telegdi (II. Rész. 440. lap): Magadnak vermet ás-sz, Pázmán (Imáds. könyv. 147. lap): Keres-sz minket stb. A' jelentő mód' félmúlt és múlt idejének és az óhajtó módnak egyes

második személyét *ál*, *él*, *el*, *ol*, *öl*, *l* ragasztékkal készítjük. Ennek eredete bizonytalan a); mindazáltal hihetőleg ez is személyes névmás, valamint személyalkotó egyéb ragasztékaink mind azok. Ugyanezt látszik bizonyítani igéink' lek és lak ragasztéka, mellyel toldva az első személy mind az egyes mind a' többes második személyre hat, akar nyilván álljon a' szenvedő ragasztékú névmás, akar alattomban értessék, p. o. szeretlek, azaz: szeretlek téged vagy titeket. A' lèk ragasztékban ott van az első személy, de együtt van vele a' második egyes és többes is, az elsőt teszi az ek névmás, honnan a' fenmaradt *l*-nek második személyt jelentő szónak kell lenni. — Az első személyt *ék* ek, ök, ak, ok ragaszték alkotja mindenütt, kivévén a' jelentő mód' múlt idejét, mellyben em a' személyragaszték, p. o. kért-em, várt-am. Révai (Elab. Gramm. I. 315 lap.) szerint ezen *ék* a' zsidó *anoki* első személyes névmás' *oki* vagy csak *ki* részéből származott, mellyből, előre bocsátván hangzóját, lőn *ik* 's innen *ék*. Ámbár e' fejtegetés' hihetőségét történeti adatokból meg nem bizonyíthatni; mindazáltal nyelvünk' hasonlatából méltán állíthatjuk személyes névmásnak e' ragasztékunkat, annál is inkább, mivel a' görög εγω latin ego és német ich első személyes névmáshoz nyilván hasonlít, sőt a' régi német *ek* névmással (Grimm. Deutsche Gramm. I, 781. lap.) teljesen megegyez b).

---

a) Talán e' ragaszték *ed* névmásból lőn, *d* betüje *l*-re változván mert ezek' felcserélésére mind más nyelvekben (Nézd Grimm. Deutsche Gramm. I. 306. lap. — és Jahrbücher für wissenschaftl. Kritik. 1836. Febru. 30.) mind nyelvünkben találhatni néha példát, mint padló, palló; üdlő, üllő.

b) Ek ragasztékunkat talán némikép felvilágositja az is, hogy én névmásunk szembetünőleg hasonlít némelly nyelvek' első sarkszám nevéhez, mert egy németül ein, island. ein

2) a' többesben. A' harmadik személy' ragasztéka: *nak, nek, anak, enek* maga az *önök* illőleg változva, melly az *ön* névmás' többese, mint már láttuk. — A' második személyé: *etek, atok* vagy *tek, tok, tök*, mellyről a' birtokragasztékoknál szólottunk. — Az első személyé: *ünk, unk, ánk, nk*, maga a' *mük* névmás, mint a' birtokragasztékok közt kifejtettük.

Jegyezzük meg itt: 1) hogy ezen ragasztáshoz tartozó igéink, kivévén a' hangzón és *l, ly, n, ny, r* mássalhangzón végződőket, a' mult idő' ragasztékát teljes épségben fogadják el az egyes harmadik személyben, de ezen személyen kivűl megelégesznek puszta *t*-vel, p. o. szab, szab-ott, szabtam stb. Kifogást szenvednek azok, mellyeknek *t* vagy *d* betüje előtt mássalhangzó vagy hosszú hangzó áll, 's mellyek' végszótagja hangrugást szenved; jóllehet a' *d*-vel végződők' nagyobb része rövidítve is van szokásban, p. o. mond, mondott, mondottam vagy mondtam; 2) hogy midőn művelő igéink' bármelly idejű egyes első személye az egyes vagy többes másodikra alkalmaztatja művelését, azt, mint említők, alak, elek vagy csak lak, lek ragasztékkal alkotjuk, p. o. szeretlek, szeretélek, szerettelek, szeretnélek stb.

71. §. Középső igeragasztásunk.

Középső igeragasztásunkra olly igéink tartoznak, mellyeket a' szokás *ik* szótaggal tolda meg, p. o. szün-ik, szok-ik, irat-ik. Közöttök kevés a' művelő, számosb a' középnemű, mind ide számláltatnak a' viszon-

---

sved. en, görög. ἕν, latinul: unum; egy sarkszámnevünk viszont azok' első névmásához, mert én németül ich, ek, island. eg, sved. jag, görög. ἐγω, latin. ego. Nézd Tripart seu de analog. lingv. Ich és Ein szónál.

taglók és szenvedők 's mind ezek' tehetősei. E' megbővült tőige első jele a' második igeragasztásnak. Igen egyszerű 's azért könnyű ezen igeragasztás, mert többes személy' ragasztékai teljesen azok, mellyek az előbbié, az egyesek pedig mindenütt e' következők:

A' harmadik személy minden módban és időben, kivévén a' jelentő mód' multját, megtartja az *ik* szótagot csakhogy elébe járul az idő' és mód' bélyegbetüje 's innen hangzója mind a' két félmúltban a' hangrend' törvénye szerint (22. §. 2.), a' parancsolóban hathatósság' okáért *é*-re változik. A' jelentő mód' multjának harmadik személye elvetvén az *ik*-et, megelégszik az idő' jegyével. — A' második személyt mindenütt, még a' parancsolóban is *d* ragaszték alkotja a' hangrend törvényei szerint változván. Erről már felebb (71. §.) szólottunk. — Az első személy mindenütt *em* ragasztékkal készül, melly, mint másutt mondottuk, maga az é n névmás.

Egyébként az előbbi ragasztást illető szabályok és kivételek erre nézve is mind állnak.

72. §. Mutató igeragasztásunk.

Müvelő igéink 's müvelő jelentéssel birható némelly középneműek mind az egyszerű mind a' középső igeragasztásról átmennek a' mutatóra, ha a' cselekvést szenvedő határozott tárgy nyilván kimutattatik, vagy alattomban értetik 's ekkor az *ik*-es köznemü igétől e' végszótag elmarad. Ez is könnyű igeragasztás, személyragasztékai minden módban és időben ugyanazok lévén, mellyek az egyesben 's a' többes második és harmadik személyben csaknem teljesen megegyeznek a' birtokragasztékokkal, 's egyedül a' többes elsőben különböznek tőlök.

Az egyes harmadik személyt *ő*, *jő*, illőleg változva vastag hangú igéknél *a*, *ja*, vékony hangúaknál *i*, *e*, *je*

névmás alkotja, mellyről már a' birtokos ragasztékoknál szólottunk. Hajdan e' névmás *j* betüvel toldatott a' félmúlt időkhöz, p. o. a' mai lopá vagy lopná helyett: lopája és lopnája iratott. — A' második személyt *ed*, illő változással *ad*, *od*, *öd* névmás készíti mindenütt. Sebes kimondás által a' parancsolóban a' névmás' hangzója 's a' parancsoló bélyegbetüje, kivált ha sziszegőre nem változott, vagy erre változva is az ige' sziszegője után elharaptatik, p. o. takar-d, aras-d stb. Az első személyt *em*, illőleg változva *am*, *om*, *öm* névmás fejezi ki mindenütt.

Különös törvény szerint a' többesben majd minden időnél mind az idő' és mód' jegyével mind a' személyragasztékokkal felkészült egyes harmadik személy vétetik közelebbi tőszónak a' személyek' alkotására, 's innen ered a' sok hangváltozás ezen igeragasztásban. A' harmadik személy' ragasztéka mindenütt az *ök*, változva *ak*, *ek*, *k* névmás, melly hajdan a' félmúlt időkben *j* betüjét megtartá. p. o. tisztelnék helyett tisztelnéjek. — A' második személyt mindenhol tek, tok, tök névmás alkotja, mellyről már a' birtokragasztékoknál szólottunk. — Az első személy' ragasztéka itt különös és csak ennek sajátja, az ük, uk, hévai szerint az ék névmás' többese, vagy talán maga a' mük, mellynek *m* betüje különség' okáért kitolatott. Különös figyelmet érdemel e' személy' alkotása a' félmúlt időkben, hol a' közelebbi tőszó épen maradván, valamint a' hozzá járuló ük és uk is, az egymáshoz nem simuló hangzók középső hangzóra változnak (22. §. 2.). Igy p. o. ezekből: irá-uk, irná-uk, kéré-ük, kérné-ük lesz: irók, irnók; kérők, kérnők. Ezeket többnyire így alkotá a' régiség, is így tartja Erdély, tanítják nyelvtudósaink egyezőleg Erdősitől kezdve szinte Révaiig, követi Pázmán, Káldi 's minden jelesb honi iró, mint Révai (Elab. Gramm. II, 665 és 759—766 lap.)

megmutatá sőt a' szónyomozás is védi, mert ezen igeragasztásban ünk, unk végzet egyik többes első személyben sincs, tehát a' félmúlt időkben sem lehet.

73. §. Közepső igeragasztásunk' védelme.

Igeragasztásink' különségét 's eredetiségét czáfolhatatlanúl bizonyítják mind régi nyelvemlékeink 's ujabb jeles iróink, mind szorgalmasabb nyelvtanítóink. A' Révaitól (Elab. Gramm. II. 885 s' k. lap) felhozott tömény sok példából négy legrégiebb sírbeszédet említjük, mellyben mind a' három igeragasztás tökéletesen 's épen úgy fordúl elő, mint állítottuk. Nyelvtanítóink közül a' jelesbek: Erdősi János 1541-b., Molnár Albert 1610-b., Pereszlényi Pál 1682-b. kiadott grammaticáikban ezeket nyilván tanítják, kiknek nyomdokát az erdélyi nyelvtanítók hiven követik. Vannak mindazáltal, kik a' közepső igeragasztást nyelvünkből ki akarnák irtani, különféle álokokat hordván fel ellene. Igy

1) tótosnak kiáltják azt, mert szerintük a' tiszta ajkú tiszamellékiek nem esmerik, és hol divatozik, ott a' többi rendes igéket is helytelenül ragasztják, mint vigyázzék kend stb. — Való ugyan, hogy Tisza' mentében e' ragasztás az egyszerüvel zavarva hallatik; de tisztán él vele a' dunai két kerület, egész Erdély 's a' tiszai kerületek' jó része. Következőleg az ellenvetésül felhozott szokás csak egy tájéké, ennek pedig, magában véve, az egész nemzetre nincs törvényadó hatalma. Továbbá e' ragasztást tótosnak mondani épen szerencsétlen gondolat, mert nyelvünkön illy tetemes változást sem a' Tót sem más nép nem tehetett, legalább illy változás' nyomára nyelvünkben sehol sem akadunk. De meg sem foghatni, mint tanulhatták volna a' Tótoktól ezt a' dunamelléki 's erdélyi magyarok, kik tótoknt alig esmernek. Végre ama' hibás: vigyázzék,

járjék stb. kifejezés is leginkább hallatik Debreczen' táján a' Tiszáig, a' tiszamelléki vidékeken 's onnan szinte Pestig.

2) Azt mondják: az *m* végzet az ige' szenvedőjét jelenti 's azért művelő értelmet el nem fogadható igéket így ragasztani képtelenség, hogy továbbá összezavartatnak általa a' két igeragasztás' személyei. — De ha az *m* végzet az ige' szenvedőjét jelenti, a' mutató igeragasztás' egyéb végzeteinek is azt kell jelenteni; ez pedig igen is nagy képtelenség volna. Nem is foglalja magában a' mutató ragasztás a' szenvedőt, hanem a' mutató névmással bélyegzett vagy máskép meghatározott szenvedő csak mellette van, vagy alattomban értetik, p. o. hallom a' harangszót, vagy: jól tudom. A' másik ok többet nyom, mert határozottság végett csak ugyan jó volna az igeragasztások' személyeit különböző ragasztékokkal alkotni; de többé nincs hatalmunkban nyelvünk' e' gyengéjét megorvosolni. Azután ellenkezőink sem különböztetik meg mindenütt a' személyeket, nálok a' szenvedő és műveltető ige egyenlően ragasztatik több személyben.

3) Végre azt állítják, hogy a' közepső igeragasztás' védői magok sok példát hoznak elő a' régi irókból, mellyekben az ik-es igék nem ragasztattak a' közepső forma szerint. — Nem tagadhatni, a' sok ezeret haladó példák mellett találhatni látszó eltéréseket; de könnyű azokat megfejteni. Néhány igét a' szokás kétféle gyökérrel vőn 's azért azokat kétfélekép ragasztá, kinek kinek kedvére hagyván a' velek élést. Illyenek ezek pusztán: omol, oszol, bomol, romol, tündököl, tün, vál, szün, tenyész, enyész, villan, robban, úsz, csúsz, mász, ik-kel toldva: omlik, oszlik, tünik stb. Amazokat az egyszerű, ezeket a' közepső igeragasztásra vonta. Továbbá némelly igéink mind művelők mind középneműek, azok az egy-

szerű, ezek a' közepső ragasztáshoz tartoznak, p. o. múl, nyúl, hibáz, porol, poroz, vérez, virágoz művelők; ellenben: mulik, nyulik, porzik stb. középrendűek. Végre némelly igékhez a' tudatlanság szülte új szokás roszúl tolda ik végzetet, mint folyik, hazudik stb. 's mind azokhoz, mellyek iketlen tőszóból adoz, edez, az, ez, öz képzőkkel lesznek. Ezek hajdan puszta igék voltak, p. o. Pázmánnál (Kemp. Tam. 3. könyv. 2. Fej.): folyjon a' te ékesszólásod stb. Láss ezekről többet Révainál (Elab. Gramm. II. 978. lap) és Guzmicsnál (Révai Miklós' igazga a' magyar igehajt. stb. Tud. Gyűjt. 1826. VIII. köt.)

74. §. Rendhagyó igéink.

Rendhagyó igék azok, mellyek' tövei ragasztáskor némelly betű' elhagyása vagy felvétele által különféleképen változnak, egyébként pedig rendes ragasztásúak. Illyenek:

1) mellyekben a' *gy* elenyészik, a' vagyon és megyen ige. Az elsőnek a' gyökere vagy, melly a' zsidó, chaldaeai és lapp vaj, voj (fuit, extitit jelentésű) szóval megegyez 's e' formában ma második személyt jelent, a' harmadik személyben pedig ön névmással toldva 's igy vagyon, kurtítva van, formában divatozik. A' jelentő' jelenidejében e' gyökér mindenütt megmarad; de többi idői a' val, vol igéből lesznek, melly az előbbivel hihetőleg egy eredetű 's alkalmasint a' jelenidőben is szokásban volt, mint fenmaradt jelenidejű részesülője, a' való, gyaníttatja. Jövő ideje és parancsoló módja nincsen. — Vagyon igénknek két tagadója van, de csak mindenik szám' harmadik személyében: nincs vagy nincsen, nincsenek, sincs vagy sincsen, sincsenek, tövük a' nincs és sincs, az en és enek az ön és önök névmás. — A' máso-

diknak megyen gyökere a' me, mint mehet tehetője mutatja, mellyből, midőn hangzón kezdődő személyragasztékkal bővüle, *j*-t közbe szúrva lőn: me-j-ek, me-j-en 's a' *j*-t *gy*-re változtatván: megyek, megyen. Második személyében me gyökérhez et vagy esz ragaszték járúlt 's lett: mész, mint a' köznép ejti, vagy keményebb hanggal: mégy, mint irni szokás. Van másik töve is men vagy mén, hihetőleg a' megyen-nek rövidítése;

2) mellyekben az *sz* elenyészik. Ide számláljuk α) ezen hét egyszerű gyökeret: *le, te, ve, vi, hi, e, i*, vagy lehelettel: leh, teh, veh stb., innen: lesz, tesz, vesz stb., 's végre harmadik személy' ragasztékával toldva: leszen, teszen, veszen, viszen, hiszen, a' két utólsó pedig ik-kel: eszik, iszik. Első egyszerű gyökereiket tehetőseik nyilván mutatják. *Sz* betüjök a' jelentő' jelenidejében mindenütt megmarad, a' többi módban és időben majd nyugszik, majd más betüre változik. Nyugszik a' jelentő' múltjában: lett, tett stb. és a' másik jövőben: leend, hiend stb.; de az eszik, iszik igék' múltjának szokottabb formája az evett, ivott. *V*-re változik a' jelentő' félmultjában: leve, teve, hol néha *ön* névmással toldatik 's összevonatik, p. o. leve-ön, lőn, tőn az egyesben, lőnek, tőnek a' többesben. A' parancsolóban gy-re változik: légy, végy de az eszik, iszik e' változás mellett a' középső igeragasztáshoz szabja magát, p. o. egyél, igyál. Az óhajtóban ismét nyugszik az *sz*, de a' két hangzó közé eső *n* betű kettőztetve ejtetik, p. o. lenne, hinne, ennék; β) Ide tartoznak azon középigék, mellyekben az *ik* végzetet *ed* helyett *esz* képző előzi meg, p. o. cselekeszik, aluszik, nyugszik a' cselekedik, aludik, nyugodik helyett. Ezek *ed* képzővel rendes ragasztásuak, ellenben *esz*-el az előbbieket követik, p. o. aluszom,

alu-

aluvám, alugyék, alunnám. Kivétetik a' jelentő múltjának egyes harmadik személye, melly az *sz*-t elhagyja így: alutt, fekütt 's a' második jövője, melly ismét *v*-t vesz fel: aluvandik stb.

75. §. Az ige' határozatlanja.

Jóllehet az ige kizárólag a' praedicatumhoz tartozván, a' subjectummal szükségképen össze van kapcsolva; mindazáltal jelentését magában véve és semmi subjectumra nem tekintve is fel lehet fogni. Az ige' így gondolt jelentését fejezi ki a' határozatlan (infinitivus). Nem mód ez tehát, mert nem tartozik a' praedicatumhoz, nem is foglalja magában a' kapcsolatot.

Képzője nyelvünkben a' ni szavacska, mellynek jelentése Révai' (Elab. Gramm. II. 784 lap.) minden fejtegetése mellett homályos. E' szavacska a' hangzón és egy mássalhangzón végződő igékhez tisztán, a' többihez elébe szúrt *a*, *e* segédhangzóval járulván, abból mintegy főnevet csinál. Mivel pedig ez gyűjtő és elvont főnév, többese nem lehet, 's csak néha, midőn a' mellette álló ige kívánja, fejezi ki a' szenvedő ragasztékú nevet. Igy ezen kifejezés: irni akarok ez helyett áll: irást akarok. Sőt ez okból szinte úgy elfogadja a' személyragasztékokat, mint a' birtokos név, 's ekkor az első és második személy ragasztéka mindenik számban kiüti a' határozatlannak *i* hangzóját, de a' harmadik meghagyja.

76. §. A' részesülők.

A' részesülő igéből származott melléknév, 's a' főnév' bizonyos időbeli állapotját jelenti. Honnan a' melléknév' minden viszonyával bir 's e' mellett ideje is van: jelen, múlt és jövő.

Jelenidejének képzője nálunk az *ő*, illőleg változva *ó*, névmás, melly mássalhangzón végződőhöz *v*-t közbe vetve ragasztatván, visszahozó névmás gyanánt áll 's nem egyéb az ige' harmadik személyénél, a' mi onnan is kitetszik, hogy a' múlt idejű részesülő teljesen megegyez azon idő harmadik személyével.

A' félmúlt időbeli részesülő maga a' jelentő' azon idejének egyes harmadik személye, csak hogy a' tökéletes va, ve képzővel készül így: ad-va, szed-ve; sőt an en, képzővel megtoldva határozó gyanánt is előfordúl: adván, szedvén a). — A' múlt időbeli nyilván a' jelentő múlt idejének egyes harmadik személye: adott, szed-ett; következőleg a' mit erről mondottunk, e' részesülőről is kell érteni.

Jövő időbeli részesülőt a' második jövő' egyes harmadik személyéből készitünk *ő*, illőleg változva *ó* névmással, melly itt is, mint a' jelen időbeli részesülőben visszahozó értelemmel bír, p. o. adand-ó, szedend-ő.

77. §. A' határozó, és a' kötőszó.

A' határozó (adverbium) a' subjectum és praedicatum közti viszonyt közelebbről módosítja, a' praedicatum' eseti jegyét erősebben kimutatja, 's azért mellék-

---

a) Némellyek e' részesülőt majd viselőnek (gerundium) majd állapotjegyzőnek (supinum) tartják, mert ige mellett olly értelmet ád, mellyet a' latin nyelv viselővel vagy néha állapotjegyzővel tesz ki. De ezek, úgy látszik, nem veszik figyelemre, hogy a' latin viselő nem egyéb hajlított, határozatlan igénél, p. o. cupiditas videndi annyi mint: cupiditas videre vagy visionis, a' mit a' viselő mellé néha toldatni szokott: gratia, causa, ergo, ad viszonyszó is bizonyít; a' latin állapotjegyző pedig értelemre nézve egy a' viselővel. Nézd Vater. Lehrbuch der allgem. Grammat. Halle. 1805. 172. lap., 's értelmöket valamint mások, úgy mi is részesülővel adjuk.

képzetet, alrendű jegyet fejez ki. Innen kétféle, mint vagy a' praedicatum' mineműségét határozza meg, p. o. Elek szépen ír, vagy azon viszonyokat adja elő, mellyekben a' subjectumnak eme' praedicatum tulajdoníttatik. Ez utólsó osztályhoz tartoznak a' tér', idő', szám', lépcső', alap', állítás', tagadás' stb. határozatai, mellyekre, mivel gyakran előjönnek, főnevek helyett külön szavak is vannak a' nyelvben, p. o. ma e' helyett: e' napon, ott e' helyett: azon helyen, igen, nem a). Illy eredeti határozónk kevés van, de származtatás és összetétel által a' beszéd' különféle részeiből határozókat igen könnyen alkothatunk, mint máshol mondottuk. — Némelly határozók melléknév gyanánt is vetetnek, főkép azok, mellyek mint részképzetek a' főképzetben gondoltatnak, p. o. jelen kor, hamar követ. Sőt a' nem teljesen határozott értelműeket léptetni is lehet, mint: közel, közelebb, legközelebb; azonban, mivel határozás végett alkattak, jelentésök többnyire határozottabb, mint sem a' hasonlító ragasztékot megszenvedné.

A' kötőszavak mondásaink' kölcsönös viszonyait fejezik ki, 's ebben különböznek a' viszonyszavaktól, mellyek a' főnevek' viszonyait adják elő. Következőleg annyi félék lehetnek, hányfélék a' mondások' viszonyai. Ezen szavaink is nagy részint a' beszéd egyéb részeiből származtak, mint p. o. azért, mert, jóllehet, akar akar stb.

---

a) A' tagadást sok nyelv fejezi ki *n* mássalhangzóval 's előről vagy hátulról hozzá toldott hangzóval. Sanskritúl: na, ne; egypt. an; persá. na, ne; görög νη; latin. ne, nemo; non; német. nein, nie; csehúl ne, nenj. Nézd Tripartit. seu de analog. ling. 112. lap.

HARMADIK SZAKASZ.

A' szókötésről.

ELSŐ FEJEZET.

Az egyszerű mondásról.

78. §. A' szókötés' fogalma.

A' szókötés (syntaxis) utat mutat arra, mint kell a' szónyomozás' törvényei szerint elkészült szavakat úgy összefűzni, hogy belőlök értelmes mondás, és a' mondásokból ismét összefüggő beszéd támadjon. Minden mondás három főrészből áll: subjectumból, praedicatumból és kapcsolatból, mellyek közül a' két utólsó néha összeolvad, midőn a' subjectum és praedicatum közti viszony magán a' praedicatumon fejeztetik ki ige által. Honnan a' mondásra három, sőt csak egy szó szükséges; jóllehet rendszerint többből áll, ha főszavai, mennyire mineműségök kívánja vagy legalább eltüri, más szavak által meghatároztatnak. Innen a' szókötés' első része azt tanítja, milly formában kell a' mondás' eme' részeit egymáshoz függeszteni 's milly rendben rakni egymás után.

79. §. Az egyszerű mondás.

A' mondás' subjectuma rendszerint főnév, de lehet minden más szó is, még az ige' határozatlanját sem zárván ki, mennyire felőle valamelly itéletet ejtünk; praedicatuma, ha a' kapcsolattól külön áll, főkép melléknév, akar névmás, számnév vagy részesülő legyen, mellyet azonban főnév is pótolhat; kapcsolatát a' létige teszi, melly nálunk a' jelentő mód' jelen idejének egyes és többes harmadik személyében keleti módra elhagyatik, a' többi személyben, módban és időben pedig nyil-

ván kitétetik, p. o. Árpád fejedelem volt. Mivel a' subjectum és praedicatum összekapcsolva adatnak elő, számra meg kell egyezniek; a' kapocs pedig mind a' subjectum' személyét és számát követni, mind a' subjectum és praedicatum közti viszony' idejét és módját kifejezni tartozik. Ugyan ezen törvényt tartja az ige, midőn benne a' praedicatum és kapcsolat összeolvad. Az egyszerű mondás' eme' főrészein kivűl azonban fordulnak még elő abban némelly potló részek, mellyek amazok' értelmét pontosabban meghatározzák, következőleg vagy a' subjectumhoz vagy a' praedicatumhoz vagy az igéhez tartoznak. Némellyek közülök a' főrészek' meghatározására bizonyos esetben szükségesek 's azért szinte olly mivoltiak mint azok; mások ellenben csak a' szóló akaratjától függnek.

80. §. A' főnév' határozatai.

A' főnév' értelmét meghatározza 1) a' névmutató, mellyet természeténél fogva a' főnév' elébe kell függesztenünk, ha ezt meg akarjuk határozni, és semmi más által nincs meghatározva. Innen, mivel a' tulajdon nevek már magokban is eléggé meghatározzák tárgyaikat, névmutató rosszúl áll az országok', városok' és faluk' nevei, úgy szinte a' személyek' tulajdon, vezeték- és keresztnevei előtt, kivévén, ha a' tulajdon név közönséges értelemben vetetik 's úgy szólván, közös szóvá lesz, mert illyenkor ott áll, p. o. a' Hunyadik mindig ritkák lesznek. Szinte elhagyatik, ha a' főnév praedicatum helyett áll, p. o. szálfa nem erdő. Felesleg tétetik továbbá a' birtokos nevek előtt, mert ezek a' személyragasztékok által ugy is meg vannak határozva; ámbár teljes kimutatás végett névmutatót tenni elejekbe nem hiba. Néha ott is határozgatunk, hol nem kivántatik, p. o. a' szeretet gyújtja szivét e'

helyett: szeretet stb. Végre a' visszahuzó névmások előtt csak akkor kell névmutatót tenni, ha magányosan állnak, p. o. a' mi becses, kedves.

2) Meghatározza a' főnév' értelmét a' melléknév, akar tulajdon melléknév akar névmás, számnév vagy részesülő legyen, melly ekkor a' főnév előtt áll 's vele egy egészszé olvad, p. o. az erényes ember tiszteletre méltó. Illy esetben, ha két vagy több melléknév kerül össze, azt nézzük, milly viszonyban állnak egymáshoz 's a' subjectumhoz. Ha e' tekintetben teljesen egyenlők, azon rendűeknek mondatnak, p. o. a' drága, külföldi, haszontalan árukat el kellene tiltani; ha pedig nem egyenlők, akkor vagy az első van a' többi alá rendelve, ha csak egyes, eseti, a' következőktől független jegyet ád elő, p. o. ezen szép, zöld erdő gyönyörködtet, vagy az előre menők mindnyájan az utólsó alá vannak rendelve, mennyire ez a' subjectummal már esmert és szokott összeköttetésben állván, vele egy egészet tesz, mellyhez a' többi tartozik, p. o. azon régi szentirást nem láttam. Mellékneveink, midőn így a' főnév' értelmét meghatározzák, ez előtt minden változás nélkül állanak. — Birtokos névmásait nyelvünk főnév elé nem teszi, hanem helyettek személyragasztékokat told a' birtoknévhez, p. o. ruhám elszakadt; néha azonban beszédnyomosítás végett személyes névmásokat is tesz a' birtokragasztékos nevek' elébe, p. o. az én kutyám veszett el, nem a' tied. — Midőn a' főnevet sarkszámnév határozza meg, mivel számneveinknek nincs többese, nyelvünk' sajátsága szerint mind a' főnév mind ennek igéje mindig egyes számban tétetik, p. o. kétszáz katona jött, melly szerkesztetést a' sok kemény hangú *k* betüt kerülő széphangzat is pártol. Sőt e' törvény gyűjtő mellékneveinkre: minden, sok, kevés, elég, hány, több, temerdék, számta-

lan is kiterjed, p. o. több szem többet lát. De ha a' számnevek és gyüjtő melléknevek, kivévén a' minden-t, an, en ragasztékkal vannak toldva, és a' minden helyett mind szóval élünk; akkor mind a' főnév mind az ige többesben áll, p. o. a' lengyelek százan estek el. Számneveink közt különös jegyzést érdemel az egy, melly határozatlan névmás helyett is szolgál 's e' tisztére nézve nyelvünknek sem mivoltához sem csinosságához nem tartozik. Honnan mint névmás nem csak sokszor elhagyathatik, hanem gyakor előfordulta beszédünket a' német szójáráshoz is hasonlóvá teszi, mire kivált a' németből fordítónak kell ügyelni, hogy ne irjon határozatlanúl, mikor nyelvünk határozott kifejezést kiván, p. o. az atya — nem pedig németesen: egy atya —, ki fiát szereti. Néha az egy szóval beszédnyomosítás végett is élünk, 's ekkor a' fő- és melléknév közé szúrjuk, p. o. emberséges egy ember.

3) Főnevet viszonyragaszték nélkül főnév' meghatározására nyelvünk nem fordít, kivévén egy két szójárást, p. o. gaz ember, kutya dolog stb., és ha az első főnév szám-mérték- és időviszonyt fejez ki, p. o. két véka búza. egy marok só; hasonlóan viszonyragasztékkal is csak akkor, ha a' birás' viszonyát adja elő, melly végett illyenkor nek ragasztékot told az első főnévhez, p. o. a' halálnak félelme elfogta a).

---

a) Keleti sajátsága az nyelvünknek, hogy n' biró szóhoz, midőn mellette áll a' birtoki neve, tulajdonító ragasztékot függeszt 's így, a' latin nyelv szerint szólván, genitivus helyett dativust tesz, a' mi szintúgy e' két viszony szoros rokonságára mutat, mint a' német nyelvben szokott felcserélésök, p. o. Vater des Sohnes vagy von dem Sohne, mellyek közűl az utólsó kifejezés átaljában az olasz genitivus formája lön, tehát tulajdonkép nem egyéb dativusnál, mert a' du és di előljáró a' franczia és olasz nyelv-

Illy esetben a' biró szó' nek ragasztékát el is hagyhatni, p. o. város' tornya; sőt el kell hagyni, ha több biró áll egymás mellett, p. o. falú' birájának fia, vagy a' városok', folyók' és hegyek' neve mellé oda toldatik a' városa, vize, hegye kifejezés, p. o. Duna' vize, Mátra' hegye.

E' birtokos nevekre nézve törvény az nyelvünkben, hogy a' birtoknévhez toldott személyragaszték a' biró szóval, mint ennek ismétlője, számban megegyezzen, 's e' törvényt az egyes számban 's a' többes első és második személynél kiki hiven megtartja; de a' többes harmadik személyre nézve meghasonlanak iróink, némellyek irván, p. o. embereknek lelkek és lelkeik, mások ellenben: embereknek lelke, és lelkei. E' feleselés' elintézése végett jegyezzük meg: mivel az egyes biró egyes, a' többes pedig többes ismétlőt kiván, a' mondás csak igy helyes: embereknek lelkek és lelkiek 's ezt a' régi jó szokás is pártolja, p. o. Telegdinél (II. Rész. 50. lap): Az uton jároknak jó uti társok stb., Pázmánnál: (Imád. könyv. 167 lap): Téged az apostoloknak dicsőséges karok stb. Ugyanezen okokból hasonlóan vélekednek némellyek azon esetről is, ha a' többes biró még van csonkítva a' nek elhagyásával, 's igy irnak: emberek' lelkek vagy lelkök és lelkeik; holott mások ekkor a' birtok szótól is elvágják a' *k*-t igy: emberek' lelke és lelkei, mert nem hagyatván el ekkor a' *k*, a' mondás kétértelmű lehet, p. o. emberek lelkek azt is teheti: homines sunt animae, és Csécsi Jánosnak 1708b. kijött helyesirási jegyzetei előtt senki sem élt illy mondással, mint a' XV, XVI, XVII. szá-

---

ben egy a' de és da előljáróval, és az ablativus egy a' dativussal. Nézd Jahrbücher d. Literat. Wien. V. B. 267. lap.

zadi kéziratokból láthatni. Úgy látszik, ezen ellenkező véleményeket így lehet összebarátkoztatni: eleink nyelvünk' széphangzatát kivánván elősegélni, az igen gyakran előforduló és valóban kellemetlen hangú *k* betüt mind az ép mind a' csonkított biró szó után elhagyathatónak vélék, mert a' többes' jele ott lévén már az első szóban, erről a' másikra is áthat, mint p. o. a' számnevek után, mivel ezek úgy is többest jelentenek főneveinket nem teszszük többesbe. Következőleg az első kifejezéseket, mivel a' szónyomozás' védelme alatt állnak, roszszaknak, nyelvsértőknek nem mondhatjuk és szerintek irhatnak, de az ellenkezőt sem kárhoztathatjuk.

Nem különben viszontagló magam, magad sat. névmásunkat a' hozzá tartozó dolog' nevével némellyek úgy kötik össze, hogy ennek ragasztéka amazéval megegyezzen, p. o. magam szavam, mások úgy, hogy a' birtok mindig egyes harmadik személybeli ragasztékot nyerjen. Itt a' szónyomozás az utólsó véleményt pártolja. Mert p. o. magam névmás, részeire szétbontva, mag névből és am névmásból származik, melly amazt első személyre viszi ugyan, de a' név még is harmadik személyben marad; tehát a' mi hozzá tartozik, annak is a' harmadik személy' ragasztékát kell felvenni így: magam szava stb. Azután ha jó kifejezés volna: magam szavam stb., jónak kellene lenni ennek is: agyam velőm stb., mert valamint agy úgy mag szó is főnév; így pedig senki sem szól, sőt inkább már hajdan a' szónyomozás szerint köték e' névmást jelesb iróink, p. o. Káldi (Job. 19): magam szája stb.

81. §. Az ige' határozatai.

Az ige' értelmét meghatározzák 1) a' vele összekötött főnév' viszonyai. Nyelvünkben e' különféle viszonyokat részint a' nevekhez toldott viszonyragasztékok

reszint külön álló viszonyszavak fejezik ki. Az ezekkel élésben mutatkozik főkép a' nyelv' sajátsága, mert nem csak bizonyos ragasztékot told neveihez, midőn ezek bizonyos igékkel jönnek összefüggésbe, hanem igéit és ezekhez tartozó neveivel járó viszonyragasztékait is olly különösen válogatja 's olly mesterségesen köti össze, hogy belőlök tulajdon nemzeti szójárások kerekednek, mellyeket vagy nehezen vagy épen nem lehet más nyelvbe átültetni. Névszerint α) átható és müvelő értelemmel birható némelly igéink' meghatározására többnyire említeni kell a' tárgyat, melly a' müvelést szenvedi, következőleg ezt szenvedő ragasztékkal toldani. Illyenkor ha a' tárgy nyilván vagy titkon meg van mutatva, ezen igéinket mutatólag ragasztjuk. Mivel tehát a' névmutató, kivévén ha visszahozó névmás előtt áll, a' mutató névmás, a' tulajdon és birtokos név, az ik szótaggal toldott melléknév meghatározza a' tárgyat, az ezekre ható igét mutatólag ragasztjuk. Sőt az mutató névmásunk még akkor is illy erejű, midőn csak alattomban értjük, p. o. oda viszem, hová nem akarod; ellenben ha illy mondásban nem értjük alattonban e' szót: azt, vagy ha beszédünk határozatlan, ámbár ott vagyon is a' határozó azt, nem kell mutató ragasztással élni, p. o. a' mit akarok, adok vagy azt adok. Végre az első személyes névmás az egyes vagy többes másodikra hatván, lak, lek ragasztékú igét (70. §.), a' harmadikra hatván pedig mutató ragasztásúl kiván, p. o. szeretlek téged, őket várom. Nem különben a' harmadik személyes névmás és a' viszontagló magam, magad stb. is, midőn önmagára hat, mutató ragasztású igét vesz fel; ellenben, ha a' harmadik személy az elsőre vagy másodikra és a' második az elsőre alkalmaztatja cselekvését, igéje nem ragasztatik mutatólag; β) tulajdonító ragasztékú névvel határozzuk meg az ige' értelmét, ha általa valakinek vagy valaminek bizonyos

mineműségét tulajdonitunk (dativus commodi et incommodi), p. o. bölcsnek tartanak, igaznak irják, 's ekkor a' vagyon, nincsen, lehet, személytelenül vett igéhez tartozó ragasztékatlan főnévhez olly személyragasztékot toldunk, melly a' tulajdonitó ragasztékú subjectummal megegyez, az igét pedig eme' birtokos főnévvel számban megegyeztetjük, p. o neki vagyon pénze, nekünk nincsenek barátink; γ) szenvedő igéink' értelmét távolító ragasztékú vagy által viszonyszótól kisért főnévvel határozzuk meg, p. o. a' fejedelemtől vagy fejedelem által megjutalmaztatott; ámbár szenvedő igével a' tiszta ajkú magyar ritkán él, hanem az idegen szenvedő igékkel lett szókötést vagy határozatlannal adja, p. o. azt hallani felőle, vagy a' müvelő ige' többes harmadik személyével, p. o. azt beszélik, vagy helyette középigét tesz, p. o. a' ludnak szárnya szegik.

2) Az igét meghatározza a' határozó, melly abban különbözik a' viszonyszótól, hogy főnevét vagy névmását már magában foglalja, holott a' viszonyszó azt szükségkép maga elébe kivánja. Néha a' határozó a' mondás' valamelly főnevét érdekli, p. o. a' gyermek lelketlenül dült karjaim közé, 's illyenkor határozó gyanánt mind a' két időbeli puszta vagy an, en ragasztékú részesülővel élünk gyakran, p. o. a' ló ügetve ment, az ellenség veretten jött vissza. Sőt keleti módra beszédnyomosítás végett is tesszük ige elébe az an, en ragasztékú részesülőtt, p. o. várván vártam jöttödet, forrton forr az ó cserép. Félmúlt időbeli részesülőnk hajdan viszonyragasztékkal is toldatott mind a' két számban és személyragasztékokat is vett fel, mint Révai (Elab. Gramm. II. 798 lap) sok példával megmutatá; azonban e' kifejezések már elavultak 's ujólag csak e' részesülőnk' többesét kezdik felélesztení, p. o. a' hegyek oldalai szőlőtők-

kel rakvák. Végre a' határozó néha csak a' viszonyragasztékos név' értelmét jegyzi meg pontosabban vagy azt csak erősíti 's azért mintegy másod része gyanánt tekintethetik, p. o. a' macska fára mászott fel; néha ismét a' viszonyragasztékos név vagy névmás elhagyatván, csak a' határozó ragad az igéhez, p. o. a' tolvaj betört. Illyenkor a' meg, fel, le, ki, be, el határozó összekapcsoltatik az igével, és csak akkor választatik el tőle, ha, az értelem úgy kivánván, hátratétetik, mint a' parancsoló és tiltó mondásban szokott történni, azután olly kérdésben, mellyben kérdő névmás vagy időt, helyet, mennyiséget jelentő határozó áll, p. o. tedd meg azt, ne rontsd el stb.

82. §. A' praedicatum' és kapcsolat' határozatai.

Mikor a' praedicatum, a' kapcsolattól elválasztva külön áll, határozatai azon szó' mineműségéhez szabják magokat, mellyek a' praedicatumot kifejezik. Ha azon szó melléknév, mint rendszerint szokott lenni; akkor átaljában mind azon határozatokat elfogadja, mellyek igékhez szoktak adatni, u. m. a' viszonyragasztékos és viszonyszótól kisért nevet, a' határozót, p. o. a' jó szolga érdemes bérére. Névszerint a' hasonlító lépést nál ragasztékú névvel vagy mint kötőszóval, a' felmulót között viszonyszóval szerkesztetjük, p. o. hollónál feketébb, a' csalogány legszebb énekű a' madarak között, hajdan pedig ez utólsót különfélekép körűlírták, majd nagyon határozót tévén a' melléknév' elébe, majd mentől szót a' hasonlító lépcső elébe, majd a' nál, nél ragasztékkal toldott mellék név után a' hasonlítót p. o. nagyon szép, mentől jobb, erősnél erősb. Azonban a' melléknév' határozatai, összehasonlítva az igéivel, csak gyengék és korlátozottak, mivel a' főnevet nem min-

den viszonyragasztékkal toldva veheti fel, 's a' határozókból, úgy szólván, csak a' mértékhatározókat türi. Kifogást tesz a' részesülő, mert ez igéje' minden határozatát elfogadja, mint alább meglátjuk. Ha a' praedicatumot főnév fejezi ki; akkor ez mind azon határozatokat felveszi, mellyek őt természeténél fogva illetik (80. §.).

A' kapcsolat, magában véve, csekély foglalatja miatt egyedűl a' módhatározókat fogadhatja el, p. o. barátom hihetőleg beteg, és az időét és térét csak azért, mert a' praedicatumot és kapcsolatot egy egésznek (feloldott igének) kell nézni, p. o. atyám akkor volt gazdag.

83. § A' határozatlan ige' szerkeztetése.

A' mondás' előadott részeihez tartozik az ige' határozatlanja is. Midőn t. i. a' mondásban két igét, mellyeknek egyike főkép akarást, érzést, törekvést 's mozgást jelent, kötőszó nélkűl kapcsolunk össze, a' másikat határozatlanba tesszük, ha mind a' két ige egy dologra vitetik, p. o. bánni kezdette tettét sőt átható igét akkor is kötünk össze határozatlannal, habár külön személyekre vitetnek, p. o. béresemet szántani küldöttem; de ha a' határozott ige nem átható, nem magyar a' mondás, p. o. hallottam őtet viradtig dolgozni. Szinte ez történik azon igével, melly kell, illik, tetszik, vagyon, nincsen igékkel és némelly mellékenevekkel jő össze, p. o. tudtára kell adni. Ha illy mondásban a' név vagy névmás tulajdonító ragasztékkal áll nyilván vagy titkon, a' hozzá tartozó ige' határozatlanját vele egyező személyragasztékkal ejtjük, p. o. nekem haza kell mennem, vagy: haza kell mennem. Hajdan illy szókötés akkor is divatozott, midőn az igéhez tartozó név

vagy névmás szenvedő ragasztékkal állott, p. o. Méltóztatól, uram, szemedet reá vetned. C. Pázmán Imád. könyv. 125. lap. Nézd Révai Antiqu. Lit. H. §. 73); de ez már elavúlt.

84. §. A' mondásban előjövő egyéb szavak.

Vagynak a' mondás' előadott részein kivűl még néha abban α) olly szavak, mellyek ama' részekkel a' mondott törvények szerint köttetvén össze, azokat pontosabban megjegyzik 's néha ugyanazon törvények szerint ismét mások által meghatároztatnak, p. o. egy kivarrott mentét láttam, egy gazdagon kivarrott mentét láttam, egy felette gazdagon kivarrott mentét láttam; β) ollyanok, mellyek a' többivel semmi külső összeköttetésben nincsenek 's értelemvesztés vagy a' mondás' félbeszakasztása nélkül többnyire elhagyathatnak. Illyen a' szólító szó (vocativus), p. o. hej, barátom, akkor is volt, valamint most, rosz ember; illyenek továbbá némelly szavak, mellyek a' nyelvszokásnál fogva egész mondást tesznek mint: nemde, úgy-e, igen, nem, úgy, rajta, p. o. rajta vitéz; és az indulatszók, p. o. jaj, mély siralmak' pályáján futunk.

85. §. A' mondás' részeinek rende.

Mivel a' képzeteket 's azok' határozatait csak egymás után lehet előadni; a' mondásban, mint azok' egyesítésében, értelem szabta rendnek kell lenni, melly szerint részei egymásra következzenek. A' mondás' három főrésze: a' subjectum, praedicatum és kapcsolat ezen természeti rendben áll, mert a' subjectumot a' praedicatum határozza meg; tehát valamint előbb vesszük észre azt mint emezt, úgy a' mondásban is megelőzi az emezt. A' kapcsolat, ha nyilván vagyon, nálunk utól-

só helyet foglal, szintúgy az ige is, midőn a' praedicatum és kapcsolat benne összeolvad. — A' mondás másod rendű részeit a' nyelvszokás és a' beszélő' czélja különbözőleg rakogatja. Minden nyelvnek más a' természete 's ezzel egyezőleg máskép is rendeli szavait. Nagy szabadsággal bir e' pontban a' latin, kevesebbel a' német, legkevesebbel a' franczia nyelv, mellyben a' beszéd részeinek, úgy szólván, kiszabott rendben kell egymásra következniek. Nyelvünk erre nézve nem olly szabad ugyan, mint a' latin, de szabadabb a' franczián és németnél 's úgy látszik, igen a' természeti egyszerűséghez simúl. Mert mi természetesebb, mint hogy a' melléknév azonnal főneve előtt álljon, mivel ennek mineműségét jelenti, következőleg a' vezeték név is, melly nálunk többnyire melléknévből lőn, megelőzze a' a' keresztnevet, a' vezeték és keresztnév a' méltóságot, hivatalt és mesterséget jelentő szavat, a' hivatal' neve a' tisztelet nevet, birtokos állapotban a' biró' neve a' birtokét? Szinte úgy igen természetes, hogy a' határozó mindjárt mellékneve és igéje mellett álljon vagy legalább közel hozzá, miután ezek' értelmét és környülállásait határozza meg.

De a' beszélő' czélja e' természeti rendet néha megváltoztatja. Korlátozottnak érezvén t. i. általa magát a' beszélő, azt felforgatni, attól menekedni törekszik 's szavait úgy rendeli, mint beszéde' nyomadéka kívánja. Természetesen ebben sem egyenlők a' nyelvek. Ollyan nyelv, melly a' függés' minden környülállását szómódosítás, tehát bélyegformák által határozottan fejezné ki, szabadon és kénye szerint rendelhetné szavait, mert könnyen helyre állíthatván a' természetes rendet vagy tulajdonképen nem is sértvén azt, semmi zavart vagy homályt nem okozna. Ellenben mennél kevesb illy bélyegformával bír a' nyelv, mennél több viszonyt fejez ki saját szavakkal, annál kevesbé térhet el a' természeti rendtől.

Mennél szabadabb e' pontban a' nyelv, annnál poetaibb 's viszont. Nyelvünk eléggé szabad lévén, szavai' elrakásában, eltérhet bevett szórendétől, ha a' beszélő' czélja megkivánja, mint e' mondásnak: Szülői iránt legkisebb tisztelettel sincs változtatásából láthatni (Muzar. II. köt. 234. s. k. lap.) Névszerint a' melléknevet főneve után teheti, ha általa ennek nagyobb nyomadékot akar adni, 's ekkor főnevével számban és viszonyragasztékban megegyezteti, p. o. lovat szépet vettem 's pedig szürkét: a' biró szót a' birtok' neve után, ha inkább abban vagyon főbb czélja 's ekkor a' biró szót nem csonkítja meg, p. o. nagy ereje van abban a' természetnek; a' praedicatumot, ha bár vagyon ige lappang is a' mondásban nem teszi utoljára, mikor abban van a' főczél, p. o. halandó az ember, de csak testére nézve stb.

MÁSODIK FEJEZET.

Az összetett mondásról.

86. §. Az összetett mondás' fogalma.

A' nyelv a' mondáson alapúl ugyan; de csak több mondás' egyesítése által utánozhatja a' gondolatok' különféle összeköttetését. Valamint amaz az itéletét, úgy ez nagyobb részint a' következtetést fejezi ki. A' nagy 's helyesen készült közbeszéd (periodus) csuda szüleménye az észnek és nyelvnek, millyent a' gondolkozásban gyakorlatlan sem készíteni sem teljesen felfogni nem képes.

Ha több mondást különös nyelvformák által a' végből egyesítünk, hogy a' foglalatjaik közt gondolt viszonyt előadjuk, összetett mondást alkotunk. Könnyebb kifejtés végett a' két mondásból összetett mondást,

dást megkülönböztetjük a' többől állótól, mivel ez amazon alapúl 's azt csak ismétli. Az összekötött két mondás' egyike néha csak a' másikát határozza meg, következőleg úgy kell azt tekinteni, mint ennek függelékét; néha pedg mindenik önálló foglalatú 's azért egymástól függetleneknek látszanak. Első esetben azt, melly a' másiktól függ, nem foglalatra, hanem csak grammaticai formára nézve mellék- a' másikat főmondásnak, második esetben egyiket elő-, másikat utómondásnak nevezzük. De a' teljesen szabadon összekötöttek még ez utólsó viszonyban sincsenek egymással.

Mondásait a' nyelv némelly, csupán e' végre rendelt vagy bizonyos alkalommal erre fordított szavakkal köti össze, millyen a' kötőszó, visszahozó névmás, az ige' bizonyos ideje és módja, sőt néha csak a' mondások' elhelyheztetése. Az így származott összetett mondások annyifélék, hogy azokat teljesen felszámlálni alig lehet; de ez nem is szükséges. Elég a' fontosabbakat esmernünk, mert ezekből a' többit könnyen megitélhetjük.

87. §. Az összetett mondások' első osztálya.

Midőn az összetett mondás' részei egymással összefüggésben állnak, a' mellékmondás vagy a' főmondás' valamelly főnevét irja körül, vagy igéjének bizonyos határozatát adja elő, vagy főnevének valamit tulajdonít. Első esetben, szorosan véve, a' mellékmondás a' főmondás' subjectumát vagy tárgyát fejezi ki, kötőszava a' hogy, melly ezért körülirónak is neveztetik 's rendszerint a' mondás' elején áll. Egyébiránt akar mellyik mondást tehetni előre vagy egymásba is szőhetni azokat, p. o. hogy eljösz, kedves előttem; kiki tudja, hogy megérkeztél. Mivel valakinek gon-

dolatai és szavai az érzést és nyilatkozást jelentő igéknek (verba sentiendi et declarandi) tárgyait teszik, e' kötőszó által szokás előadni más ember' szavait, ha a' tudósító maga a' szóló; p. o. azt véled, hogy nincs pénzem. Ha pedig másnak gondolatját és szavát úgy akarjuk előadni, mint azt gondolta vagy mondotta, ezt módhatározóval (így, ekképen) vagy legalább elébe szurt kettős ponttal jelentjük, p. o. A' vezér azt felelé: előttünk a' halál, de utánunk a' gyalázat.

Másik esetben a' mellékmondás valamelly viszonyszó' segédével a' főmondás' igéjéhez kapcsoltatik. A' mellékmondást ekkor mutató névmás jelenti a' főmondásban, melly a' viszonyragasztékkal határózóvá olvad össze; p. o. azért fenyíttetett meg, hogy jobb utra térjen. Nem láttam, mióta nálam volt. Főkép ide tartoznak azon mondások, mellyek a' praedicatumra nézve helyet, időt, mértéket és módot fejeznek ki. Ezekben a' hogy néha elmarad, néha más kötőszóval cseréltetik fel, p. o. elutazott, mielőtt sebe behegedt; stb. Sőt némelly, ide tartozó mondásokban a' fő- és mellékmondást elő- és utómondásra lehet változtatni, p. o. Károlyt mennél inkább üldözte a' szerencsétlenség; annál merészebbek lettek ellenségei. Mint a' kelő nap szétoszlatja az éj' homályát; úgy az igazság' hatalma előtt elenyészik a' hiba és előítélet.

A' tulajdonító mellékmondás visszahozó névmás által köttetik a' főmondáshoz 's azért visszamutató mondásnak is neveztetik. Névmása kétféle viszonyban áll, t. i. a' főmondás' valamelly főnevével vagy névmásával, mellyre visszamutat, azután a' mellékmondás' igéjével, melly vagy tőle, mint subjectumtól függ, vagy mellyhez ő, mint viszonyragasztékos névmás tartozik. A' mutató

szó és a' visszahozó névmás, értelmesség' okáért, lehetőleg közel álljanak egymáshoz. A' mellékmondás a' főmondás előtt vagy után állhat, sőt közibe is szövethetik. A' tulajdonító mellékmondás vagy melléknevet pótol ki, p. o. a' ló, melly leggyorsabb, nyer a' pályán, vagy főnév helyett áll 's ekkor mutató névmás után következik, mellyel azonban a' visszahozó névmás néha összeolvad, p. o. az, ki takarékos, meggazdagúl, vagy ki takarékos, meggazdagúl; vagy visszahozó névmása viszonyragaszték által függesztetik a' főmondáshoz, p. o. esmerem a' könyvet, mellyet olvastál. Sőt csak beszéd folytatás végett is előjöhet, 's ekkor a' főmondásban nincs mutató neve, p. o. a' görögök győztek, a' minek kiki örült.

Ezekhez számlálhatni még α) a' magyarázó (explanativa) mondást, melly valamelly mondásnak vagy csak a' mondás' egy részének foglalatját megvilágosítja. Néha kurtított, néha tökéletes, és tudniilik, ugymint, mint, példa' okáért, azaz szavakkal kezdődik, p. o. sok a' hasznos növény, úgy mint: a' káposzta, a' kender stb.; β) a' korlátozó (restrictiva) mondást, melly a' másik mondásnak vagy egyes részének foglalatját korlátok közé szorítja, p. o. Mátyás, mint király, talán nem helyesen cselekedett; γ) a' kivevő (exceptiva) és kizáró (exclusiva) mondást. Amaz azonkivűl hogy, azonkivűl ha, ez a' nélkül hogy, kivévén hogy, nem tekintvén hogy szavakkal kezdődik p. o. fiadról semmi rosszat nem tudok, kivévén hogy játszik.

88. §. Az összetett mondások' második osztálya.

A' második osztályhoz tartozó összetett mondásokban olly két mondás köttetik össze, mellyek némi te-

kintetben megtartják függetlenségöket. Egyik az előmásik az utómondást teszi; ha bár nem olly formában vannak is kifejezve, mellyet rendszerint így neveznek, sőt talán csak egymás melletti állásuk igazolja e' nevezetöket. Itt e' következő viszonyok fordulnak elő:

1) az egyik mondás' foglalatja csak térre vagy időre nézve függ a' másikétól. Ha ezen összefüggés szükséges, innen származik térre nézve a' folytató (continuativa) vagy rendező (ordinativa) mondás, p. o. részint nyavalogtam, részint nem voltidőm, időre nézve a' következő (consecutiva) mondás, p. o miután a' csatát elvesztette, megadta magát. Ha az összefüggés eseti, innen származik az összekötő mondás, p. o. a' fű nő és a' fa virágzik;

2) a' mondások' foglalatjai közt ollyan az összefüggés, mint az ok és okozat, alap és következet, eszköz és czél között, 's innen erednek az okmutató mondások. Ha az összefüggés α) valónak állíttatik, a' mondás szoros értelemben okmutató (causalis), p. o. Öcsém annyira megbántotta barátomat, hogy bucsut sem vett tőle, 's ekkor az okot főkép, kivált határozókkal emeljük ki, ellenben illyennel: elhallgatván hogy, árnyékba tesszük; β) ha lehetségesnek tétetik, feltevő (conditionalis) a' mondás, p. o. ha boldogságodsziveden fekszik, követed tanácsomat, vagy midőn a' feltétel csak felvett, p. o. ha boldogságod sziveden fekünnék, követnéd tanácsomat; γ) ha szükségesnek állíttatik, következtető (illativa) a' mondás, p. o. mulandó a' gazdagság, tehát ne bizakodjál benne;

3) egyik mondás' foglalatja kizárja a' másikét, és pedig vagy a) szükségképen, 's ekkor szétválasztó (disjunctiva) a' mondás, p. o. vagy jobbítsd meg

magadat, vagy hagyd el házamat; vagy b) esetikép 's ekkor ellenkező (adversativa) a' mondás, p. o. nem gazdagság boldogitja az embert, hanem az erény.

89. §. A' mondások' megkurtítása.

Midőn mondásokat kötünk össze, némelly szavakat, mivel ekkor szükségtelenek, a' mondásból kihagyhatunk. Igy ha két független mondásban ugyanazon képzetek jönnek elő, ezeket csak egyszer ejtjük 's a' két mondást összehuzzuk, p. o. a' kutya őrzi és védi az embert. Magában értetik, hogy illy összehuzásnak egyedül akkor van helye, ha a' mondások némikép egymáshoz hasonlítanak, és hogy ekkor a' szavak' viszonyragasztékai változást szenvednek. Névszerint ha több, azon személyü és egyes számú subjectum van a' mondásban, igéje többnyire a' többesben áll, ámbár az egyesben is helyesen tétetik, p. o. az ész, okosság és jó tanács a' vénekben van; ha pedig a' subjectumok külön személyüek, az ige a' méltóbbikhoz szabja magát p. o. ha te és testvéred jól vagytok, én és bátyád örvendünk rajta.

Az egymástól függő mondásokat megkurtítjuk, midőn egyiket megfosztván tökéletes formájától, a' mondás' részeihez tesszük hasonlóvá. Illy kurtítások átaljában véve, nem kis díszt és erőt adnak a' beszédnek, mert a' belőlök származó rövidséggel a' lelket ellen állhatatlanúl megragadja 's kellemmel és bájjal eltölti. A' mondást megfosztjuk formájától úgy, ha kötőszavát elhagyván, igéjét is máskép szerkeztetjük. Elhagyhatni nálunk

1) a' hogy kötőszót. Nyelvünkben e' szó különféle értelemben jő elő 's összehalmozása kellemetlen behatást okoz; bátran elhagyhatjuk tehát, ha ez által

részesülőre változtatjuk, p. o. gyenge lévén az ellentállásra, visszavoná magát. Mindenektől megvettetvén, még is mindannyit szerette;

5) a' ha kötőszót, Néha ezt a' mondás' minden változtatása nélkül elhagyhatni, p. o. kapálsz fiú, pénz lesz; fonsz leány, ruha lesz. Azután, mivel e' kötőszó mindig személyhez, időhöz vagy dologhoz kötött feltételt jelent, 's ennek kifejezésére bizonyos szavaink vannak, mint a' személyes feltételére: létére az időére: fogva, mulva, a' dolgokéra nézve; ezek által ismét szépen elhagyhatjuk a' ha kötőszót, p. o. Király létedre is sok volna illy fényt üznöd stb. Végre néha a' midőn szó helyett áll, mert a' következő mondás, kivált ha az elő- és utómondás azon időbeli, gyakran csak nem egy a' feltevővel. Ekkor úgy hagyhatni el, mint előbb a' midőn-ről mondatott, p. o. visszajövén, vagy visszajöttömben (ha visszajövök) itt netaláljalak. De ha az előmondás határozott, vagy e' kifejezéseket: azon esetre, úgy mindazáltal, kivévén azt stb. foglalja magában, akkor el nem hagyhatni.

90. §. A' mondások' összeköttetéseinek felcserélése.

Néha a' mondások' összeköttetését elcseréljük, a' bizonyos esetben szokott helyett mást választván. Illy cserét gyakran teszünk mind akkor, ha a' mondás' értelme megmarad 's csak külseje változik, mind akkor, ha külseje' változtával egyszersmind értelme is módosúl. Hosszas lenne itt, hol gyakorlat és itélet tenne legtöbbet, egyes esetekbe bocsátkozni; azért csak némelly példákat közlünk. Leggyakrabban visszahozó és összefog-

laló mondást szoktunk más helyett venni, p. o. barátom, ki soha kártyához nem nyúlt, játékba ereszkedett (engedő helyett visszahozó). Ártatlan volt, és meg kellett halnia (összefoglaló engedő helyett). Szomszédom engedne, de mások felbujtják (felvevő helyett ellenkező). Szólj csak egy szót és csudát fogsz látni (feltevő helyett összefoglaló) stb.

91. §. A' körbeszéd.

A' mondások' előadott összeköttetéséből származik a' másod, harmad stb. rendű, ha az összekötött mondások' egyike vagy mindenike ismét más mondással egyesül, melly ujólag mással jöhet kapcsolatba s. i. t. Ezekben új nemű összeköttetések nem fordulnak ugyan elő, de az esmertek különfélekép változtatnak 's haszonra fordíttatnak; 's illyenkor az összehuzások és kurtítások természetesen annál gyakrabbak, mennél könnyebben megértethetnek a' terjedtebb beszédszövetből. Az így összefüzött mondásokból keletkezik a' körbeszéd (periodus). Ennek létszerét tehát egy főgondolat teszi, melly két összekötött egymástól függő vagy független mondás által fejeztetvén ki, olly határozott és tökéletes egészet képez, hogy értelmét csak az foghatja fel teljesen, ki azt szinte végig olvassa a). Nagyobb körbe-

a) Nehéz a' körbeszéd' értelmét pontosan meghatározni. Aristoteles (Rhet. I. 3. Ç. 9.) szerint az átlátható nagyságú és magában kezdődő 's végződő beszéd. Cicero (Orat. C. 66) szerint: est oratio in quodam quasi orbe inclusa procurrens, quoad persistat in singulis perfectis, absolutisque sententiis. Bizonyos azonban, hogy sajátsága nem áll a' hosszuságban 's bővebb kifejtésben 's nem is az egymás alá rendelt mondások' összekötésében, hanem inkább az egy dologhoz tartozó képzeteknek szép tökéletes egészszé egyesítésében.

szédre legalkalmatosb, a' független mondások' összekötetését venni alapúl, mert ebben az elő- és utómondás elég tért nyújt illő kifejtésre. A' fő gondolatot kifejező mondások' értelme ismét más, hozzájok kapcsolt mondások által bővittetik. Egyébiránt a' körbeszéd megmarad, ha bár elő- és utómondása' tulajdon és bevett rendét elváltoztatjuk, vagy szokott kezdetétől eltávozunk. Mivel pedig mind több vagy kevesebb, jóllehet csak két, főtagból állhat, mind képzeteinek logicai viszonyai különfélék lehetnek, maga a' körbeszéd is sokféle lehet. Illy körbeszéd, p. o. Hallottam embereket, kik hazámfiait vadaknak nevezték, de soha még vadak gunykaczajra nem fakadtak, midőn valamelly ember azon esengett, hogy vér ne ontassék.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' nyelvmüvelésről.

ELSŐ FEJEZET.

A' nyelv' bőségéről.

92. §. A' müvelt nyelv' tökéletességei.

A' nyelv, mint a' lelki állapotok' kifejezése egy nyomon jár a' folyvást előrehaladó lélekkel, az lévén tehát létünk' főtörvénye, hogy tehetséginket lehetőleg kifejtsük, önként következik, hogy nyelvünket is természete' hív megőrzése mellett csinosítani 's müvelni elmulaszthatatlan kötelességünk.

Müvelt nyelvnek azt mondjuk, melly a' nyelv' fő czéljához képest eléggé bő és gazdag, azaz: képes lelkünk' minden állapotját — képzeteit, érzelmeit és vágyá-

sait — kifejezni, melly olly határozottan és helyesen előadhatja ezen állapotokat, hogy mindenkiben, ki a' nyelvet érti, ez által épen a' czélba vett képzetek, érzelmek és vágyások, és pedig egyszerre, könnyen 's minden fenakadás nélkűl gerjedjenek; végre melly hangra és characterre nézve az iró' sajátságához vagy a' tárgy' természetéhez simúlhatván, ékességgel is díszeskedik.

93. §. A' nyelv' bőségének értelme.

Bő és gazdag a' nyelv, ha nem csak a' főbb képzeteket, hanem ezek' legkisebb változásait is előterjesztheti 's sajátságuk szerint megjegyezheti, ha továbbá azon egy képzet kifejezésére több szóval azon egy gondolat' kijelentésére több szólásmóddal birván, az előadás' hathatósságát és ékességét előmozdíthatja. Azonban illy tág értelemben bőnek egy nyelvet sem mondhatunk, sőt ezen ideált elérni bármelly nyelv is haszontalanúl törekszik, mert tudjuk, hogy esmeretünk naponként gyarapúl, a' mindig munkás emberi elme új meg új gondolatokat alkot 's az indulat hányta emberi szivben más és más érzemény gerjed. De nyelvünk' bőségének meghatározásában más nyelvek' bőségét sem vehetjük példáúl. Mindenik nyelvnek van olly bősége, mellyre a' másiknak nincs szüksége, sőt ollyan is lehet, mellytől az azon szóló nemzet örömöst megmenekednék; valamint minden nyelvben vannak olly éktelen másítások, — mellyeket másba átültetni nem lehet, de nem is szükséges, mert azokat máskép is ki lehet fejezni. Honnan a'mit tehetünk, abban áll: hogy nyelvünknek a' lehetséges bőséget megszerezzük, 's azért elavult helyes szavainkat új életre hozzuk, a' felvehető tájszavainkat közdivatuakká tegyük 's a' melly tárgynak még nincs honi neve, annak kifejezésére vagy idegen nyelvből kölcsönözzünk vagy nyelvünkből magából alkossunk új szavat; azután men-

nyire lehet, szólásmódjainkat gyarapítsuk, más nyelvek' példáján 's eleink' vagy tájékink' szokásán építvén.

94. §. Az elavúlt szó.

Elavúlt szónak azt nevezzük, melly a' szokásból kimaradt vagy azért, mivel a' nemzet más nemzettől a' magáénál hathatósb szót tanult, vagy azért, mivel a' nemzet' izlése tökéletesűlvén, a' nemtelen szót elhagyta 's a' roszszúl hangzót addig simítgatá, míg egészen ujjá nem lett. Néha azonban történetből is avul el szó. Magával hozza ezt a' nyelv' változatossága, és sokszor olly szó is avúlt el, mellyet a' később kor nem tudott kipótolni 's kénytelen volt kellemetlen körűlírással kitenni, sőt gyakran illy szóval együtt a' képzet is mintegy elveszett, 's más rokonnal olly szorosan egyesűlt, hogy azokat egymástól megválasztani nem tudá. Ezen szavakat, mennyire szükségesek 's kívánságunknak megfelelnek, nem csak szabad de kötelesség is feleleveníteni. Például szolgálnak erre mind a' régi Róma' némelly jelesb irói, névszerint Virgilius, Salustius, Lucretius, mind Europa' müvelt újabb nemzeti közűl főkép a' németek, kik elavúlt szavaiknak új életet adtak. Kövessük tehát ezeket 's annál is inkább, mert az ujólag életre segélt szó magából a' nyelvből vétetvén 's a' régiségtől mintegy megszenteltetvén, nem ronthatja meg a' nyelv' természetét. Illy elavúlt szavakat vagy nyelvemlékeinkből szedünk össze vagy származék szavaink' szónyomozás szerinti feltagolásából keressük ki. Nyelvtudósink' szorgalma régi irományinkból már sok szót hozott napfényre; ámbár nyelvünk' ezen kútfeje még koránt sincs kimerítve. Többet igér a' másik mód, mert származtatási ragasztékaink tőszavainkhoz ezeknek majd minden változtatása nélkűl járulván, összetételkor pedig változhatatlan töveikben füzetvén egymáshoz szavaink, az elavultak' illy kikere-

sése nagyon könnyű. Ha tehát az így nyert szónak értelmét és természetét hihetőleg kitapogathatjuk vagy régi nyelvemlékeinkben feltalálhatjuk, azzal bátran élhetünk, p. o. kör ezekből: kör-űl, kör-ít; gyom gyomlál-ból stb. Kivételt szenvednek 1) a' bitang és több értelmű szavak, mert ezek a' nyelv' értelmességét rongálják; 2) az alacson mellékképzetet magokkal hordozó, nemtelen szavak, mert a' művelt izléssel ellenkeznek; 3) a' helytelenűl alkotottak és származékaikkal együtt teljesen elavultak, következőleg egészen szokatlan hangúak, mint: ysa, heon stb.

95. §. A' tájszavak.

Tájszavaknak azokat hijjuk, mellyek csak bizonyos tájok' tulajdonai 's a' közönséges nyelvben fel nem találtatnak. Ezek kétfélék. Vagy hajdan az egész nemzet esmerte azokat és csak később vesztek ki az ország' több részében, vagy soha sem voltak közösek és egyedűl az ország' azon táján készültek, hol most is divatoznak. Az elsők az elavultakhoz tartoznak; ezekről pedig már látók, mennyire haszonvehetők. Ide tartoznak azok, mellyek' nyomait régi irományinkban feltaláljuk, mellyek' származékai a' közös nyelvben mind eddig fenmaradtanak és mellyek vagy eredeti gyökerek vagy ezekből származtak. Nagyobb szemességet kívánnak ugyan azon szavak, mellyek csak mai lakhelyökön készültek; de még sem vethetni meg egészen ezeket is, mert valamint az egész nemzetnek úgy minden egyes tájnak van hatalma, sőt különös körűlállásai miatt szüksége nyelvét gyarapítani 's művelni. Ezekből a' jól készűlteket, haszonra helyesen fordítottakat bátran elfogadhatjuk; a' helytelen alkotásúakkal és rosz használatúakkal nyelvünk' törvényességét és értelmességét rongálni kár volna.

96. §. Az új szavak.

Bővíthetjük harmadszor nyelvünket új honi szavak által. Naponkint gyarapuló esmereteink' kifejezésére szavakat 's pedig főkép honiakat kell előállítanunk, mert az idegen szó a' nyelv' hangfolyamát megzavarja, egységét és törvényszerűségét megrontja, a' nyelven szólókra nézve részint érthetetlen, részint belső erőben és hathatósságban szűkölködő. Az új szavak' alkotását és terjesztését az élő nyelvben nem lehet gátolni, mert ez nem olly elvégzett egész, mint a' holt. Csakhogy 1) az új szó határozottan fejezze ki azt, mit akar. Innen midőn műszót alkotunk, vagy idegen nyelvből fordítunk, legyen a' műszó szükséges és értelmes, ne fordítsuk azt betű szerint vagy szóról szóra, hanem visgáljuk meg értelmét azon tudományban, mellyhez tartozik 's ez szerint nevezzük el nyelvünkön. Ezt főkép akkor kell tennünk, ha az idegen szó vagy nem fejezi ki jól a' tárgyat vagy már magában rosz szó. Néha ugyanazon tárgynak más hivatala van egyik nemzetnél, mint a' másiknál; ekkor tehát nekünk azon hivatal szerint kell neveznünk, mellyet nálunk bír. Végre az illy szó ne ejtsen benünket semmi következetlenségbe, és a' gondolatot minden esetben 's minden viszonyban kifejezze. 2) Az új szó, ha származtatott, bizonyos gyökértől jöjjön 's a' nyelv' hangrendéhez és hasonlatához szabassék; ha pedig összetett, az összetétel' törvényét hiven kövesse. Azért olly új szóról, mellyen a' származtatás ki nem tetszik, előre jövendölhetni, hogy, ámbár nagy hézagot pótol ki, idő mulva kivesz. 3) Az új szók ritkán 's más szokottak közé vegyítve forduljanak elő, mert így ezek közt szinte eltünnek, értelmök legalább ezek által kimutattatik.

97. §. A' kölcsönözött szavak.

Negyedszer a' kölcsönözés is nyújt szavakat új képzeteink' kifejezésére. Való ugyan, hogy az eredeti nyelvnek idegen szó által veszélyeztetett belső erejét, ritka báját és mindig tartó értelmességét semmi más tökéletesség ki nem pótolhatja, sikeretlen is az egészen tulajdon szavakban majdnem teljesen szűkölködő, de egyébként müvelt franczia, angol és olasz nyelvet ellenpéldául felhozni, mert ezek leánynyelvek, mellyek természetét az eredeti nyelv csak úgy veheti fel, ha előbb megromlott; mindazáltal mivel minden idegen szót nyelvünkből, bősége' sértése nélkül, úgy sem irthatunk ki, némelly esetekben ezen túl is szabad és kell idegen szót kölcsönöznünk. Szükséges tehát a' szavakat többféle tekintetből megvizsgálnunk 's így elhatároznunk, mellyek árthatnak leginkább nyelvünk' tisztaságának, következőleg mellyeket nem kölcsönözhetünk. A' nyelvünk' hangrende szerint elváltoztatott 's hosszas vele élés által közértelműekké lett idegen szavakat, mivel így meghonosodtak, kár volna bolygatni, millyenek p. o. k e r e s z t é n y, e k e, stb. Szintúgy másodszor a' főnevek, átaljában véve, ritkábban előjövő képzeteket jelentvén 's magukban hathatósság nélkül lévén, nem kivánnak belső értelmességet és nem igen hatnak be a' nyelv' természetébe; követik ezeket az igék, mellyek belső erővel birván, már jobban érdeklik a' nyelv' természetét, de koránt sem annyira, mint a' mellléknevek és határozók; legterjedtebb értelmüek pedig a' viszony és kötőszavak. Azért mindenek előtt az idegen igéket, mellékneveket és határozókat irtsuk ki; viszony. és kötőszavakat épen nem, igéket, mellékneveket és határozókat pedig csak legnagyobb szükségben kölcsönözzünk,

egyedül a' főnevekre nézve élhetvén kevessé több szabadsággal.

E' végből a' főneveket három osztályra különözzük. Lehetnek azok 1) érzékiek, az az érzékeink alá eső tárgyakat jelentők, p. o. ház, ablak stb., 2) nemérzékiek, vagy olly képzeteket jelentők, mellyeket az érzékeink vagy belső érzésünk által észrevehető tárgyak valamennyire megfoghatókká tehetnek, p.o. sympathia, phantasia stb., 3) érzéshaladók, vagy csak ész által megesmerhető képzeteket jelentők, p. o. hypothesis, substantia stb. — Az elsők, ha idegenek is, nyelvünk' tisztaságát nem könnyen ronthatják meg, mert csak egyes tárgyakat jelentvén, nem igen hatnak be a' nyelv' természetébe; azután az új tárgyak' esméretével terjedvén el a' nemzetnél, magok a' látott tárgyak megmagyarázzák őket, 's annál inkább elfogadhatók, mivel a' köznép' szájában mindig forogván, már nagyobb részént honi köntösbe öltöztettek; végre valóságos tárgyakat jelentvén, belső hathatosságukra ritkán vagyon vagy épen nincs szükség. Kivánatosabbak a' második osztálybeliek' eredeti nevei, mert ezekben különösen megkivántatván a' hathatósság, az eredeti szó által érzeményünk sokkal nagyobb behatást nyer, a' képzet' erejét kétszeresen érzi, azután ezek nem olly közértelmüek, nincsenek még honi alakba öntve 's ezt nem is könnyen reménylhetni; végre ezeknek gyakran kell a' képzet' megértésére szolgálniok, holott a' képzet ritkán segíti megértésöket. A' harmadik sorbeliek még illy közértelmüek sem, idegen formájokat nagy részint megtartották, az általok jelentett képzet nem segíti értelmességöket, sőt inkább általok kell a' homályos képzeteket felvilágosítani; azért sokkal inkább honiaknak kell lenniek mint az érzékieknek. Azonban, mivel e' szavak nem kivánják olly igen a' hathatósságot, mint a' belső érzeményünk körül foglalatoskodók 's képzetei-

teiket értelmes eredeti szóval kitenni olly nehéz, a' legkevesbé homályos értelem pedig zürzavart okozhat, ezeket talán, mennyire könnyen érthető eredeti szavakkal ki nem fejezhetnők, legalább ideig óráig megtarthatjuk.

98. §. A' szavak' értelmének változtatása.

Olly képzetek is jönnek elő, mellyeket semmi származtatott, összetett vagy kölcsönözött szóval ki nem tehetünk. Ezeket, mivel új gyökeret alkotni nem szabad, ujólag alkotott szóval kényteleníttetünk kifejezni, ennek értelmét valamennyire elváltoztatván, p. o. kalapos tulajdonkép kalappal birót tesz, azonban értelme csak azon kézmüvesre van szorítva, ki kalapot készít. Ámbár pedig az értelemváltoztatás majd mindennemű szavakra elterjed és nélkűle alig alkothatni új szót; mindazáltal a' nyelvre nézve két kellemetlen következést szűl, u. m. a' gyökerek' és ragasztékok' értelmének bizonytalanságát, mellyet semmiképp sem lehet elhárítani, azután a' nyelv' nagyobb vagy kisebb határozatlanságát, melly a' szók' több értelmüségéből természetesen következik. Ezen, minden nyelvre kiterjedő 's inkább a' képzelet' szabadabb csapongásain mint a' nyelv' természetén épült módot, nem lehet bizonyos szabályokra szorítani 's még a' nyelvszokás sem lehet bene bizonyos vezér; azért csak némelly, a' józan ész és tapasztalás nyujtotta szabályokat adhatunk, segéd̈ül vévén néhol nyelvünk' szokását.

Az értelemváltoztatás egyik főmódja az. midőn az egyik beszédrészt változatlanúl veszszük a' másik helyett. Nyelvünk ebben nagy könnyűséggel bír. Főnév helyett néha igével él, mint bizonyítják azon gyökérigéi, mellyek főnevek is egyszersmind, p. o. les, nyom stb.; de így sok kétes értelem támadván, ha lehet, jobb e' módot elmellőzni; néha as, es, os ragasztékú mellék-

névvel, p. o. kocsis, hajós stb.; néha jelenidejű részesülővel főkép személyekről, mint: iró, hallgató stb., de egyéb tárgyakról is, p. o. eső, adó stb.; néha rendszám névvel elhagyván ik végzetét: mint: század, ezered stb. — Melléknév helyett élünk néha főnévvel és határozóval is, de ezek való összetételek 's azért nem tartóznak ide. E' módokkal, mint nyelvünk' természetében gyökerezőkkel, bátran élhetünk új képzeteink' kifejezésére.

Nagyobb figyelmet kivánnak azon értelem változtatások, mellyekre nyelvünk semmi bizonyos törvényt nem szab. Ezek az előbbieknél gyakrabban jönnek elő, sőt egyesülhetnek is amazokkal ugyanazon Iróban, p. o. hajós melléknevet tehetem főnévvé, de így csak hajóval birót jelent, ezen értelmét meg kell szorítanom, ha általa hajóval bánót akarok kifejezni. Illy esetben a' hasonlat lehet legbiztosabb vezér, p. o. fazékas, kalapos stb. szavaink mutatják, hogy újabb kézműveseinket elnevezhetjük foglalkozásuk' tárgya szerint; de a' szóhasonlat ritkán elég 's itt főkép a' józan észtől kell tanácsot kérnünk. Maga a' gondolat, mellyel a' képzetet leirjuk, legyen helyes és kimerítő, ha azt akarjuk, hogy felvett jelünk értelemben ne szükölködjék. A' közelebbről rokon képzetek' jeleit csak akkor szabad elcserélni, ha szükség kényszerit reá 's általa a' képzetek össze nem zavartatnak, p. o. komoly és komor, szorosan véve, egyet tesz: mindazáltal, nem lévén a' latin serius melléknévnek megfelelő szavunk, az elsőt ennek kifejezésére helyesen fordíthatjuk, annál inkább, mivel hangra nézve az utólsónál lágyabb 's kellemesb. A' távolabbi rokonságú képzetek' jeleinek felcseréléskor az érzéki tárgyak' tulajdonságait visszük át a' nem érzékiekre, mint: befejezés, nyakas, majd az egyetemi értelmű szavakat a' szorosb de azon nemű képze-

tek' kifejezésére fordítjuk 's így szorosb értelemben vesszük, p. o. sárgaság. Az első mód igen kiterjedő, 's majd minden elvont szó szerinte készült eleinte, a' másik ritkábban jő elő; amaz inkább a' képzeleten épül, ezt inkább az értelem gyakorolja. Azonban az új szó mindig illő legyen az általa kifejezett képzetre, különben hijános lesz, p. o. hideglelés; de igen egyetemi értelmű se legyen, ha csak más szó által szorosban meg nem határoztatik, p. o. szenvedő ige. Végre az értelemváltoztatásban más nyelvek' példáját is követhetjük, kivált mellyben több esmeretes nyelv megegyez 's melly a' józan ésszel nem ellenkezik, p. o. iv papiros vagy füzet jó szavak Bogen Papier és Heft német szavak' példájára. Kivévén, ha az idegen szó valamelly különös szokásból vagy nyelvbeli visszaélésből származott, mert ezeket fordítani nevetséges volna, p. o. ha a' német schauspielt nézőjátéknak mondanók.

99. §. Az idegen szólásmódok' követéséről.

Nyelvbővítés végett gyarapítani kell a' szólásmódokat vagy a' szavak' összekötését is, szemelőtt tartván más nyelvek' példáját, azután eleink' vagy tájékunk' szokását.

Keleti eredeténél fogva leginkább szókötésében távozik el nyelvünk a' nyugottiaktól; azonban itt letelepedtünk óta a' szomszédokkal volt közösülés, kivált pedig az idegen nyelvekből tett fordítások által becsuszott sok szójárás miátt keleti bélyege' megőrzése mellett azokhoz valamennyire közelített, mint p. o. a' fog segédigével készült jövő időben. Honnan ámbár olly szólásokban, mellyek a' nyelv' egész belsejébe elterjednek 's így annak mostani állapotját megváltoztatnák, nyelvsértés nélkül a' nyugottiakat nem követhetjük; olly ese-

tekben mindazáltal, mellyek ritkábban fordulván elő nyelvünk' belsejébe nem hatnak, és csak egy vagy más tekintetben látszanak azzal némikép ellenkezni, nyelvünket a' nyugottiak által tovább is művelhetjük. Mert az illy, elmésen és okosan intézett új szólások egy felől a' nyelvet gazdagítják, más felöl ujságuk által is kedveltetvén magukat, 's más és más szinnel festvén a' gondolatot, a' nyelvet hathatósabbá teszik. Illy új szólás támad, ha a' sok hogy szó' elhagyása végett határozatlan igével élünk, vagy változtatás' okáért igéinket szenvedőleg ragasztjuk. Végre olly szólásokban, mellyek a' szók' vagy szólások' értelmének elváltoztatásában gyökereznek, hová a' példabeszédek is tartoznak, más aemzeteket minden kifogás nélkül követhetünk, mert ezek a' nemzetek' sajátságából 's különös szokásaiból eredvén, más nemzet' sajátságával és szokásaival néha szembeszökőleg ellenkeznek, p. o. milly visszatetszenék, ha e' mondásunkat: kapufától vett búcsút latin nyelvre fordítanók? Csak olly szólásokban követheti egyik nyelv a' másikat, mellyek a' józan ész' törvényein vagy a' képzelet' munkálkodásán épülnek, p. o. lassan siess, kenyeret keres stb. Szinte így vélekedünk a' velünk rokon keleti nyelvek' szólásmódjairól is, mert e' nyelvek részint a' mienknél kevesbé müveltek, részint előttünk esmeretlenek lévén, szólásmódjaik már némikép a' nyugottiakéhoz simult gondolkozásmódunktól 's nyelvünktől még inkább elütnek.

100. §. Az elavult és tájéki szólásmódokról.

Valamint szavak, úgy szólásmódok is avultak el a' nyelvben, mellyek helyett roszszabbakat és helytelenebbeket kapott fel a' szokás. Kétségtelen tehát, hogy nyelvbővítés végett ezeket feleleveníteni nem csak szabad, de szükséges is, p. o. régi ennen magam,

tennen magad, minnen magunk stb. névmásaink már avulni kezdettek, helyet adván a' rosszúl alkotott önnön magam stb. névmásoknak, azokat tehát fel kell élesztenünk. Azonban nem csak illyenkor, hanem azon esetben is, ha a' nyomozás nem illy nyilván pártolja a' régi szólásmódokat, és vagy egészen hallgat felőlök, vagy inkább védi a' szokottakat, feleleveníthetjük a' régieket 's amazokkal együtt haszonra fordíthatjuk, mint a' lőn, tőn stb. igeragasztást a' leve, teve stb. helyett. De ha az elavult szólások nyelvünk' mostani természetével épen nem egyeznek, sőt azt megváltoztatnák, akkor rosszaljuk azokat, p. o. helytelen volna a' szokott halálnak, malasztban helyett irni: halálnek, milosztben. Végre nem a' nyelv' grammaticai törvényein épült, hanem a' szavak' értelmének elváltoztatásából származó elavult szólásmódjainkat bátran feleleveníthetjük, csak a' gondolat, mellyen alapulnak, a' józan ésszel megegyezzen 's általok kétes értelem ne támadjon.

Hogy a' nyelv' törvényeit sértő tájszólásokat el nem fogadhatjuk, arról kétség sem lehet, sőt ezeket a' legtartósb egyetemi szokás sem erősítheti meg, p. o. a' palóczok szerint kapával, püspöknál mondani hiba volna, mert nyelvünk' mai hangrendével ezek nem férnek össze, jóllehet a' szónyomozástól helyben hagyatnak. Hol ellenben a' nyelv' természete nem ellenzi, illy tájszólásokkal bátran élhetünk' nyelvünk' bőségének, határozottságának és széphangzatának elősegélésére, p. o. a' jelentő mód' múlt idejének többes harmadik személyét anak, enek ragasztékkal irhatjuk erdélyiesen: szaladtanak, eredtenek. Még szabadabban élhetünk azon tájszólásokkal, mellyek iránt a' nyelv' természete egészen hallgat. Illyenek azok, mellyek nem annyira a' nyelvben, mint a' dolog' természetében gyökereznek. Ha tehát a' gondolat, mellyen épűlnek, nem

nem egészen helytelen, bátran élhetünk velek, ide értvén a' merészebb képeket is, mivel ezek a' nemzet' egy részénél el lévén terjedve, némiképen honiak.

MÁSODIK FEJEZET.

A' nyelv' értelmességéről.

101. §. A' nyelv' értelmessége.

Értelmes a' nyelv, ha általa gondolatinkat olly világosan és határozottan előadhatjuk, hogy azokat minden félreértés és fenakadás nélkül kiki megértheti 's eltalálhatja. Erre tehát megkivántatik, hogy minden szónak és szólásnak részint a' dolgot világosan képzeltető, részint teljesen határozott értelme legyen. Amaz a' dolog' megértését könnyebbíti, ez a' kétes értelmet hárítja el. Azért is amaz csak a' szokotthoz ragaszkodik, minduntalan változik 's az újításokat elfogadó nyelvszokástól függ; ez gyakran ujításokat kiván, 's a' szavak' és szólások' értelmének megállapitását nem hagyja egyedül a' nyelvszokásra, hanem elvek szerint törekszik meghatározni. Innen, ámbár a' könnyü értelem a' nyelvnek egyik fő, következőleg nyelvmüveléskor el nem mellőzhető, tulajdonsága; mind az által ujításinkban vezérül nem foghatjuk, mert a' józan ész' törvénye szerint is tartozunk azt nagyobb tökéletességért, nagyobb haszonért ideig óráig feláldozni.

Nyelvünk' könnyű értelmének előmozdítása végett tehát ne ujítsunk, hol nem szükséges, mert ha a' képzet' kifejezésére az előadás' mindenik nemében vagyon már jó szó, minek új szót alkotni? azután olly származtatott és összetett szavakat válasszunk, mellyeknek értelme a' szavak' eredeti értelmével legrokonabb, végre képzeteink' kifejezésére csak olly elavult szavakat

és szólásokat fordítsunk, mellyek' értelmét könnyen kitapogathatjuk.

102. §. A' rokonértelmű szavak.

A' nyelv' határozottsága főkép a' határozatlan értelmű szavak' kerülésében áll. Minden nyelvben vannak határozatlan értelmű szavak, mellyek majd ezt majd azt jelentik, kelleténél majd többet majd kevesebbet fejeznek ki; de teljesen egy értelmüek nem lehetnek, mert már hangjaik' különbözéséből nyilván kitetszik, hogy alkotásuk más és más nézeten alapúlt. Azonban az illy szavak, mivel különségöket néha igen nehéz sőt talán lehetetlen kimutatni, egyjelentésüeknek látszanak. Illy szavak részint a' legrégiebb időből származnak, mikor az érzéki tárgyak' nevei a' nemérzékiek' kifejezésére is fordíttattak 's így kettős értelmet nyertek, részint a' háznépek' egy nemzetté olvadtának korából, midőn az egyes háznépek' szavai a' közös nyelvbe átmentek, részint a' nyelv' azon időszakából, mikor a' nemzet' tudósai az idegen elmemüveket önnyelvökre fordítgatván, ezek' kifejezéseit a' magokéba átviszik, 's így kiki közülök, ha a' nyelvben épen semmi vagy legalább alkalmatos szót nem talál, újat alkot. A' nyelv' müveltsége azonban megkivánja, hogy minden képzet' kifejezésére legyen helyesen alkotott, határozott jelentésü és jól hangzó szó, melly értelemre nézve semmi más szóval meg nem egyez, ámbár rokon igen is lehet. Azon szavakat, mellyek hasonló képzeteken alapúlván, különböző értelmüek ugyan, de értelmeik olly közel esnek egymáshoz, hogy különségöket nem könnyű észre venni, **rokon értelmű szavaknak** (synonima) hijjuk. Ezeket csak a' nyelv' szavainak szoros vizsgálata és hosszas gyakorlás által lehet megesmerni, hanem jelentéseik' különségének határozott kifejtése végett szükséges a'

nyelv' lelkébe mélyebben behatni, és a' felosztásról, a' képzetek' nemeiről 's alnemeiről és innen eredő mind azon mind alrendűségéről szóló logicai oktatást szem előtt tartani, segédül vévén más nyelvek' példáját és a' jó izlést.

A' tulajdon nevek nem lehetnek rokonértelmű szavak, hanem csak a' közösek, az egyenlő hangzatú (dél, tél) 's egy jelentésű szavak (historia történetirás) sem lehetnek azok, sőt az általok kifejezett képzeteknek különböző jelentéssel kell birniok, de úgy, hogy a' közös jegyekben megegyezzenek, és mennél nagyobb ezen megegyezés, annál hasonlóbbak a' szavak' jelentései. Innen leghasonlóbbak, ha közelebbi felső fogalmuk közös, p. o. folyó és patak rokonértelmüek, tenger és folyó nem. Ha csak távolabbi felső fogalmuk ugyan az, különségöket könnyebb észre venni. Egyébiránt mind az azon- mind az alrendű képzetek adhatnak rokonértelmű szavakat, mert az alrendüeknek is lehet közös közelebbi fogalmuk, p. o. önszeretet, hazaszeretet azon rendű képzetek' felső fogalma a' szeretet; a' fér szónak alrendű képzetei ezek: befér, elfér, megfér stb. Ha a' szónak több értelme van, mindeniknél fogva meg kell azt határozni 's a' rokonokkal összehasonlítani (dolog p. o. egy részről munka más részről tárgy szavunkkal rokon). Szinte úgy ha összetett, mert ekkor egyik jegyénél fogva egyik, másiknál fogva másik szóosztállyal határos. Végre az ellenkező és felváltható képzeteket jelentő szavak is lehetnek rokon értelmüek; de az ellenkező képzeteket jelentők csak némelly egyes esetekben, p. o. idős, koros felváltható képzeteket jelentenek és rokonértelmű szavak.

Világos ezekből, hogy a' rokonértelmű szavak' jelentései főképzetre nézve hasonlítnak egymáshoz, hanem olly mellékképzetek által különböznek, mellyeket pontos szétbontás nélkül ki nem mutathatni. Meghatá-

roztatván tehát ezek, a' nyelv' határozottságát kétségkivűl nagyon elősegítik; mindazáltal ezen határozgatást szerfelett messze ne üzzük, mert a' rokon értelmű szavak által a' nyelv' bősége és különfélesége, főkép a' nyelvművekben előjövő színadás sokat nyer, sokszor egyik szó az érzéki kifejezés miatt inkább illő lévén a' költés és ékesszólás' nyelvéhez, rokonai pedig a' nemérzéki megjegyzés miatt inkább a' prosáéhoz.

103. §. Nyelvünk' határozottságát illető szabályok.

Ha nyelvünknek határozott értelmességét elő akarjuk segélni, 1) egy értelmű szavainkat, mellyekkel a' rokon képzetek' kifejezésére minden különség nélkül élünk, határozzuk meg, mindeniknek különös jelentést adván, p. o. gyermekes és gyermeki egyértelmű mellékneveink közűl amaz tegye a' német kindisch, ez a' kindlich melléknevet; 2) új képzeteinknek tanácsosb új nevet adni, mint a' rokon képzetekét majd egyik majd másik értelemben venni, p. o. valóság szavunk a' latin ens, essentia, substantia, realitas szavakat teszi, meg kell tehát értelmét szorítani 's a' többi latin szavakat máskép elnevezni; 3) a' melly szavak' értelmét meg nem határozhatjuk, azokkal épen ne éljünk, illyen nálunk, p. o. izé; 4) újitásinkban kerüljünk minden kétes értelmet. Főkép vigyázzunk az értelem' elváltoztatásában, melly által kettős értelem támad ugyan, de nem épen mindig kétes. Azért is a' való értelmében nem divatozó szót bátran fordíthatjuk a' rokon képzet' kifejezésére, p. o. titoknok titokkal bánót tesz, de így nem élvén vele, miért ne vehetnők a' secretarius latin szó' kifejezésére? Hasonlóan a' beszéd' egyik részét a' hasonló értelmű másik rész helyett vehetjük, p. o. egyenlítő az aequa-

tor szó' kifejezésére, mert a' beszéd megmutatja, milly rész gyanánt szolgál a' szó. Ezen okból régi szavainkat szabadabban vihetjük át a' távolabbi mint a' rokon képzetekre, p. o. ív papiros.

HARMADIK FEJEZET.

A' nyelv' ékességéről.

104. §. A' nyelv' szabályossága.

A' müvelt nyelv' harmadik főtökélletességét, az ékességet, annak szabályossága, velős rövidsége és szép hangzata teszi.

Bajos meghatározni, ha a' nyelv' szabályossága, melly törvényei' egyszerüségében és a' kifogások' nemlétében áll, elősegíti-e vagy nem annak ékességét. Az egyszerüség minden tárgyban csak kevés ideig tartó kellemmel bír, egyedül a' helyesen tett változtatások kötik le bizonyosan ez állhatatlan embert. Honnan valamint a' kifogást nem türő szabálytalanság untatja a' jobb izlést, úgy a' szertelen szabálytalanság is kifárasztja. Nyelvünket e' tekintetből vizsgálván, tapasztaljuk, hogy alkotmánya az europai nyelvekéi közt legegyszerűbb, legszabályosb 's úgy szólván, igen csekély kifogásokat szenvedő alapon épül. Hangejtésében az egymásba nehezebben folyó mássalhangzók annyira idegenkednek egymástól, külön nemű hangzói olly igen ellenkeznek egymással, hogy ugyanazon szóban együtt nem lehetnek. Grammaticai alkotmánya hasonlóan egyszerű. Nevei nincsenek nemekre osztva. Névragasztása, ha a' különböző hangú hangzók által okozott különséget nem tekintjük, csak egy minden kifogás nélkül. Müvelő igéinek csak két ragasztása van, értelemre nézve egyik határozott, másik határozatlan; szenvedő igéit csak egyféleképp ra-

gasztja 's ik-es igéivel is ez szerint bánik. Rendhagyó ragasztású igéi nincsenek, mert az ide tartozni látszók is némelly egyetemi szabályok alá vonathatnak. Egyedül a' szókötésre nézve látszik valamelly szabálytalanságot eltürni, szavainak rendét nem annyira a' nyelv' törvényei mint az értelem' különsége szabván ki.

Mélyen gyökerezvén tehát e' szabályosság nyelvünk' természetébe, megkell azt tartanunk, 's más nyelvek' bájoló szabálytalanságával nem szabad elcserélnünk. Azonban hol lehet, kerüljük az untató egyformaságot. Maradjon meg tehát az eddig is szokásban volt l ő n, t ő n stb. a' szabályosb l e v e, t e v e helyett, az a l u s z o m, a l s z o m, a l u v á m, a l v a látszó szabálytalanság. Bővítsük nyelvünket főkép származtatás által, e' végre kivált gyakrabban előjövő ragasztékainkkal élvén, de a' ritkábban előfordulóktól se idegenkedjünk, ha természetök eléggé ki van fejtve, millyenek az é s z, n o k stb. Leginkább pedig összetétel által alkossunk új szót, melly a' hangokat különfélekép vegyítheti, nyelvünk' szabályosságát semmit sem sértvén.

105. §. A' nyelv' rövidsége.

Nagy tökélletessége a' nyelvnek, ha gondolatinkat szó- vagy hangszaporítás nélkül röviden kifejezheti, mert így nemcsak könnyebbíti gondolatink' előadását, hanem annak különös belső erőt és bájt is kölcsönöz. Nyelvünk' müvelésében tehát egyik szempont annak rövidítése; de, mivel csak másod rendű szempont, általa nyelvünknek sem természetét, sem értelmességét, sőt szép hangzatát sem szabad sérteni. Továbbá a' nyelvek természetre nézve elütvén egymástól 's ezt sérteni rövidítés közben sem lévén szabad, következik, hogy mindenik nyelvben különböző a' rövidség' ideálja 's azért

bene más nyelveket nem utánazhatni. Egyébiránt nyelvünk e' pontban sok más nyelvvel bátran mérkőzhetik. Illy rövidséget szűlnek a' nevekkel össze olvadó viszonyragasztékai: ur-nak, hegy-re, város-ba stb., a' birtok' nevéhez toldott személyragasztékai: láb-am, kalap-od, atyái-nk stb.; a' tehetős, müveltető és gyakorló igeképzői: ad-hat, szed-et, ir-ogat stb; ámbár nem tagadhatni, hogy nyelvünk sem képes más nemzetek' minden szavát eggyel visszaadni, valamint neki is vannak más nyelven épen annyit érőkkel fel nem váltható szavai.

106. §. Utmutatás a' nyelv' rövidítésére.

Nyelvünk' rövidségére nézve tekíntetbe kell venni, hogy, ámbár gyökérszavaink mind egy tagúak, még is igen sok hosszú szavunk vagyon. Oka ennek az, mert a' mit más nyelv több szóval fejez ki, a' mienk egy szóval adja, p. o. a' müveltető 's tehetős igékben 's a' nevekhez toldott viszonyragasztékokban, azután mert nálunk a' származtatás igen könnyű, egy gyökérhez egymás után két, három sőt több szóképző is járulhatván, p. o. egy-es-ül-et, és mivel ragasztékaink és szóképzőink jobban megtarták eredeti formájokat, következőleg nem állnak egyes betükből, mint más nyelvekben, hanem szótagokból, p. o. jár-ja-tok. Szavaink hosszúsága tehát nyelvünk' természetében gyökerezvén, azt teljesen ki nem irthatjuk, 's azért nyelvünk' rövidítésében csak az lehet főtörvény: hogy a' nyelv' törvényei szerint, vagy értelmesség és széphangzat miatt nem szükséges toldalékokat akar új szavainkba akar szólásmódjainkba felvenni kár volna, 's hol illyeneket találunk, bátran kiirthatjuk. Hiba tehát két, egészen egy-

értelmű szóképzőt toldani ugyanazon szóhoz, p. o. egyesűl helyett egyesülődik. Még nagyobb hiba, ha egy képző kétszer jő elő, p. o. igazságosság. Honnan helyesen tettek azon iróink, kik illyeneket megkurtítottak, p. o. irgalom, figyelem.

A' szólások' szükségtelen toldalékinak elhagyása még kivánatosb, kivált mikor a' lélek' megindítása van czélba véve. Ez illyenkor a' mondás' csekélyebb finomságait 's a' kevés jelentésű kötőszavakat, hogy annál előbb czélt érhessen, átugorván, kétségkivűl jobban érdekeltetik olly nyelvtől, mellyben illyeneket nem talál. A' szükségtelen toldalékok' elhagyását tehát óhajtani kell; de mivel ezek a' nyelv' belsejébe elhatottak, ebben legnagyobb figyelemmel munkálkodjunk. Ide tartozik a' névmutató', a' hogy, ki, midőn, miután, való, vala és volna szavak' elhagyása. Mivel a' többiről másutt emlékeztünk, itt csak a' három utólsóról teszünk jegyzetet. A' való, midőn viszonyragasztékos vagy viszonszóval álló főnév után téve, melléknév gyanánt főnevet határoz meg, mondás kurtításból látszik származni, következőleg átaljában el nem hagyathatik; mindazáltal, mivel gyakor előfordúlta sérti a' szép hangzatot, jó izlésü 's nyelvünk' természetének legkényesb változásait esmerő iróinknak néha megengedhetjük elhagyását. Illy kifejezéseink: nagyra vágyás, vele élés stb. azt gyaníttatják, hogy igéből ás és képzővel származott nevek előtt elhagyhatjuk. Továbbá úgy is elhagyhatni, ha egyik főnév helyett határozatlan igével élünk, p. o. a' valóval való élés izetlen helyett: a' valóval élni izetlen, vagy az előtte álló viszonyszóból és határozóból melléknevet csinálunk, p. o. mellesleg való darab helyett: mellékes darab, vagy az előtte álló főnévből igét 's ebből más főnevet alkotunk, p. o. a' tárgyaknak

személyekké való öltöztetése helyett: a' tárgyakat személyesíteni 's innen: a' tárgyak' személyesítése, vagy a' főnevet részesülővel váltjuk fel, p. o. bátyámtól való búcsuzásomkor helyett: bátyámtól búcsuztamkor. A' vala nélkül teljesen ellehetünk, helyette szebb 's rövidebb félmult idővel birván. A' volna gyakran elkerülhetetlen; de lehet ritkítani, félmúlt időt tévén helyette a' kötés' egyik sőt néha mind a' két tagjában, p. o. bátyám nem halt volna meg, ha jókor orvosoltatott volna helyett így: bátyám nem hala meg, ha jókor orvosoltatnék. — Ezeknél fogva tehát nyelvünk' rövidítésében második törvényül vehetni: hogy új szót, mennyire lehet, mindig azon mód szerint alkossunk, melly azt legrövidebben adja; az igen hosszú új szavakat pedig általjában kerüljük, még akkor is, ha a' képzetet más szóval kitenni nem tudnók. E' törvényt az összetett szavakra is kiterjesszük, hogy félréfnyire ne nyúljanak, p. o. lelkiesméretkényszerítés.

107. §. A' nyelv' szép hangzata.

A' nyelv' szép hangzatát főkép a' hangzók és mássalhangzók' illő vegyítése és az utólsók' könnyű egymásba folyása alkotja, mert a' mássalhangzók összetoroltatván igen darabossá, a' hangzók nagyon puhává teszik a' nyelvet. Ez utólsón némelly nemzetek az által kivántak segíteni, hogy az összehalmozott hangzókat összevonák kettősökbe. Nyelvünk e' részben középutat tart. Mássalhangzói olly szépen vannak hangzókkal vegyítve, hogy majd mindenik mellett ott áll hangzója, egy szótagban ritkán kerül össze két mássalhangzó, és igen csak

szó' végén, hol darabos hangzatuk könnyebben elenyészik, elején pedig soha sem, sőt szó' elején a' bevett idegen szavakban sem maradhata meg, végre nyelvünkben, kivévén a' palócz szóejtést, nincs kettős hangzó. Nyelvünkben tehát a' kellemes légyság szépen párosúl a' férfias erővel, és szavai' hangja nagyobbadán összehangzik tárgyaik' természetével, mint: dörög, villám; sebes, hirtelen; lassú, lusta; durva, kard; lágy, enyhe stb.

Különös tulajdona hangzóinknak, hogy a' vastagok nem türik ugyanazon eredeti szóban a' vékonyakat. Az innen származó egyszerü hangzás nyelvünk' lágyságát nem kevesé mozdítja ugyan elő; de más felöl, kivált hosszabb szavainkban unalmat is okoz, mellyet csak az egynemü hangzók' változtatása 's a' mindenik osztálybeliekkel összeférő *é* és *i* enyhít némikép. Azért e' hijányon segíteni kivánatos volna; de nyelvünk' mai természete ellenezvén, mást nem tehetünk, mint hogy új szavat, mikor lehet, e' végből összetétel által készítsünk, mert ebben nyelvünk bármelly hangzókat is megszenved. — Mássalhangzóink szép hangzás miatt különféle változásokon mennek keresztül, mint nyelvünk' belső története mutatja. Erre nézve e' két elvből indultak ki eleink: 1) az egymásra következő különböző mássalhangzókból hol egyiket hol másikat átváltoztatván, egynemüekké tevék azokat, p. o. egészség, azban helyett: egésség, abban; 2) az első mássalhangzót hangra nézve a' másikkal jobban megegyezőre változtaták, p. o. 'romt, különben helyett: ront, külömben stb. A' mi az első esetet illeti, abban bizonyos törvényünk lévén, követhetnők ugyan eleink' példáját nyelvünk' szép hangzatának elősegélése végett; de nem szükséges, mert a' szónyomozás szerint leirt szavainkat is meglágyít-

ja hozzá szokott nyelvünk. A' másikra nézve pedig nagyobb részint nem lévén bizonyos törvény, eleinket nem követhetjük. Következik innen, hogy a' nyelvünkben már fenlévő illy lágyitásokat, ha első nemüek a' szónyomozás szerint kell irni; ellenben ha másod nemüek, csak akkor, ha a' szép hangzat' sérelme 's az értelmesség' veszélyeztetése nélkül megtörténhetik.

Szükségesebb Igazítások.

Lap.	*Sor.*	*helyett*	*olvasd.*
6	20	szakadoz	szakadva
7	13	hagyják	hagyjuk
10	29	állal	által
12	28	közbeszédek	körbeszédek
16	24	összeszorítok	összeszorított
—	27	előnyújtása	előnyújtása által
22	15	nem	hanem
24	17	*f*	*j*
—	28	néha	néha hangzik, néha
30	27	mind	mindig
31	10	közcsúszott	közbecsúszott
—	11	valamint	valamint a' többi személy-ragaszték is
33	26	következtetés'ből	kettőztetésből
40	8 és 27	közbeszéd	körbeszéd
—	32	uralkodjék	munkálkodjék
41	28	viszontagszó	viszonyszó
44	10	egy	jegy
45	1	körűl	közűl
—	11	kazán	karám
51	8	neme	nem
55	30	viszonghatás	viszonyhatást
62	31	tagadást	tagadását
67	33	ha	ma
73	22	kifeslik	kifejlik
79	27	mássalhangún	mássalhangzón
84	19	*d*	*a*
86	29	parancsolatjához	parancsolójához
90	15	hangrugást	hangugratást
91	25	köznemű	középnemű
93	9	négy	az egy
103	27	n'	a'
—	28	birtoki	birtok'
106	27	ragasztásúl	ragasztásút
112	23	itéletét	itéletet
—	25	közbeszéd	körbeszéd
120	30	tenne	tehet
123	25	éktelen	értelem
130	13	Iróban	szóban.